

2014/2

XXIII. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2014
© A kötetben publikáló szerzők, 2014

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: 1399 Budapest, Pf. 694/115

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

A szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: Budapest, Pf. 694/115
1399
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@mtapti.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

TARTALOM

POLITIKAI ANTROPOLÓGIA

- *Kiss Balázs–Szabó Gabriella–Antal Anna*: Politikai nagygyűlések mint interakciós rituálék (2013. október 23. a Hősök terén, a Deák téren és a Műegyetem előtt) 7

PARLAMENTEK ÉS KÉPVISELŐK

- *Bódy Zsombor*: Parlamentarizmus a parlament falain kívül (Észrevételek a magyar parlamentarizmus társadalmi beágyazottságával kapcsolatban a XX. század első felében) 33
- *Hajdú András*: A magyar radikális jobboldali képviselők két generációja (A MIÉP és a Jobbik parlamenti képviselőinek összehasonlítása) 59

EURÓPAI POLITIKA

- *Kaszap Márton*: Van-e élet az EU-n túl? (Az Egyesült Királyság EU-tagságának alternatívái) 91

VITA

- *Illés Gábor*: Kommentár egy vitához (Hozzászólás Szabó Márton Közpolitikai diskurzuselemzés című tanulmányához) 111
- *Szabó Márton*: Tudomány és közpolitika (Vitazáró) 122

RECENZÍÓ

- *Karácsony András*: Kísérlet egy hagyomány felélesztésére (Lánczi András: A politikai tudásról) 139
- *Oross Dániel*: Tudás és közpolitika (Berényi Eszter–Erőss Gábor–Neumann Eszter, szerk.: Tudás és politika. A közpolitika alkotás gyakorlata) 149

KÖNYVFIGYELŐ 156

ÖSSZEFOGLALÓK 160

SZERKESZTŐK

Boda Zsolt (főszerkesztő)
Szabó Andrea
Szűcs Zoltán Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Szabó Márton (elnök)
Ágh Attila
Balogh István
Bayer József
Bozóki András
Csizmadia Ervin
Enyedi Zsolt
Ilonszki Gabriella

Kende Péter
Körösényi András
Kurtán Sándor
Lánczi András
Pálné Kovács Ilona
Szabó Máté
Tóka Gábor

POLITIKAI ANTROPOLÓGIA

Kiss Balázs–Szabó Gabriella–Antal Anna

Politikai nagygyűlések, mint interakciós rituálék (2013. október 23.
a Hősök terén, a Deák téren és a Műegyetem előtt)

POLITIKAI NAGYGYŰLÉSEK MINT INTERAKCIÓS RITUÁLÉK

2013. október 23. a Hősök terén, a Deák téren és a Műegyetem előtt

Kiss Balázs

(tudományos főmunkatárs, MTA TK Politikatudományi Intézet)

Szabó Gabriella

(tudományos segédmunkatárs, MTA TK Politikatudományi Intézet)

Antal Anna

(egyetemi hallgató, ELTE ÁJK)

Összefoglaló

Az etnográfiai jellegű tanulmány célja bemutatni azt a szerepet, amelyet a politikai nagygyűlések játszanak egy-egy politikai közösség megerősítésében és meggyengítésében. A kutatás tézise, hogy a politikai nagygyűlésen részt vevő tömeg viselkedése autonómabb annál, mint ahogyan arra akár a szervezők, akár a politikatudósok gondolni szoktak. Ezért egy-egy gyűlés érzelmi és közösségmegerősítő sikere megjósolhatatlan. A tanulmány a fővárosban 2013. október 23-án lefolyt három fontosabb politikai nagygyűlés leírására vállalkozik, továbbá arra, hogy az MSZP elnökének a rendezvényen történt megzavarását másképpen magyarázza meg, mint ahogyan annak idején ez a politikusok és a média részéről olvasható volt.

Kulcsszavak: politikai nagygyűlés ■ érzelmek ■ közösség ■ Békemenet ■ Jobbik ■ baloldali pártok ■ Randall Collins

2013. október 23-án Budapesten három fontosabb politikai nagygyűlés zajlott le. Tanulmányunk ezeknek a rendezvényeknek a leírására vállalkozik. Célunk, hogy bemutassuk azt a szerepet, amelyet a politikai nagygyűlések egy-egy politikai közösség létrehozásában, megerősítésében, illetve meggyengítésében játszanak. Az alábbiakban nem úgy vizsgáljuk az ilyen eseményeket, mint a szervezők és politikusok instrumentumait, manipulációs erőfeszítéseinek az eredményét, hanem úgy, mint ahol a tömeg autonóm cselekvései legalább olyan fontosak, mint a politikai elit szándékai. A megközelítés erejét nemcsak a három nagygyűlés, hanem egy konkrét történés alternatív magyarázatával is demonstrálni kívánjuk. A Műegyetem előtti baloldali nagygyűlésen a tömeg egy része hangos „Összefogást!” kiáltásokkal megzavarta Mesterházy Attilának,

az MSZP elnökének a beszédét. A pártelnök és még számosan ezt az egyik résztvevő párt, a Demokratikus Koalíció szervezett akciójának minősítették, és elítélték. Véleményünk szerint ez a tömegrendezvény spontán reakcióként is magyarázható, tehát bekövetkezhettett attól függetlenül is, hogy valamely politikai erő azt kifejezetten megszervezte volna.

A kutatás döntő részét helyszíni jelenléttel oldottuk meg, melynek során fényképeket és saját hangfelvételeket készítettünk. Összegyűjtöttünk filmfelvételeket, fényképeket és online bejegyzéseket internetes portálokról és más honlapokról is.¹

A KUTATÁS ELMÉLETI KERETE

A mozgalomkutatást leszámítva a politikatudomány kevésbé érdeklődik a *fizikailag együttlévő*, a köztereken megnyilvánuló tömeg iránt. A kutatások az állampolgárok viselkedését illetően jobbra az időben és főként a térben kevésbé specifikus megnyilvánulásokra összpontosítanak. A fizikailag együtt lévő tömeg efemer jelenségnek minősül: ha erőszakos, akkor vagy az érdekes, ami ezt kiváltotta, vagy pedig az, ami az erőszak következményeként előállt, ha pedig nem erőszakos, akkor valószínűleg csak enged a politikai szervezetek és a politikai vezetők akarátának. Mindkét esetben a tömeg mozgása pusztán következmény, ezért kizárólag az intézmények és a politikai elit stratégiájának jobb megismerése végett érdemel figyelmet. Nem véletlen, hogy a tömeggel foglalkozó ritka kivételek (Gentile, 1993; Berezin, 1997 és 2009) arra keresik a választ, hogy a szélsőséges politikai berendezkedések, pártok és mozgalmak hogyan instrumentalizálják, manipulálják a tömeget, hogyan kényszerítenek ki tömegrendezvényeket, és hogyan élnek vissza velük.

A kivételt képező mozgalomkutatás sokáig, tulajdonképpen egészen a kétezres évek legelejéig, hasonlóképpen közelítette meg a tárgyat, vagyis a tömegrendezvényekre nem fordított sok figyelmet.² Charles Tilly és mások nyomán a fő kérdések inkább arra vonatkoztak, hogy milyen politikai lehetőségszerkezetek tették lehetővé egy-egy mozgalom megjelenését, a fókusz tehát sokkal inkább a mozgalmak felemelkedésén és hanyatlásán, mint nagygyűlések leírásán volt. A kétezres évek elején számos munka jelent meg a mozgalmak érzelmi aspektusairól,³ s mivel ezeknek kitüntetett megjelenési helyei a nyilvános terekben zajló menetelések és gyűlések, ezért több figyelem fordult a politikai nagygyűlések felé is.⁴ Ezt az irodalmat áttekintve is azt látjuk azonban, hogy továbbra is a szervezők erőfeszítései, valamint a résztvevők vallomásai állnak a középpontban, tehát kevésbé a tömeg spontán megnyilvánulásai, mint inkább a kognitív aspektusok. A közösség-problematika, amely minket elsősorban érdekel, azért nem fontos a nagygyűlések leírásában, mert a szerzők úgy tekintik, hogy a közösség inkább az előfeltétele, mint a következménye az eseménynek.

A politikai nagygyűlések elemzésének magyar hagyománya alig néhány munkából áll. Nagy fontosságra tett szert az 1989. március 15-én lezajlott budapesti tüntetés Hofer Tamás (1992) által készített leírása és említendő még Gyáni Gábor rövid írása (1999), valamint a „Tömegek és ünnepek” című kötet tanulmányai (Csúri et al., 2009). Ezek a munkák döntően a politikai ideológiák, az elit politikai számításai és gesztusai felől veszik szemügyre a tömegrendezvényeket és politikai nagygyűléseket. Hogy maguk a résztvevők mit tesznek, hogyan viselkednek, s ebből milyen következtetések vonhatók le, nem vagy alig érdekli a szerzőket.

A politikai nagygyűlések eddigi irodalma nyomán e tanulmány szerzői olyan teoretikus kiindulópontok után kutattak, amelyek legalább akkora figyelmet fordítanak a rendezvények résztvevőire, mint a reflektorfényben levő politikusokra.

RANDALL COLLINS INTERAKCIÓS RITUÁLÉ ELMÉLETE

Collins (2004) elmélete bevallottan Durkheim és Goffman hagyományába illeszkedik, vagyis az érdekli, hogy mi tartja össze az amúgy számtalan törésvonal mentén megoszló plurális társadalmat, és a feleletet nem a makroszintű intézményekben, hanem a mikroszintű cselekvésekben keresi. Collins válasza az, hogy a társadalom nem más, mint interakciós rituálék láncolata. Az ezekben az interakciókban való részvétel olyan pozitív élményekkel és érzésekkel látja el az embereket, hogy ettől a gazdagodástól, feltöltődéstől indítva rendszeresen keresik a sikeres interakciók lehetőségét, s mintegy így alkotnak társadalmat. Sokszor vesznek rész sikertelen interakciókban is: ezek ahelyett, hogy feltöltenék energiával, inkább elfárasztják vagy felmérgezik az embereket, ezért a jövőben kerülni fogják őket.

Collins nyomán a politikára nézve is az összetartozás, az azonosulás a legfontosabb, következésképpen a kérdés az, hogy milyen módon jön létre az összetartozás értelmében vett politikai közösség, és melyek ennek az interakciós rituáléi. Az egyik legfontosabb ilyen a politikai nagygyűlés, ennek lényege pedig a fizikai együttlét általi összehangolódás. Ez a következőket jelenti.

A politikai nagygyűlések interakciók, mégpedig egyszerre a tömeg interakciói a szónokkal, valamint a tömeg tagjainak interakciói egymással. Szeretnénk aláhúzni, hogy a közösség, a tömeg a nagygyűlésnek ugyanúgy a főszereplője, mint a szónok, a vezér.

Különösen fontos az *együttlét*, amely jelentős részben *fizikai együttlétként* ragadható meg. Az emberek alighanem azért nem interneten, televízión vagy rádión követik az eseményt, holott jobban hallhatnák a beszédet, mert a többiekkel is együtt akarnak lenni. A fizikai együttlét pedig nagy hatással van a

résztvevőkre, s a hatás nemcsak az adott pillanatban érvényesülhet, hanem akár hosszú távon is.

A tartós hatást nevezi Collins *érzelmi energiának* (*emotional energy*). A nagygyűlés alkalmával a résztvevők egymás hatása alá kerülnek, feltöltődnek energiával és persze érzelmekkel. Ez az energia, ezek az érzelmek a rendezvényt követően tartóssá, vagyis egy sikeres gyűlés esetén a párttal, a vezérrel való azonosulás és a közösség tagjai közötti összetartozás érzésévé alakulnak át. Az emberek tehát nemcsak azért mennek el politikai rendezvényekre, hogy meghallgassák a vezéreket, hanem azért is, hogy érzelmi feltöltődésben legyen részük. Az utóbbi megértéséhez elengedhetetlen a tömeg interakciós viselkedésének a vizsgálata.

A jól sikerült nagygyűlés érzelmi következménye lehet a morális megerősödés, a sikertelené pedig a harag. Ennek megértésében Collins Thomas segítségével hívja Scheff (1990) mikroszociológiáját. Eszerint az interakció sikertelensége a résztvevőben először szégyenérzetet hoz létre, ez hamarosan dühbe megy át, amennyiben az interakció sikertelenségét és az e fölött érzett szégyent nem lehet megbeszélni. Ráadásul a szégyen–harag folyamat kumulatív spirálba fordulhat: az egyszeri frusztráció nyomán keletkezett szégyen, majd harag eleve megnehezíti a következő interakció sikeressé formálását, ebből pedig újabb frusztráció–szégyenérzet–harag keletkezhet. Amennyiben a ciklus néhányszor megismétlődik, a harag visszafojthatatlanná válik, kitör, és rázúdul a másik félre.

A LEÍRÁS MÓDJA: AZ EGYÜTTLÉT ÉS AZ ÖSSZEHANGOLÓDÁS INTERAKCIÓINAK FELTÉRKÉPEZÉSE

Kutatási kérdésünk a következő: *Sikeresek voltak-e az október 23-i politikai rendezvények a politikai közösségek létrehozatala és megerősödése szempontjából?*

A kérdést nem a szónoklatok erre vonatkozó kijelentéseinek elemzésével próbáljuk megválaszolni, hanem arra törekszünk, hogy a résztvevő állampolgároknak mint tömegnek a megnyilvánulásait elemezve találjuk meg az összetartozás kialakulásának a jeleit. Az összetartozást kutatásunk alapvetően a megjelentek összehangolódásaként értelmezi és vizsgálja.

Az összehangolódás több szempontból is dinamikus folyamat. Elindulhat az esemény előtt, kiteljesedhet a nagygyűlésen, és túl is nyúlhat annak tér- és időkeretén. Nemcsak a szervezőkön múlik, hiszen a hallgatóság hozzájárulhat, de meg is akadályozhatja a bekövetkezését. Dinamikus az összehangolódás azért is, mert a siker több komponens összjátékán, a kognitív és affektív elemek szétszálazhatatlan kölcsönhatásán múlik.

Randall Collins nyomán ezt a folyamatot interakciókon keresztül kívánjuk vizsgálni, s arra fókuszálunk, hogy a megjelentek mikor és milyen interakciókba bocsátkoznak az összehangolódás érdekében vagy annak elutasítására. Mindezt három aspektusból elemezzük: a fizikai együttlétet teremtette interakciókat, a tömeg és a szónok közötti, valamint a tömeg tagjai közötti interakciókat kívánjuk feltérképezni. Lássuk ezeket bővebben!

A fizikai és elképzelt együttlét

A résztvevők fizikai együttlétét mutatja az általuk aktuálisan elfoglalt tér elkülönülése. A rendezvények terének egy részét a rendezők felszerelik az elhatárolás egyértelmű jeleivel: hangosítás, kivetítők, színpad, kordon, biztonsági folyosók, zászlók, ideiglenes illemhelyek, árusító pultok, tárgynosztogató aktivisták stb. Más részüket a résztvevők mozgással veszik birtokba, például vonulással. A tér határai tehát folyamatosan mozgásban vannak; általában a tömeg maximális méretűre a vezér szónoklatára időzítve duzzad. A fizikai együttlét leírását David Schweingruber és Clark McPhail munkájából merítve (1999) az alábbi két szempont alapján végezzük.

A tömeg sűrűsége és látkepe. Itt a megjelentek számát és a tömeg térbeli elhelyezkedését elemezzük. Előbbit a hivatalos vagy a nyilvánosságban megjelent adatokra, utóbbit a résztvevő megfigyelésből származó saját adatgyűjtésre alapozzuk. A tömeg sűrűségének meghatározásában négy kategóriát alkalmazunk: a szabad átjárás (*free passage area*), a lassú előrehaladás (*must slow/turn area*), a testek érintkezése nélkül lehetetlen haladás (*excuse me area*) és a nehezen áthatolható tömeg (*difficult movement area*). Ezek egyfajta zónákat jelölnek.

A tömeg látképét nagyban meghatározza a nagygyűlésen résztvevők külső megjelenése, illetve azok a jelképek, amelyekkel felvérteztek magukat. Zászlók, táblák, molinók mellett az adott közösségben bevett szimbólumok viselése, ruhák és kiegészítők nemcsak kommunikatív értékkel bírnak, de segítik az összehangolódást is.

A tömeg orientációja és/vagy horizontális helyváltoztatásai. Itt a tömeg koncentrált figyelmére vagy annak elmaradására keresünk bizonyítékokat. A koncentrált figyelem során a tömeg átadja magát az eseménynek. Ezt a szinkronizálódást elősegíti a nagygyűlések gyakori eleme, a vonulás vagy bármilyen egyéb közösen végzett tevékenység (például egy hungarocell bábú szétszedése vagy léggömbök felengedése). De a szónoklatok alatti teljes figyelem, a testek és tekintetek egy irányba fordulása, a beszélgetések, mozgások megszűnése, a szónoklatok egy-egy fordulatra tett pár másodpercen belüli reakciók is a tömeg fókuszáltságát mutatják.

Az *elképzelt együttlét* olyanokkal valósul meg, akik időben vagy térben olyan távol vannak, hogy a velük való közösség csak elképzelt lehet (Anderson, 2006). Ennek az elképzelt politikai közösségnek a létrejötte jelentős részben a szóno-

kok teljesítménye, ők idézik meg a múltbeli elődöket és a közösséghez tartozó, de távol levő társakat a közönség számára.

Tömeg és szónok interakciói

Jóllehet a politikai nagygyűlés sikere elsősorban a tömeg összehangolódásától függ, a résztvevőknek a szónokkal való interakciója is lényeges. Ennek feltárására megkülönböztetünk verbális, vokális és gesztusnyelvi interakciókat. Verbális interakció a közös köszöntés, a bekiabálás, illetve a tömegből induló kezdeményezésre reagáló szöveges szónoki megnyilvánulás. Vokális interakciónak tekintjük, ha a szónok mondandójára a tömeg hangadással, például füttyöléssel, pfujolással, nevetéssel, tapsolással, sípolással, kerepeléssel vagy akár csönddel reagál. A gesztusnyelvi interakciónál különösen fontosak számunkra az együvé tartozásra utaló mozdulatok, vagyis a szolidaritást kifejező öklöbe szorított felemelt balkéz (*solidarity salute*), a „V” betűt formázó ujjak (*victory gesture*) vagy a másik elismerését kifejező kétkezes integetés (*praise gesture*). Itt kell megemlíteni, hogy a nagygyűlést szervező párt politikusai törekedhetnek arra, hogy a beszédeken túl is elérhetővé tegyék magukat a tömeg számára. Közös fényképek, kézfogások, ölelések vagy bármilyen egyéb interakció jelentősen hozzájárul az együvé tartozás érzésének kialakulásához.

Interakciók a tömeg tagjai között

A tömeg, mint önálló entitás összehangolódásának vizsgálatához elengedhetetlen a résztvevők közötti interakciók feltérképezése: hogyan próbálnak hozzájárulni a tömeg összehangolódásához, vagy hogyan akadályozzák azt meg. A tömeg tagjai között szintén megfigyelhetők verbális, vokális és gesztusnyelvi interakciók. Az elsőre példa a skandálás és azok a kiabálások, amelyekkel a jelenlévők hergelik, csendesítik, vagy rendre utasítják egymást. A másodikra a közös éneklés, a harmadikra pedig a bajtársi köszöntés, a kézfogások, ölelések, esetleg a lökdösődés.

Az adatokat résztvevőként, megfigyeléssel gyűjtöttük, mégpedig az etnográfiaihoz közelítő módszerrel (Lofland–Lofland, 1995). Jelen voltunk a baloldali Műegyetem előtti rendezvényén, a Jobbik nagygyűlésén, illetve a Békemeneten, és előre meghatározott szempontok alapján rögzítettük az eseményeket. A nagygyűléseket anonim megfigyelőként követtük: nem mutattuk magunkat az adott politikai közösség támogatójának vagy ellenfelének. A vonulásokban részt vettünk, de más közös tevékenységbe nem folytunk bele. A rendezvényeken jegyzeteltünk, kutatási célból hang- és képfelvételeket készítettünk. A résztvevő megfigyelés mellett a rendezvények vezérszónokainak facebook profiljáról is gyűjtöttünk adatokat: az október 23-án történekről szóló bejegyzésekhez fűzött kommenteket tekintettük át. Ezzel az összehangolódás esemény utáni dinamikájáról akartunk képet kapni.

AZ EGYES POLITIKAI NAGYGYŰLÉSEK

A következőkben a fenti szempontok alapján mutatjuk be a 2013. október 23-án lezajlott három politikai nagygyűlést.

Békemenet, Hősök tere

Az október 23-i állami ünnepség szorosan összekapcsolódott az aznapi Békemenettel.⁵ A résztvevők hivatalosan 14 órakor indultak volna a Bem térről, hogy 16 órára a Hősök terére érjenek, valójában már 13 óra előtt is gyülekeztek az emberek a Batthyányi téren. A tömeg hosszan várakozott a híd budai lábánál, 14 órakor azután megindult a vonulás, és két óra elteltével megérkezett a Hősök terére. Sokan másfelől érkeztek ide, de így is óriási tömeg vonult végig a Nagykörúton és az Andrásy úton. Az állami ünnepség első fele rövid műsorból állt, majd a miniszterelnök 25 perces beszédével érte el csúcspontját.

Összehangolódás a rendezvény előtt

Az együttlét már jóval az esemény tervezett megnyitása előtt jó kedvre derítette a helyszínre tartókat; a tökéletes időjárás is hozzájárult ahhoz, hogy egyfajta kirándulásnak tűnjön a Békemenet. Külön diadalérzést okozhatott az, hogy a főváros legjelentősebb útjait zárták le azért, hogy az ünneplők végigyalogolhassanak rajtuk. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a résztvevők nagyon is a miniszterelnök beszédére igyekeztek, bár számosan nézték akár erkélyekről, akár az utcák széléről az elvonulókat.

Fizikai együttlét és elképzelt közösség

A közös élmény a fizikai együttlétről, arról, hogy a sok ember mind ugyanoda tart, már a vonulás előtt létrejöhetett, hiszen sokan érkeztek vagy külön buszokkal, vagy tömegközlekedéssel a Batthyányi térre és a Bem térre, ahol az egyes vidéki települések és a budapesti kerületek nevét viselő táblák alatt gyülekeztek. A fizikai együttlét egészen tömörre (*difficult movement area*) vált a Margit híd megnyitására várakozva, majd még kiterjedtebbé a Hősök terén. A szónoki emelvénytől körülbelül hetven méteres távolságban is alig lehetett mozogni (*excuse me area*).⁶

Az összetartozás jelei

A közönség egy része zászlókkal felszerelve érkezett. A felvonulás közben a Hősök terénél a szervezők gyertyákat osztogattak, és a műsorközlő azt kérte a jelenlevőktől, hogy a rendezvény végeztével a meggyújtott gyertyákat helyezzék el az Andrásy út 60. előtt.

Számos tárgy is szolgálta az esemény élményének tartóssá válását. Érkezéskor sokan fényképezkedtek, a képek majd felidézhetik a közös részvételt. A Bem rakparton Magyar Fórumot, a Hősök terénél Demokratát osztogattak. Az utóbbinak a címlapján a felirat: „Békemenet ötödször”. Szintén még a Bem rakparton zászlókat is kaptak a felvonulók. Az egyik zászló a Békemenet hivatalos szervezőjéé, a Civil Összefogás Fórumáé. A másikon, mely rossz minőségben készült, a következő olvasható: „Gyászol a nemzet! Hazaárulóktól szenved!” Ezen nehezen kivehető arcképek: Mesterházy Attila, Göncz Kinga, Lendvai Ildikó, Gyurcsány Ferenc, Bajnai Gordon, Bokros Lajos, Hiller István, Simor András, Ron Werber és mások. Értelemszerűen ők azok a személyek, akiktől való elhatárolódás adja az együvé tartozás egyik alapját.

Az elképzelt közösség a nemzettel való összetartozás hangsúlyozásában jelenik meg, mégpedig mind a múltra, mind a jelenre, mind pedig a jövőre vonatkozóan.

Közösség a múlttal. Az állami ünnepség a történelmi zászlók bevonulásával kezdődött, majd Cseh Tamás énekelt egy filmfelvételen 1956-ról és az akkor történtek hatvanas évekbeli utóéletéről, elhallgatásáról. Az éneklés közben a közönség a tüntetésekről és a harcokról készült korabeli felvételeket láthatott. Ezt Weöres Sándor 1956-ról szóló hosszú verse követte, melyet a helyszínen adott elő egy színész. Az összetartozás eddig tehát a múlttal való azonosság hangsúlyozása, és pedig művészi, tehát nem utolsó sorban az érzelmekre ható eszközökkel.

A miniszterelnök szintén szólt a múltról, még hozzá hosszán: a beszédének 40%-a, az összesen 2350 szóból 949 idézte 1956 emlékét. Felváltva beszélt többes szám első személyben és többes szám harmadik személyben, vagyis egyszerre teremtette meg verbálisan a saját maga, a jelenlevők, a magyarok és a múltban a szabadságért harcolók egységét, és jelezte, hogy az életüket és a testi épségüket mások áldozták a magyarokért, az utóbbiakba beleértve a ma élőket is. Jól érzékelhető, hogy első sorban azokkal azonosította magát a beszédben, akik 1956 után Magyarországon maradtak, nem vándoroltak ki, s akik csendben tűrtek, de végig nem felejtették el a forradalom emlékét. Ezekkel azonosítva magát utalt az 1989-es újratemetéskor a Hősök terén elmondott beszédére: „A döntő csapást itt, ezen a téren mértük rájuk.” Megint többes szám első személyben beszélt arról, mi mindent tettek a magyarok a „gulyáskommunizmus” megdöntéséért.

Közösség a jelenben és a jövőben. A szónoki beszéd 60%-át kitevő második rész szólt a jelenről és a jövőről, melyben szintén együtt osztozik a miniszterelnök és a megjelentek közössége. A közösség a beszéd szerint belülről nem homogén, hiszen a magyarok már csak olyanok, hogy sosem elégedettek teljesen a kormányukkal. Ugyanakkor a külső csoport, az outgroup sokkal homogénebb: történetileg is folyamatosság jelenik meg vele kapcsolatban a ma-

gyar forradalmakat és szabadságtörekvéseket leverő külső erőkkel való kollaborációjuk okán.

A tömeg verbális, vokális és gesztusnyelvi interakciói

Közös éneklés. A Margit híd budai hídfőjénél összetömörült tömeget közös éneklésre próbálta rávenni a Békement egyik szervezője. Nem járt sikerrel: a környezetében énekeltek néhányan, de tovább nem terjedt a közös erőfeszítés. A vonulás alatt kétszer lehetett hallani éneklést: egyszer a Kossuth nótát, egyszer pedig a Székely Himnuszt, de nem lett belőlük tömeges összehangolódás.

A Hősök terén a Himnuszt központi kezdeményezésre énekelte a tömeg. A rendezvény végén a már távozni kezdő tömegben egyszer csak spontán megszólalt a Szózat, és ekkor az emberek visszafordultak, mégpedig a színpad felé, és együtt énekeltek először ezt, majd a Székely Himnuszt. Csak ezt követően széledtek szét.

A Békemenetet és az állami ünnepséget egyetlen eseménynek tekintve a szinkronizálódás tehát egyre erőteljesebb az időben: a kezdeti visszhangtalanság a végén spontán és tömegessé váló közös éneklésnek adja át a helyét.

Csendek és tetszésnyilvánítások. A Hősök terén főképpen Orbán Viktor beszéde alatt volt teljes a harmónia. Nagy csend fogadta a szónokot, és bár történeti visszatekintése nem hozta lázba a tömeget, nem is türelmetlenkedett: hangfelvételünk tanúbizonysága szerint a felvevő körüli csoport teljes csendben hallgatta a beszédet, s a beszéd egyes fordulataihoz fűzött ritka egyéni megjegyzéseket leszámítva csak a többiekkel való együtt tapsoláskor, nevetéskor, zajongáskor törte meg a csendet.

A tapsok és tetszésnyilvánítások akkortól váltak sűrűbbé, amikor a szónok a rendszerváltásról és az azt követő időkről kezdett beszélni. A rendszerváltás kapcsán mondottakból a tömeg a következő elemekre reagált, mégpedig egyre hosszabb tapsokkal: *a gulyáskommunizmus megdöntése* (7 mp), *a kommunisták uralmának felőrlése* (9 mp), *a szovjet katonák távozása* (10 mp).

Ennél is hosszabb tapsot kapott Orbán Viktornak a jelen feladatairól szóló indító mondata: *„Azért jöttünk ide, mert azt is tudni akarjuk, hogy mi lesz.”* (16 mp). Innentől a szónok felváltva beszélt a saját csoportról és az ellenfelekről. Az outgroupnak a szónok általi jellemzése nem tapsot, hanem fütyülést, pfujolást, zúgást és helyi szóváltásokat váltott ki, míg a saját eredményeké tapsokat. A miniszterelnök az ellenfeleket a félelmetestől a nevetségesig haladva mutatta be, s ezzel párhuzamosan a zúgásokat végül a nevetés váltotta fel.

A saját eredmények közül a következők okoztak tapsokat: *a 2010-es választások az ellenfelet félretolták* (14 mp), *az alaptörvény említése* (8 mp), *az eredményeket ne lehessen elvenni a magyaroktól* (9 mp), *Magyarországot ne lehessen újra kiszolgáltatni a spekulánsoknak és bürokratáknak* (5 mp), *a békesség nem azonos az együgyűséggel* (8 mp), *köszönet a Békemenetnek* (9 mp).

A beszéd alatt összesen 22 tapsra került sor, ezek eloszlása nem egyenletes. A köszöntés tapsait leszámítva az első 9 perc alatt összesen háromszor tapsoltak, ettől kezdve, vagyis a maradék 18 perc alatt viszont tizenötször, megint nem számolva az elköszönés tapsát. A tapsolók gyorsan reagáltak a szónok fordulataira, ami azt mutatja, hogy odafigyeltek a szövegre, s hogy a tapsok nem kényszeredettek, hanem őszinték voltak.

Hasonlóképpen a szónok összesen kétszer alkalmazott tréfás, ironikus fordulatot, az egyik az outgroupra, a másik az ingroupra irányult, s a közönség lelkesen nevetett a megjegyzéseken.

Végül a záró taps 61 másodperces, jóval hosszabb a köszöntő taps 36 másodperces tartamánál. A kivetítőn látszott, hogy a miniszterelnök is megtapsolja a közönséget, ezzel mintegy az esemény egyenrangú résztvevőjének nyilvánítva a tömeget, belépett a tapsolók közösségébe. A búcsú közben tíz másodperces *Viktor, Viktor* skandalás is hallatszott.

A fentiekben bemutattuk azt, ahogyan a tömeg egyre sűrűbben és felfokozottabban reagált a miniszterelnöki beszédre és egymás gesztusaira. A lelkesedés legerősebb és leggyakoribb jeleit a beszéd utolsó tíz percében mutatta, és pedig főként akkor, amikor a szónok az ellenfelekről és a velük szemben is elért eredményekről beszélt. Az így felkeltett érzelmek érzékelhetően csillapodásnak indultak a beszédnek a teendőkről szóló záró részében.

A beszéd záró része a jövőendő teendőkről szólt. A miniszterelnök megneveztette a közönséget azzal, hogy jelezte: *a magyarok már csak olyanok, hogy sosem elégedettek a kormányukkal*. Az elköszönő tapsig már csak egyszer fejezték ki a résztvevők az egyetértésüket, akkor, amikor Orbán Viktor annyit mondott: *mindenkinek a maga helyén el kell végezni a szükséges munkát* (10 mp).

Említésre méltó, hogy a szokásos „*Hajrá, Magyarország! Hajrá, magyarok!*” búcsúzás második felét a tömeg együtt mondta a szónokkal. Ekkorra tehát ténylegesen végbement a szinkronizálódás a tömeg és a szónok között, s a Szózat és a Székely Himnusz spontán eléneklése pedig arra utal, hogy a résztvevők egymással is összehangolódtak, s ezt pecsételték meg a közös énekléssel.

Az összehangolódás tartóssága

A miniszterelnök facebook oldalán az eseménnyel kapcsolatban összesen 606 önálló bejegyzés találtunk.⁷ A megnyilvánulások közül 54 egyértelműen jelzi, hogy az írója jelen volt a rendezvényen, de számos további bejegyzés esetében sem zárható ki a jelenlét. A 606 beírás és a hozzájuk kapcsolódó további 443 válasz túlnyomó része lelkesült szöveg, amit a beírások rövidsége is jelez, ugyanakkor vannak kemény kritikák is. A szövegek többnyire egysoros, egykét mondatos dicséretei főleg a beszédnek, de nem kevés fejez ki örömet a rendezvényről, a hangulattal és, számunka releváns módon, a tömeg nagyságával kapcsolatban.

„Öröm volt látni a sok jó embert, az összefogást, a szeretetet, a békét, a szabadságot!”

„Így kell ünnepelni, felemelő, csodálatos érzés volt ott lenni a Hősök Terén!”

„Szerintem aki ott volt annak szíve lelke megtelt szeretettel! Ha ennyi ember ugyanazt gondolja, ugyanazt érzi és ugyanaz a hite és ugyanarra a szóra dobban a szíve, akkor nincs itt semmi tévedés!”

„Nagyszerű erzes ilyen közösséghez tartozni!”

„Én ott voltam személyesen, s elmondhatom, hogy felemelő, magasztos érzés került hatalmába, teljesen feltöltődtem.”

Előzetes várakozásainknak megfelelően a résztvevők egy része szóban is kifejezi érzelmi feltöltődöttségét, de még a közösséghez tartozás érzését is. A visszajáról tekintve a beírásokat, azt mondhatjuk, hogy senki nem panaszkodott a rendezvény sikertelenségére, még a fárasztóan hosszú voltára sem. Akik kritikát fogalmaztak meg, azok a kormányt és a miniszterelnököt általában támadták, nem pedig a rendezvényt kritizálták. Ugyanezek a kritikusok ugyanakkor néhány esetben elmarasztalták a nagygyűlés résztvevőit a maguk kritikátlan-sága, vallásos áhítata miatt.

Jobbik, Belváros

A Békemenethez hasonlóan a Jobbik szintén vonulósos eseményt, jobban mondva eseménysorozatot rendezett, amely 12 órakor a Hazatérés templomában kezdődött nem nyilvános istentisztelettel. Ezt követően 13:30-tól a Vértanúk terén a devizahitelek problémáiról és a termőföld-ügyről szóltak a beszédek. Majd a résztvevők átvonultak a Deák térre, ahol 15 órától szintén beszédeket hallhattak, köztük Vona Gábornak, a párt elnökének a szónoklatát. A Hungarica együttes koncertje 16:30-kor kezdődött. A napot az Astoriánál a 18 órától 19 óráig tartó rendezvény zárta, amelyen a Közhatalom Jogsértettjeinek Egyesülete és a Nemzeti Jogvédő Szolgálat tartott megemlékezést a 2006-os összecsapásokról.

Összehangolódás a rendezvény előtt

A Jobbik a korábbinál szélesebb kört kívánt magához vonzani az ünnepen: a párt felé elkötelezett támogatók mellett elsősorban a devizahitelesek, a vidéki kisgazdákat, csalódott egykori Fidesz-szavazókat invitálták, de végül mindenkit, aki úgy érezte, hogy a rendszerváltás óta eltelt időszak kormányai valamilyen szempontból megkárosították. Az érzelmi összehangolódás október 18-án a *„Kormánykárosultak dala”* című klip⁸ feltöltésével indult el.

Fizikai és elképzelt együttlét

A tömeg nagyságának számszerűsítésére több kísérlet történt. Az Index és a 444.hu egybehangozón legfeljebb ezer főre becsülte a Vértanúk terén jelenlé-

vőket, a Deák téren gyülekezők számát pedig négy és ötezer közé tippelték.⁹ A rendőrség közlése szerint szerda délután tízezer fő lehetett a Deák és az Erzsébet téren (minden arra járó beleszámítva).¹⁰ A pártnak tehát nem sikerült nagyságrendekkel növelnie az utcára hívható támogatóinak számát. Noha a Vértanúk terén zajló programot a szervezők teljes egészében nekik szánták, a devizahitelek miatt bajba jutottak, a vidéki gazdák vagy a Fidesztől elfordulók igen kevésbé tették nyilvánossá jelenlétüket. Mindössze két táblát láttunk a bankok és egyet a Fidesz ellen. A Vértanúk terén pártjelvényes, illetve Árpád sávós zászlók határozták meg a látképet. Elmondhatjuk: az újonnan invitált csoportok távol maradtak.

Fizikai együttlét és összehangolódás. A rendezvény szervezői igyekeztek megvalósítani a modern politikai tömegrendezvények legfontosabb elemeit: volt vonulás, gondosan felépített színpadkép, kivetítő, profi hangosítás. A Jobbik Ifjúsági Tagozatának indulója mellett hallhatók voltak hazafias versek és a Romantikus Erőszak nevű együttes szerzeményei. Fellépett a Hungarica együttes is. A szervezők tehát igyekeztek bevonni a párt iránt kevésbé elkötelezett, de a nemzeti rockzenét kedvelőket is.

A pártvezetők igyekeztek informálisan is elérhetővé tenni magukat. A beszédet nem tartó Novák Előd a Vértanúk teréről induló menetben vonult, illetve a Deák téri színpad mögött a kordonon kívül beszélgetett az arra járókkal. A tömegben feltűnt még Zagyva György Gyula, Vona Gábor pedig kézfogásra és közös fényképezkedésre is lehetőség adott.

Vonulás és tömegeloszlás. A Vértanúk tere és a Deák téri színhely közötti térbeli és időbeli táv leküzdésekor a tömeg szétesett, illetve a megemlékezők többsége csak a Deák téri programokra volt kíváncsi.¹¹ A közösség legfegyelmetesebb és legkitartóbb része az Új Magyar Gárda állománya volt. Ők alkották kötelékben állva-vonulva az első sorokat mind a Vértanúk terén, mind a Deák téren.

A tömeget legsűrűbbnek az Andrássy út és a Bajcsy-Zsilinszky út találkozásánál felállított színpad valamint a Paulay Ede utca és az Erzsébet tér közötti sávban találtuk, itt volt a legnehezebb átjárni a sorok között. A Paulay Ede utca felől az Anker közig haladva folyamatosan lazult a tömeg szerkezete és a résztvevők figyelme. Ebben a sávban kisebb-nagyobb csoportokban álltak, akik hol követték a színpadi eseményeket (például bekapcsolódtak a tapsokba, pfujolásba), hol egymással beszélgettek. Az Anker köztől már egészen ritkás volt a tömeg.

Noha folyamatosan érkeztek nagyobb csoportok a Deák térre Vona Gábor beszédéig, az egybegyűltek felhatalmazták magukat a politikai tartalmak szelektív fogyasztására. Megfigyelésünk szerint, melyet az *Index* tudósítása is megerősít,¹² a környék tereit, vendéglátóhelyeit benépesítették a pártemblémát, radikális jelképeket viselő társaságok. A szétszóródáshoz hozzájárulhatott, hogy a rendezvény igencsak megterhelő volt: négy szónok, aztán vonulás, ismét

négy szónok, utána koncert, majd a Nemzeti Jogvédő Szolgálat meghallgatása. Mindez több majdnem órás figyelmet igényelt!

Az összetartozás külső jelei. Egyértelmű volt, hogy a külsőségek, a ruha és a kiegészítők a politikai identitás megélésének integráns részei, a hitvallás fontos eszközei. Sokan jöttek jobbikos, Árpád sávós zászlókkal, a fekete vagy terepszínű viseletben, nemzeti rockzenét játszó együttesekre utaló, illetve Nagy-Magyarország térképet ábrázoló pólókban és ékszerekkel. Látni lehetett néhány self-made megoldást is: trikolor szalaggal díszített baseball sapkát, Gyurcsány Ferencet becsmérő fotómontázsokkal teletűzdelt felsőt, Árpád sávós hajpántot. Bár mindkét helyszínen lehetett vásárolni radikális kultúrkörköz tartozó szuveníreket, a résztvevők többsége már az együvé tartozás kellékeivel felszerelve érkezett. Különös összhangot biztosított a tömegnek az, hogy a megjelentek túlnyomó többsége fiatal férfi volt.

Elképzelt együttlét. Bár az egyik szónok (Murányi Levente) maga is '56-os elítélt volt, a harcokban résztvevő forradalmárokkal történő összetartozást Vona Gábor teremtette meg. Beszédét Pongrácz Gergely szellemének megidézésével és a tőle kapott lyukas zászló lengetésével zárta. A Jobbik nemcsak '56-ra, hanem 2006-ra is emlékezett. Teljes egészében a 2006-os történelemsokról szóltak az Astorián tartott beszédek, de a Deák téren is többször megjelent 2006 emléke.

A tömeg verbális, vokális és gesztusnyelvi interakciói

A tömeg összehangolódását segítette a Himnusz, a Szózat, illetve a Székely Himnusz közös éneklése. Szintén közös pillanat volt a szónokok „*Adjon az Isten!*” köszöntésre adott „*Szebb Jövőt!*” válasz. A résztvevők Pörzse Sándor kérésére két perc csönddel emlékeztek meg Für Lajos és a 2006-ban megsérült Attila nevű szimpatizáns haláláról.

A rendezvény csúcspontjának Vona Gábor megjelenését mondhatjuk. Harminc perces beszéde a rendezvény leghosszabb és legtöbb ember által figyelt szónoklata volt. Előtte Z. Kárpát Dániel országgyűlési képviselő beszélt, aki bár megpróbált változatos reakciókat kicsikarni a tömegből, csak tapsot kapott. Vona Gábor megjelenésekor elszórtan hallatszott az „*Isten hozott*” kiabálás, illetve erősen szólt a közös köszöntés hangja is, ám a tömeg egységének első jele a beszéd megkezdésére váró, öt másodperces feszült és általános csönd.

Csöndek és hangok. A Vona-beszéd első öt percének egyértelműen domináns visszajelzése a csönd, melyet csak egyszer szakított meg tapsolás. Amíg a pártelnök '56-ról szólt, a közönség csönddel jelezte érdeklődését. Később egyre bátrabban adtak hangot tetszésüknek és egyetértésüknek. Erősen nőtt a vokális aktivitás, amikor a szónok a jelen helyzet tárgyalásához érkezett, az ellenfeleket emlegette, saját közösségét dicsérte, s a közösen elvégzendő munka

fontosságát hangsúlyozta. A szónok értette, érezte a közönség igényét, így beszédének további részében helyet adott a tömeg megnyilvánulásainak, sőt bátorított a visszajelzésre.

Tapsolás. A pártelnök beszéde alatt 19-szer rögzítettünk tapsot. A résztvevők mindig hangos tapssal honorálták az ellenfél becsmérést és a hívek magasztalását. Előbbire példa a beszéd második percéből: „*És különösképpen akkor, ha van pofája 56-ról beszélni akkor, amikor az egész élete, egész munkássága nem más, mint 1956 elárulása. Ez az illetlenség, ez a megszejtetés.*” (8 mp). Utóbbira a beszéd közepéből hozunk példát: „*Nem véletlen, hogy Morvai Krisztina, Gaudi-Nagy Tamás, az Új Magyar Gárda, a Hatvannégy Vármegye és más civil szervezetek is itt vannak velünk. [...] Itt vannak velünk, mert egybe tartozunk.*” (10 mp). Tapsot kapott akkor is, amikor a közös küldetésről, a nehézségekről és legyőzendő akadályokról beszélt. A megjelenteknek az is nagyon tetszett, amikor Vona Gábor az ’56-os „*pesti srácokat*” és Pongrácz Gergelyt a radikális jobboldali politikai közösséghez csatolta (4 mp).

Pfujolás, füttyülés. Pfujolást és füttyülést a beszéd során 16-szor regisztráltunk. Főleg akkor volt erős, amikor a szónok a kormánypártiakat és a baloldalt, illetve az Európai Uniót, a bankokat és a „*nemzetközi háttérhatalmokat*” említette.

Bekiabálások, skandálás. A Vona-beszédet hallgatók a szónoklat hatodik percéig tartózkodtak a verbális megnyilatkozásoktól. Ezután viszont néhányan sűrű bekiabálásokkal jelezték a tömeg jelenlétét, éspedig összesen 37-szer. A sokszor trágár és agresszív szavak tetszettek a többieknek, sokszor megtapsolták a bekiabálót. Sőt, hergelték is egymást, mint a Vona-beszéd nyolcadik percében; „*Van egy másik választás. A Hősök tere*” [...] Ekkor egy férfi kiabál: „*Zsidóbérencek!*”, erre egy másik férfi: „*Mondd hangosabban!*”.

Egyértelmű skandálás kétszer alakult ki. Először a beszéd 6. percében, amikor Vona a baloldaliakról beszélt: „*akik most a Műszaki Egyetem előtt vannak, azoknak a szellemi örökösei, akik szovjet tankra ültek, hogy eltiporják Magyarország szabadságharcát*”, erre a közönség soraiból szólt a „*mocskos zsidók*” (11 mp). Majd alig egy perccel később ugyanez, szintén baloldali politikusok említése után.

A Vonát támogató bekiabálások („*Jól mondd!*”, „*Igazad van!*” „*Monddjad, Gábor!*”) a pártvezető és a szimpatizánsok közötti bizalmas viszonyról árulkodtak. Míg az outgroup említésekor felhangzó szavak mély gyűlöletet tükröztek („*Lógni fog!*”, „*Gyilkosok!*”, „*Rohadékok!*”, „*Hazaárulók!*”).

Nevetés. Hangos kacagás követte Vona Gábor szóképét, mikor arról beszélt, hogy a Békemeneten megjelentek inkább rohadt narancssal takarják el a szemüket, csak ne kelljen a valósággal szembenézniük.

Gesztusok. A szónok és a tömeg interakcióját támogató gesztusnyelvből a legáltalánosabb a beszédet tartók integetése volt. Murányi Levente a megjelentek elismerésének jeleként számon tartott „*két kar a magasban*” testtartás-

sal érkezett a szónoki pulthoz, Vona Gábor pedig beszéde után az együvé tartozás általános gesztusát (ökölbe zárt balkéz a váll fölé emelve) a tömeg felé mutatva távozott.

Az összehangolódás tartóssága

Vona Gábor facebook profilján a megemlékezésről szóló három poszthoz¹³ összesen 328 hozzászólás érkezett. Ezek közül mindössze 20-ban említik, hogy ott voltak a Belvárosban. Az utóbbiak többnyire Vonát dicsérő bejegyzések, bár néhány a közösségi élményre is utalt:

„Szépen beszélt. Ott voltunk. Szébb jövőt!”

„Csodás volt köztetek lenni, Adjon az Isten!!!!”

„Ott voltunk mi is. Nagyon jó volt látni ennyi embert. Szébb jövőt!”

Ha tartóssá vált is az együvé tartozás érzése a rendezvény után, a szimpatizánsok nem igyekeztek azt a párt vezetőjével tudatni. Meglehetősen, a többség számára a délután közösségteremtő ereje inkább a baráti társaságukkal eltöltött közös programban vagy a Hungarica koncertben mutatkozott meg, semmint a Jobbik szónokaihoz kötődő élményekben.

A baloldali pártjai, Műegyetem rakpart

A baloldali ellenzék pártjai és szervezetei a Műegyetem rakpartra szerveztek közös demonstrációt, melynek *A szabadság összeköt, 1956/2013* címet adták. A rendezvény délután két órakor vette kezdetét, és bő másfél óra múlva ért véget. A programról előzetesen csak annyit lehetett tudni, hogy nyolc ellenzéki párt és szervezet vezetői tartanak majd beszédet, mégpedig a népszerűsége való tekintet nélkül azonos időtartamban. A felszólalók sorrendje a következő volt: Bajnai Gordon (*Együtt 2014*), Ungár Klára (*Szabad Emberek Magyarorszáért Liberális Párt*), Bokros Lajos (*Modern Magyarország Mozgalom*), Kuncze Gábor (*Szabadelvei Polgári Egyesület*), Gyurcsány Ferenc (*Demokratikus Koalíció*), Fodor Gábor (*Magyar Liberális Párt*), Szabó Tímea (*Párbeszéd Magyarorszáért*), Meszterházy Attila (*Magyar Szocialista Párt*).

Összehangolódás a rendezvény előtt

A rendezvény célja a kormányváltást akaró baloldali ellenzéki erők közös fórumon való fellépése és e megnyilvánulás által egy politikai közösség létrehozása az összefogás égisze alatt. Az eseményt mindegyik szervezet a saját honlapján hirdette meg, a rendezők pedig a facebook közösségi portálon elérhető oldalt szerkesztettek.¹⁴ Amint az a meghívóban szerepelt, a rendezvényre mindazokat várták, akik egyet értenek Orbán Viktor leváltásának a szükségességével.

A műegytemi demonstráción való részvétel a mind érzelmeit, mind preferenciáit illetően megosztott¹⁵ választók részéről az együttműködésre való hajlandóság kinyilvánításaként is értelmezhető. Erre utal az esemény meghirdetéséhez fűzött hozzászólások java is, melyek régóta várt gesztusként üdvözlilik a közös ünneplést. Találunk azonban olyan véleményt is, hogy a nagygyűlés hiábavaló, a közös ünneplés nem hozza meg a kívánt eredményt, hiszen azt nem követi majd változás, minden a korábbi gyakorlat szerint fog folytatódni. A jelenlévők többsége valószínűleg a számára rokonszenves párt támogatása érdekében jött el („*remélem Gyurcsány Ferenc szót kap*”), ugyanakkor annak a demonstrálására is, hogy bízik a baloldali egységben („*aki demokrata, ott a helye*”), az ellentéteken való felülemelkedésben („*az egész országnak ott kellene lenni*”). További motiváció lehetett annak a felmérése és megmutatása, hogy az ellenzék is nagy tömeget tudhat maga mögött („*nekem mindegy, csak menjünk*”).

Fizikai együttlét

A tény, hogy a tömeg sűrűsége a szabad átjárás (*free passage area*) és a lassú előrehaladás (*must slow/turn area*) szintje között mozgott, máris sejteti, hogy a rendezvényből hiányoztak azok az elemek, melyek az összehangolódást, a közösség érzését felkelthették volna, hiányzott a vonulás vagy a közös emlékezés, ezért a közösség aligha vált elképzelhetővé. Az együvé tartozás gesztusai, megélt rítusai helyett a szónokok inkább hallgatóságként tekintettek a közönségre. Annak ellenére, hogy a Műegytem az '56-os események fontos helyszíne, a rakparton pedig van erről emlékmű, a múlthoz való kapcsolódás nem kapott kiemelt szerepet. Bajnai Gordon egyetlen utalása a sajnálkozás volt, amiért a megemlékezés nem szólhat azokról, akikről kellene. Ugyanakkor kiemelte, hogy egy évvel korábban, a Szabad sajtó útján éledt újra sokakban a remény, tehát az összetartozást inkább arra az eseményre utalva elevenítette meg. Az MSZP elnöke az „57 évvel ezelőtt” történeteket a mai magyarországi helyzettel szoros párhuzamba állítva említette. Gyurcsány Ferenc a beszéde felénél méltatta először '56-ot, mint a magyarság nagy pillanatát. Bokros Lajos ellenben hangsúlyosan, a beszéde legelején említette a hősokeket.

A rendezvény híján volt a közös jelképek használatának. Juhász Péter bevezető beszéde alatt KORMÁNYVÁLTÁS feliratú tollakat osztottak szét a tömegben. Ez volt a közösség összetartozását megjeleníteni hivatott egyetlen tárgy, Bajnai Gordon megfogalmazásában: „*a demokrata fegyvere*”, amelyet kétszer is magasba tartott a közönség, először Juhász Péter, majd Bajnai Gordon kérésére, később azonban a tollak már nem kerültek elő.

A rendezvényen a rövid távú, gyorsan felhorgadó érzelmek és a hosszú távra ható, kumulálódott érzelmek egymással ellentétes dinamikája volt megfigyelhető. Előbbit a tapsok, a helyeslő vagy elítélő morajlások, a kiabálás gya-

koriságában és hosszában mérhetjük, míg a hosszútávon felgyülemlett érzelmekre, a haragra és frusztrációra a Mesterházy-beszéd megzavarásának lefolyásából következtethetünk.

A tömeg vokális, verbális és gesztusnyelvi interakciói

A tömeg leginkább két dolog említésére reagált tapsal, éljenzéssel, vagy morajlással. Pozitív reakciót az összefogásra és a feltételeinek a megteremtésére vonatkozó mondatok és utalások váltottak ki – mindenki tapsot kapott, aki szót emelt mellettük. Az összefogás említésére Bajnai Gordont háromszor, Gyurcsány Ferencet hétszer tapsolta, éltette a közönség, Mesterházy Attila azonban kerülte a kifejezést, a szót a tömeg ismételte vele szemben.

Negatív reagálást az outgroup emlegetése váltott ki, mégpedig főként ennek megtestesítője, vagyis Orbán Viktor. A nevének említésére a közönség Bajnai Gordon beszéde alatt négyszer, Gyurcsány Ferencé alatt háromszor, Mesterházy Attiláé alatt szintén négyszer reagált felháborodva. Ilyenformán a személye megjelenített egyfajta negatív szakralitást, mivel az ingroup elsődleges identitása is hozzá tapadt.

Az egyes beszédek más és más képet mutattak ebből a szempontból.

Bajnai Gordon szónoklatát 19-szer támogatta a közönség tapsal, kiabálással, mely 4-szer 10 másodpercig is eltartott, egyszer pedig 21 másodpercig skandálta a közönség az „Együtt” jelszót. A szónok a legtöbbször megvárta, míg elül az ováció, és csak utána fogott bele a folytatásba. A búcsúzás 26 másodperce alatt ismét kialakult az „Együtt” kórusa.

Ungár Klára beszédére 15-ször reagált a közönség, ebből 5 alkalommal 1-2 másodperces szünet után kezdett tapsolni a tömeg. Ezt figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a szónok a szöveg bizonyos pontjain mintegy kikényszerítette a reakciót, más helyeken a közönség azonnal válaszolt.

Bokros Lajost is 15-ször támogatta a közönség, ám az előző felszólalóval ellentétben 4 helyen is nem várt reakciót váltott ki, ilyenkor egyszerre beszélt a tömeg megnyilvánulásaival.

Kuncze Gábor beszéde alatt 22-szer szólt taps vagy a megfelelő helyeken fütyty, pfujolás. Ebből 6 alkalommal a konkrét teendők említésére tört ki azonnali ováció a tömegben.

Gyurcsány Ferenc 30 alkalommal került interakcióba a közönséggel. Beszédstílusa tagolt volt, gyakran 1-3 másodperces szünetet tartott, ezért több alkalommal nem is nyúlt ennél hosszabbra a taps, a helyeslés vagy a morajlás.

Fodor Gábort 12 alkalommal tapsolta meg a közönség, de 6-szor is kivehető csendet regisztráltunk. Beszéde közepén a „Magyarországot a Fidesz gyarmatosítja belülről” kijelentésre kialakult a „Nem hagyjuk!” rigmusa, de szónoklata alatt megfigyelhető, hogy a Gyurcsány által korábban fellelkesített tömeg nehezen ocsúdik fel.

Szabó Tímeára 11-szer reagált a közönség, ezek eloszlása egyáltalán nem egyenletes. Másfél perc telik el, mire először vált ki mondandója pfujolást a tömegből, majd a végéhez közeledve mind gyakrabban tapsolják meg szónoklatát.

A számok is jelzik, hogy Gyurcsány Ferenc volt képes messze a leginkább összehangolódni a tömeggel, ami erősen sugallhatta, hogy ő uralja az egész rendezvényt.

A fellépők által elmondott beszédek mindegyike a politikai szónoklatoknál megszokott szerkezet szerint épült fel. A beszédek első fele a jelen állapotairól szólt, ez esetben a helyzet kétségbeejtő és válságos mivoltáról, megnevezve a felelősöket, felelőlegesen azokat az ügyeket, amelyek ennek az állapotnak a kialakulásához vezettek. Majd a második rész azzal a biztató felütéssel indult, hogy a jelen nem kilátástalan, a helyzet megváltoztatható, az ellenség legyőzhető, sorsunkat saját kezünkbe véve a kívánatos jövő megvalósítható.

A politikai szónoklatok íve tehát a negatív érzelmektől a pozitív érzelmekig vezetett, először megnevezve bajainkat, majd azokra megoldást, legalábbis reményt kínálva. Ugyanakkor Bajnai Gordont, Szabó Tímeát és Mesterházy Attilát leszámítva, minden szónok szelídebben vagy hevesebben felpanaszolta a legszélesebb baloldali összefogás hiányát, követelte annak megteremtését, mégpedig annak a három pártnak a vezetőitől, amelyek éppen az előző napon írták alá megállapodásukat a választásokon való együttes indulásról, s egyben a többieknek az összefogásból való kihagyásáról.

A Mesterházy-incidens

Ilyen körülmények között lépett fel Mesterházy Attila a színpadra, utolsó felszólalóként. A házigazda szólította Mesterházyt, akit a közönség tapssal, hujjogással és dudálással fogadott, mialatt ő a pulpitushoz ment. Hirtelen azonban megváltoztak a tömeg hangjai, bekiabálás hallatszott: *„Te vagy az útban!”*, és járványszerűen kezdett terjedni az *„Összefogás”* követelése. A skandálás egy kisebb göcből indult és terjedt tovább, mert nagyon sokan csatlakoztak a kiabálókhoz. A zajongás szinte pontosan akkor kezdődött, amikor a pártelnök a pulpitushoz ért. Mesterházy a szakadatlan rigmus ellenére megpróbálta felvenni a fonalat, s az elégedetlenségre reagálva a tömeg pesszimizmusaként fogalmazta újra a sokaság kitörő haragját. Miután sikerült magához vennie a szót, a közönség konokul, reakciók nélkül hallgatta beszédét. A korábbi statikus figyelem monoton alapzajnak adta át a helyét, a közelben állók közül valaki több ízben megjegyezte, noha nem bekiabálva, hogy *„duma, дума”*. Az *„Orbán Viktor fiatal demokratából őszülő despotává vált”* kijelentését a közönség megtapsolta ugyan, de ez volt az egyetlen alkalom, s a beszéd közben innen is, onnan is felzendült az *„Összefogást!”*. A beszéd végén a távozó Mesterházyt a közönség egy része megtapsolta, ennek ellenére hosszú és tartós skandálás kísérte le a színpadról.

A rendezvény zárásaként a résztvevők és a fellépők közösen énekelték el a Himnuszt, majd a tömeg oszlani kezdett. A hazafelé indulók közül többen Mesterházy Attilát az összefogás akadályaként emlegették, egy közelben álló pedig azt mondta, hogy a pártelnök lenézi a közönséget. Az oszló tömeg egyértelműen az utolsó beszéd eseményeinek a hatása alatt állt.

Azt állítjuk, hogy a tömegrendezvények érzelmi dinamikájának ismeretében az összeesküvést gyanítónál pontosabb választ adhatunk arra a kérdésre, mi állhatott Mesterházy Attila megzavarásának a hátterében. Az okok a nagygyűlés érzelmi dinamikájában keresendők, mégpedig abban, hogy nyolc különböző politikai erő vezetője szólalt meg, és pedig láthatóan a nélkül, hogy a mondandójukat előre egyeztették, összehangolták volna, vagy ha kísérletet is tettek erre, a próbálkozás sikertelennek bizonyult.

A műegyetemi rendezvény az érzelmek dinamikáját tekintve több szempontból is eltért a szokásos és sikeres forgatókönyvtől.

Először is azért, mert az idő előrehaladtával a közönség természetesen fizikailag is elfáradt, mivel másfél-két órát állt egy helyben, figyelemmel kísérve a szövegeket, tapsolva, kiabálva. A beszédek között nem voltak pihentető átvezető elemek, versek, zene, csak a politikai beszédek sora, és az egy percnél is rövidebb riportok.

Másodszor azért, mert ahogyan fentebb a beszédek szerkezetéről szólva jeleztük, a közönségnek egymás után nyolcszor kellett érzelmi ciklust bejárnia a *fenyegetett jelentől* a *reményteli jövőig*. Egyetlen beszéd pozitív kicsengése sem maradhatott meg hosszú távon, mivel a következő ismét a szorongást keltő elemek taglalásával, vagy önostorozással kezdődött.

Harmadszor és talán a leginkább pedig azért, mert bár az előző napon csak két politikai erő, az Együtt 2014 – PM és az MSZP írt alá megállapodást, mégis a gyűlésen ennél jóval több párt vezetőjének a szereplése volt várható, tehát a közönség akár azt is képzelhette, hogy a szélesebb körű együttműködésről is beszélnek majd a politikusok, hiszen tarthattak volna külön-külön is megemlékezést. Márpedig a szónokok egyik része került a témát, a másik része pedig sértődötten vagy indulatosan szemrehányást tett az ügyben a két már szövetkezett erő vezetőinek. A szövetség tagjai nem reagáltak a többiek kritikájára, amiképpen az összefogás kiszélesítését követelő tömeg egyértelmű jelzéseire sem.

Gyurcsány Ferenc és Mesterházy Attila facebook oldalán az aznapi bejegyzéseket követő több száz hozzászólásból kiderül, hogy azok, akik elmentek a rendezvényre, továbbá azok a baloldali szimpatizánsok is, akik nem tudtak részt venni rajta, valóban a széles, minden ellenzéki pártot magába foglaló politikai együttműködés létrejöttében reménykedtek. Ennek elmaradását pedig „*elmulasztott történelmi pillanatként*” értékelik, amely mintegy azt bizonyította,

hogy „*a baloldal képtelen lesz összefogni*”. Többen nehezteltek Mesterházyra, amiért „*nem reagált*”, „*nem hallotta meg a nép szavát*”, „*nem élt a lehetőséggel, megzavarodott a tömegtől*” és „*túlkiabálta a tömeget, ahelyett, hogy improvizált volna*”.¹⁶

A tömeg várakozásai tehát megghiúsultak, mégpedig mire az utolsó szónok színre lépett, már hétszer. Thomas Scheff már idézett felfogása szerint az ilyen interakciós frusztrációk, amikor tehát a felek nem tudnak összehangolódni, nem értik meg azt, hogy a másik mit vár tőlük, tehát az ilyen frusztrációk előbb szégyenérzethez, majd haraghoz vezetnek. A frusztrációból akkor lesz szégyenérzet és harag, ha a felek nem képesek arra, hogy a helyzetet megbeszéljék, ami egy politikai nagygyűlés esetében úgy valósulhatna meg, hogy a szónok akár rögtönzés segítségével is, de valamiképpen kielégíti a tömeg igényét. Ha azonban erre nem kerül sor, akkor a kumulatív spirál elindul, és végül dühkitörésbe torkollhat.

A rendezvény után

A hosszútávon megmaradó érzelmek és a kudarc élményének bizonyítékai lelhetők fel Mesterházy és Gyurcsány facebook oldalán található aznap esti bejegyzésekhez fűzött kommentárokból. A DK elnökének posztjához 332 hozzászólás érkezett, számos biztató gratuláció mellett mindössze 9 említi konkrétan, hogy jelen volt aznap, és 8 számol be saját tapasztalatból arról, hogy „*a tömeg együtt*”, „*pártállástól függetlenül*” követelte az összefogást, vagy arról, hogy a mellette álló MSZP szimpatizánsokat látta kiabálni. Többen fontosnak tartották megjegyezni, hogy nem DK-sok, de ők is skandáltak. Mesterházy egyik bejegyzéséhez 84-en, a másikhoz 104-en szóltak hozzá, sokan csalódásukat fejezték ki a pártelnöknek aznap teljesítménye miatt. A két beírássorozatból összesen 9 állítja, hogy a skandálás nem volt előre megszervezve, és 6 tulajdonítja a DK akciónak, míg egyetlen hozzászóló azt írja „*mi liberálisok kezdtünk el kiabálni, amihez DK-sok és MSZP-sok is csatlakoztak*”.

Az egység megteremtésére és az összefogás feltételeinek kialakítására létrejövő rendezvényt, amely az összefogás követelésével, és az elégedetlenség tartós megmaradásával ért véget, mint politikai nagygyűlést, a széles baloldali politikai közösség létrehozatalának szempontjából egyértelműen sikertelennek minősíthetjük. Ugyanakkor maga a közönség, vagy annak tekintélyes része közösséggé formálódott, mégpedig a szónokok egy részének ellenében. Hónapokkal később az összefogás létrejött ugyan, de egészen addig a három már októberben is szövetséges párt nem említette, hogy erre az útra kívánna lépni. Ebben az értelemben tehát az utóbb összefogó pártok vezetői megfosztották az október 23-án összesereglett embereket attól is, hogy az összefogást legalább utólag a saját sikerüknek tekinthessék.

ÖSSZEFOGLALÓ

Reményeink szerint sikerült új szempontból, mégpedig a közönség, a tömeg szempontjából írni le három politikai nagygyűlést. A tömeg ezeken a rendezvényeken rövidebb-hosszabb ideig nem is közönségként viselkedett, hanem a szónokokkal egyenrangú szereplőként. Sikeressé, illetve sikertelenné változtatta az adott nagygyűlést, szerencsés esetben politikai közösséggé hangolódott össze, megpróbálta nagyon határozottan kinyilvánítani az akarátát, hangot adott tetszésének és nemtetszésének, autonóm módon vonta le a maga számára az esemény tanulságait.

Mint érzékeltettük, a három rendezvény különbözött egymástól a közösséggé alakulás tekintetében. A Békemenettel egybekötött állami ünnepség egyértelműen sikeresnek minősíthető. Az esemény kellően gazdagnak bizonyult mind az együttlét, mind az összehangolódás szempontjából. A vonulástól a zenén, versen, filmes és verbális visszaemlékezésen át a tárgyak osztogatásáig, a közös éneklésig és a múlt hősei előtti gyertyagyújtásos tisztelegésig sokrétűen szolgálta ki az adott politikai közösség fizikai és szimbolikus igényeit. Ezáltal valószínűleg elképzelhetővé tette a közösséget, megerősítette az összetartozásuk érzését, a közös identitást, amit igazolni látszanak például a nagygyűléssel kapcsolatos facebook beírások.

A Jobbik politikai nagygyűlése felemásra sikerült. Sem a kora délutáni gyűlés, sem az esti záró összejövetel nem mozgatótt meg sok embert, a várt új csoportok sem tették jelenlétüket nyilvánvalóvá. Az együttlétet és a mozgások szinkronizálását szolgáló vonulás sem volt sikeres. Ugyanakkor a pártelnök képes volt összehangolódni a megjelentekkel, fókuszálni a résztvevők szórt figyelmét, s összekovácsolni a közösséget. Szerencsés ötletnek bizonyult a politikai közösség megerősítése tekintetében a főrendezvény összekapcsolása rock koncerttel, és a Vona-beszéd spirituális elemei is jól működtek. A radikális jobboldal tárgykultusza, illetve a ruhaviseletekben megjelenő szimbólumok jól látható használata pedig közössége erősítő hatással járhatott.

A baloldali politikai nagygyűlés alighanem kudarcnak minősíthető. A résztvevők sokasága fejezte ki igényét, majd csalódottságát a fölött, amit a szónoktól hallott. Természetesen a közönség egy-egy szegmense örülhetett az együttlétnek a saját társaival és a saját vezérével, de aligha élhette át azt, amely egy politikai nagygyűlésnek mégis csak az első számú funkciója: a széleskörű összetartozást, az összes jelenlévő közösségének létrejöttét. A közös színpad, s hogy azon egymás után lépnek fel a vezérek, önmagában nem teremti meg az együvé tartozás érzését. A Műgyetem előtti rendezvény mind politikai tartalmát, mind rekvizitumait és eszközrendszerét tekintve legalábbis szegényesnek, ha nem hiányosnak mondható.

Felvethető, hogy vajon a kutatás megteheti-e, hogy nem reflektál a rendezők manipulációs, politikai, indoktrinációs, erőfitogtatási, egyszóval: instru-

mentalizációs szándékaira. Nos, mindezeknek az aspektusoknak a számba vétele nélkül is adható releváns leírás a politikai nagygyűlésekről. Azért jellelhetjük ezt ki, és éppen a jelen kutatás hatására is tehetjük ezt meg, mert jól láthatóan a résztvevő tömeg önálló szereplője volt az egyes eseményeknek; nincsen tehát értelme alapvető szempontnak tekinteni azt, hogy mit is akartak titokban a politikusok. A Műegyetem előtti nagygyűlés szervezői aligha akarhatták azt, ami az esemény végén történt, és a Jobbik is nyíltan mást, többet várt a maga rendezvénysorozatótól.

A politikai nagygyűlések kiszámíthatatlanok már a lefolyásuk szintjén is, az egyes résztvevőkben megmaradó élmények és emlékek pedig végképp aligha határozhatók meg előre.

JEGYZETEK

- ¹ Köszönjük a Szerkesztőség által felkért két opponens véleményét.
- ² Lásd ehhez Jasper (2012) összefoglalóját a mozgalomkutatás utolsó félévszázadáról.
- ³ Lásd például a Jeff Goodwin, James Jasper és Francesca Polletta által szerkesztett különböző köteteket, továbbá Flam-King, 2005.
- ⁴ Különösen igaz ez az etnográfiai leírásokra, amelyek fő lelőhelye a *Journal of Contemporary Ethnography*.
- ⁵ A Békement mibenlétéről: <https://www.facebook.com/bekemenetegyesulet>.
- ⁶ Utólag a Hősök terén megjelentek létszámát általában kétszázezer körülire tették a tudósítások.
- ⁷ „A szabadság napja”. Az adatok a 2014. március 2-i állapotot tükrözik.
- ⁸ <http://www.youtube.com/watch?v=Sj6ErwutOJO>
- ⁹ Békemenet és trafiktúra október 23-án, *Index.hu*, 2013. október 23.
- ¹⁰ Külföldi szónokol a Jobbiknál, *444.hu*, 2013. október 23.
- ¹¹ A Vértanúk teréről induló felvonulásban 5-600 ember vett részt (*Jobbik: Csalódott fideszesek a jobbikos tömegben*. Origo, 2013. október 23.), míg a Deák téri színpad előtt 4-5000 fő jelent meg (*Békemenet és trafiktúra október 23-án*. *Index.hu*, 2013. október 23.).
- ¹² Egy nemzeti radikális is tehet néha kivételt. *Index.hu*, 2013. október 23.
- ¹³ „Vona Gábor beszéde vágatlanul”, „Képgaléria az október 23-i rendezvényről”, „Videómontázs az október 23-i rendezvényről”. Az adatok a 2014. március 2-i állapotot tükrözik.
- ¹⁴ <https://www.facebook.com/events/445217525598443/>
- ¹⁵ Az esemény facebook oldalán heves viták bontakoztak ki az összefogás és a közös ünneplés létjogosultságát illetően.
- ¹⁶ Az adatok a 2014. március 2-i állapotot tükrözik.

IRODALOM

- Anderson, Benedict (2006): *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan, Budapest.
- Berezin, Mabel (1997): *Making the Fascist Self. The Political Culture of Interwar Italy*. Cornell University Press.
- Berezin, Mabel (2009): *Illiberal politics in neoliberal times: culture, security and populism in the new Europe*. Cambridge University Press.
- Collins, Randall (2004): *Interaction Ritual Chains*. Princeton University Press.
- Csúri Károly, Orosz Magdolna, Szendi Zoltán (szerk.) (2009): *Tömegek és ünnepek. A nyilvánosság rítusai a közép-európai modernségben*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Durkheim, Émile (1894/2001): *Les règles de la méthode sociologique*. http://classiques.uqac.ca/classiques/Durkheim_emile/regles_methode/regles_methode.html.
- Flam, Helena and Debra King (eds.) (2005): *Emotions and Social Movements*. Routledge.
- Gentile, Emilio (1993): *Il culto del littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia fascista*. Laterza, Bari.
- Goffman, Erving (1967): *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behavior*. Anchor Books.
- Gould, Deborah B. (2004): Passionate Political Process: Bringing Emotions Back into the study of Social Movements. In: Goodwin, Jeff and James M. Jasper (eds.): *Rethinking Social Movements. Structure, Meaning, and Emotion*. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Gyáni Gábor (1999): *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*. Új Mandátum, Budapest.
- Hofer Tamás (1992): *Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben*. 1989. március 15. *Politikadományi Szemle*, 1.
- Jasper, James M. (2012): Introduction: From Political Opportunity Structures to Strategic Interaction In: Goodwin, Jeff and James M. Jasper (eds.) *Contention in Context. Political Opportunities and the Emergence of the Protest*. Stanford University Press, Stanford.
- Lofland, John and Lyn H. Lofland (1995): *Analyzing social settings: a guide to qualitative observation and analysis*. Wadsworth, Belmont.
- Pataki Ferenc (1998): *A tömegek évszázada. Bevezetés a tömeglélektanba*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Scheff, Thomas J. (1990): *Microsociology. Discourse, Emotion, and Social Structure*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Schweingruber, David–Clark McPhail (1999): A Method for Systematically Observing and Recording Collective Action. *Sociological Methods & Research*, 27/4.

PARLAMENTEK ÉS KÉPVISELŐK

Bódy Zsombor

Parlamentarizmus a parlament falain kívül.

Észrevételek a magyar parlamentarizmus társadalmi beágyazottságával
kapcsolatban a XX. század első felében

Hajdú András

A magyar radikális jobboldali képviselők két generációja.

A MIÉP és a Jobbik parlamenti képviselőinek összehasonlítása

PARLAMENTARIZMUS A PARLAMENT FALAIN KÍVÜL

Észrevételek a magyar parlamentarizmus társadalmi beágyazottságával kapcsolatban a XX. század első felében

Bódy Zsombor

(docens, PPKE BTK, Szociológiai Intézet)

Összefoglaló

A tanulmány a két világháború közötti választói magatartást elemzi az S. Rokkan és S. M. Lipset által kidolgozott, a politikatudományban jól ismert elképzeléseket tesztelve. Az elemzés eredményei szerint az 1920-as, 1930-as évek magyar választói magatartásában meglepően pontosan tetten érhetőek a két kutató által azonosított törésvonalak. Megállapítható az is, hogy a törésvonalak által tagolt választói mintázat nagymérvű állandóságot mutatott, a szavazatingadozás meglehetősen alacsony volt. A stabil politikai pólusok megléte, intézményesültsége, médiabeli jelenléte a választói magatartást kiszámíthatóvá tette. Éppen a kiszámíthatóságra épültek azok a torzító mechanizmusok, amelyek a kormánypárt győelmét biztosították. A társadalom világos politikai tagolódása a parlamentben is képviselt politikai pólusok szerint egyben azt is jelentette, hogy a parlamentarizmus nemzetközi összehasonlításban rendelkezett olyan társadalmi beágyazottsággal, ami stabil működését biztosíthatta volna. A politikailag aktív rétegek a strukturált pártrendszeren keresztül kapcsolódtak a nemzeti szintű politikai folyamatokba, amit a parlamentarizmus működésének társadalmi feltételeként szoktak azonosítani. 1945 után, amikor a torzító mechanizmusokkal működő választási rendszer megszűnt, megfelelő nemzetközi feltételek esetén Magyarországon is kibontakozhatott volna olyan parlamenti fejlődés, amelyet több más ország is csak ekkor, korábbi politikai rendszerének háborús összeomlása után élt meg. A parlamentarizmus működésének társadalmi feltételi a XX. század közepén adottak voltak Magyarországon.

Kulcsszavak: parlamentarizmus ■ társadalmi beágyazottság ■ választói magatartás ■ pártok

Jelen írás két kutatási terület eredményeinek összekapcsolására vállalkozik. A Hubai László által elindított választástörténeti kutatások eredményeit, mindekelőtt az e programhoz kapcsolódóan legutóbb megjelent monográfia megállapításait a parlamentarizmus történetének alkotmánytörténeti vitáival kapcsolatban szeretnénk értelmezni. Ignác Károly könyve az 1920 és 1945 közötti fővárosi parlamenti és helyi választásokról több igen fontos eredményt foglal magába a választói magatartás történetét illetően (Ignác, 2013). A vá-

lasztástörténeti kutatások már korábban is gazdag adatbázist hoztak létre, melyek számos elemzési lehetőséget nyújtanak, ám eddig ezekkel sajnálatos módon sem a történettudományban, sem a politológiában nem nagyon éltek (Hubai, 2001; Földes-Hubai, 2010). A választástörténeti adatok elemzéséből nyerhető tanulságok közül itt azokkal szeretnénk foglalkozni Ignác könyve kapcsán, amelyek a magyar parlamentarizmus történetéhez tudnak új szempontokkal hozzájárulni.

A magyar parlamentarizmus történetére újabban ismét nagyobb figyelem irányul. Az érdeklődés magyarázata valószínűleg az az implicit kérdés, hogy milyen hagyományokra tekinthet vissza a jelenlegi parlamentarizmus, és azok mennyiben határozzák meg a parlamentarizmus mai működését és teljesítményét. A vita elsősorban a dualizmus korszakára vonatkozóan zajlik és főként a kormány, államfő, parlament viszonyrendszerét érintette. A magyar parlamentarizmus meglétét, jellemzőit, illetve hiányosságait egyrészt a kormány parlamenti felelősségének érvényesülése, a többségi elv működése és az uralkodónak a parlamenti többséggel szembeni mozgástere alapján vitatták –, mert ezeken mérve egyes vélemények szerint részben inkább alkotmányos monarchiáról beszélhetünk a dualizmus kori Magyarországon – másrészt az ellenzék választásokon való győzelmének lehetetlensége miatt vonták kétségbe.¹ A történeti választáskutatás öröndetes gyarapodása révén azonban ma már vizsgálhatók a parlamentarizmus történetének (szokás)jogi és intézményes szinten túli társadalmi vonatkozásai is, vagyis az a kérdés, hogy a magyar társadalom politikai integrációja mennyiben a parlamentarizmus intézményein (pártokon, választásokon) keresztül valósult meg, vagy másként fogalmazva: a magyar társadalom mennyiben volt alkalmas a XX. század első felében a parlamentáris politikai rendszer működtetésére. A kérdés elemzése érdekében a továbbiakban a választástörténeti szakirodalom alapján – elsősorban Ignác munkájának eredményeit a magyar parlamentarizmus történetéről szóló vitára vonatkoztatva – szeretném megvizsgálni azokat tényezőket, amelyeket a politikatudományi szakirodalom a parlamentáris berendezkedés stabilitása kapcsán a társadalmi feltételek szempontjából fontosnak minősít (Sartori, 2003). Ebből a szempontból ugyanis a fent említett alkotmánytörténeti kérdések mellett lényegbevágó – a parlamenthez képest külső feltételek között – az a kérdés, hogy egy kellően strukturált pártrendszer mélységében is áthatja-e a társadalmat: azaz a választójog kiterjedtsége számít, valamint az, hogy a politikai szinten magukat artikulálni képes társadalmi rétegek, a pártok közvetítő szerepén keresztül, választói döntéseik révén kapcsolódnak-e érdemben és tartósan a parlamenthez, mint a nemzetállami politikai folyamatok központi színteréhez. Az elemzés középpontjában így nem a tényleges politikai rendszer jellemzői állnak, hanem a társadalom politikai tagoltságának fejlődése, azaz nem a dualista, illetve Horthy-kori politikai rendszerről szóló vitában szeretnénk

állást foglalni, hanem a parlamentarizmus társadalmi feltételeinek meglétét kívánjuk körüljárni.

Ilyen kérdéseket magyar vonatkozásban Andrew C. Janos vizsgált, munkája azonban sajnálatosan kevés visszhangot keltett. Janos – részben Rokkan és Lipset munkájára visszanyúló módon² – a választójog kiterjedtségét a társadalom politikai mobilizáltságához és a nemzeti jövedelem növekedéséhez mérten értelmezte. Mobilizáltságon a tartós, módszeres és szervezett politikai cselekvésre való képességet értette (Janos, 2003: 150.). Megállapítása szerint az ebben az értelemben mobilizálódott népesség aránya Magyarországon 1880 és 1930 között gyors ütemben nőtt, sokkal gyorsabb ütemben, mint ahogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem gyarapodott, ami azt eredményezte, hogy a politikailag mobil népességre idővel arányában egyre kevesebb jutott a nemzeti jövedelemből (ellentétben a nyugat-európai országokkal, ahol a politikai mobilizáltság kiterjedésével lépést tartott a nemzeti jövedelem növekedése). Ez eredményezte szerinte azt, hogy lehetetlenné vált Magyarországon a demokratizálódás, s hogy a politikai rendszert lényegében nem parlamentáris keretek között lehetett csak fenntartani. Megállapítása szerint a választások manipulálása, a közigazgatásnak és a kormánypártnak az összefonódása nem valamilyen kisiklás volt Magyarországon, illetve más közép-európai országban, hanem a politikai gépezet rendes működésmódja.³

Janos megállapításai nem csak e tekintetben csengenek egybe a magyar parlamentarizmus más bírálóiéval. Janos és Szente egyaránt úgy látják, hogy a parlamentarizmus nyugati importcikk volt a közép-európai tájakon. Előbbi szerint a parlamentáris látszathoz a nyugattól való gazdasági és politikai függés miatt ragaszkodtak ezekben az országokban, s Szente is úgy látja, hogy a parlamentarizmusához kapcsolódó konvenciókat elvi szinten a nyugati országokból vette át a magyar politikai elit, anélkül, hogy azok igazán szervesülő gyakorlattá váltak volna.⁴

E véleményekkel szemben – bármilyen is volt a parlamenti intézmények működése az elsősorban a brit esetből elvonatkoztatott ideáltípushoz képest – a választástörténeti adatok, s különösen Ignác elemzései véleményem szerint inkább azt bizonyítják, hogy a parlamentarizmus Magyarországon nem pusztán a nyugati intézmények hiányosan működő formális átvételén alapult, hanem tényleges bázissal rendelkezett, azaz a politikailag mobil rétegek számára a parlamenti erőterben szereplő pártok jelentették a nemzetállami szintű politikában való participáció eszközét. Mielőtt az e megállapítást alátámasztó választási adatokat idéznénk, érdemes röviden utalni a társadalmi átalakulásnak arra a kontextusára, amelyben a XX. század első felében Európában – és Magyarországon is – a parlamentarizmus fejlődött, vagy éppen elbukott. A parlamentarizmus meglétéről, illetve jellemzőiről folyó vita ugyanis, miközben a közjogi tényezők egymással szembeni politikai mozgásterére koncentrálnak

– Janos kivételével – nem igen vesz tudomást arról a változásról, amely a XIX. század közepe és a XX. század első fele között a parlamentarizmus társadalmi beágyazottságát illetően végbement.⁵

A korai parlamentáris rendszerek, bár a népképviselőt elve képezte legitímációjukat, távolról sem általános (és gyakran nem is titkos) választójogon alapultak. A jogosultak aránya a különböző európai országokban a parlamentarizmus kezdeti időszakában meglehetősen alacsony volt, Magyarország az 1848-as 6%-kal még a széles választójoggal rendelkező országok közé tartozott a 19. század közepén.⁶ Egyesek számára ezért szűk elitcsoportok oligarchikus uralmának tűnik a korai parlamentarizmus, sőt olyan megállapítás is megfogalmazódott, hogy a korai parlamentáris rendszerek, amelyek a választójogi cenzus révén csak a társadalom vagyonos és tekintélyes legfelső csoportjainak adtak politikai jogokat, inkább tekinthetők a XX. századi tekintélyuralmi rendszerek előzményeinek, mint az „igazi”, általános választójogon alapuló parlamentarizmusénak, azaz a tömegdemokráciáénak. Vagy legalábbis ugyanolyan közvetlen út vezethetett ezektől a cenzusos politikai rendszerektől a tekintélyuralmi berendezkedésekhez, mint a kiteljesedett parlamenti demokráciákhoz, hiszen nem egy XIX. századi értelemben parlamentárisnak tűnő, korlátozott választójogon alapuló politikai rendszer adta át a helyét Európában egyes országaiban a XX. századra tekintélyuralmi, vagy egyenesen diktatórikus rendszereknek (Kirsch–Kosfeld–Schiera, 2002; Pombeni, 2002). Más kutató ugyan ezt a problémát – a többnyire a születés által meghatározott elittek uralta korai parlamentáris képviselő és a tömegpártok hivatásos politikusai által működtetett XX. század közepi parlamentáris képviselő közötti különbséget látva – abban a kérdésben fogalmazta meg, hogy a „képviselő” szó azonossága mögött vajon nem egészen eltérő társadalmi és intézményi valóság rejlik-e a két esetben (Cotta–Best, 2007)?

Az ahistorikus értékeléseket elkerülendő, azt a kérdést érdemes megvizsgálni, hogy a XIX. századi értelemben liberális parlamentáris, de nem demokratikus politikai rendszerek milyen feltételek mellett tudtak demokratizálódni, vagy milyen tényezők hatására fordultak tekintélyelvű, esetleg nyíltan diktatórikus irányokba a XX. század első felében. Ez a kérdés foglalkoztatta a politikai szociológia néhány klasszikus, II. világháború utáni szerzőjét, s számos történészt is (Lipset, 1995; Barrington–Moor, 1966; Gollwitzer, 1977). A magyar politikai rendszer fejlődésével kapcsolatosan is az a központi kérdés, hogy a XIX. századi parlamentáris berendezkedést miként sikerült adaptálni a XX. századi megváltozott társadalmi környezethez.

A korai cenzusos parlamentarizmusban nem érdemes pusztán a tömegeket a politikai jogokból kirekesztő rendszert látni. A választójog korlátozása megfelelt az akkori társadalom viszonyainak, illetve a társadalom önmagáról alkotott képének. Ha megnézzük, hogy a korai választójogok az európai orszá-

gokban milyen szempontok szerint határolták körül a választójogosultak körét, láthatóvá válik, hogy milyen társadalmi jellemzőket vártak el egy választópolgártól. A választójogból való kizárás akkor teljesen magától értetődő szempontja volt a nemi hovatartozás, nők természetes módon nem szavazhattak. Ezen túlmenően általában vagyoni és/vagy iskoláztatási cenzus érvényesült, tehát megfelelő nagyságú vagyonnal (vagy megfelelő nagyságú fizetett adóval) kellett rendelkezni a választójogosultsághoz, illetve bizonyos szintű iskolai végzettséget tekinthettek a választójog feltételének. A modell-választó tehát a bizonyos jómódban élő, s ennek megfelelő tanultsággal rendelkező önálló egzisztenciájú férfi családfő, a „magabíró” polgár volt. A XIX. századi patriarchális felfogásban természetesnek tűnt, hogy ők azok, akik képesek a politikai jogok gyakorlásához szükségesnek tartott tájékozódásra és önálló, felelős vélemény kialakítására. Iskolázatlan, vagy éppen függő helyzetű – egy családfőnek alárendelt, vagy alkalmazottként dolgozó – emberről nem feltételezték, hogy képes lenne erre, s a közügyek kívánatos intézése szempontjából sem tartották volna helyesnek, hogy ilyeneknek részvételi joguk legyen a politikában. Mivel a XIX. századi értelemben vett polgári helyzetű családfők rétege meglehetősen szűk volt, így a választójog sem lehetett tág. A parlamentarizmus demokratizálódása úgy is értelmezhető, mint a politikai jogokból eredetileg kizárt, ilyen vagy olyan szempontból alacsony státuszú csoportok – a szegényebb vidéki társadalom, az ipari munkások, a nők – emancipálódása a XIX. századi polgársággal szemben. Hogy a formális politikai egyenjogúvá válás végbe mehessen, ahhoz persze a társadalom jelentős átrétegződésére volt szükség, amit az alfabetizáció, a gazdasági fejlődés és az urbanizáció hozott magával a XIX. század második felében és a XX. század elején.⁷

A parlamentarizmusnak a társadalmi térben való korlátozottsága a XIX. század közepén nem csak a polgári társadalmi-politikai berendezkedés önképének felelt meg. Ekkoriban a nemzeti szinten integrálódó politikai folyamatoktól széles társadalmi rétegek még távol álltak. Ismeretek és a nemzeti szintű politikába való bekapcsolódást biztosító csatornák híján a társadalom széles alsó rétegei – már csak az alfabetizáció hiányában, illetve a nemzetállamok központjától való földrajzi és szociális távolságuk miatt is – képtelenek voltak bekapcsolódni az országos szintű politikai folyamatokba.⁸ Ez persze nem jelenti azt, hogy feltétlenül a lokális, például falusi közügyekből is ki voltak zárva, ám az országos politikai erőteréről nem rendelkeztek ismeretekkel és nem is volt ahhoz hozzáférésük. Azt sem jelenti az országos politikától való formális távolmaradásuk, hogy a különböző problémáik ne foglalkoztatták volna az országos politikai erőter szereplőit, vagy, hogy esetleges – szétszórót, vagy szervezett – mozgalmak társadalmi feszítőerőként ne hatottak volna az országos politikai folyamatokra. A választójog bővítése, amely a legtöbb országban fokozatosan, több lépésben ment végbe, Lipset felfogásában a liberális parla-

mentáris rendszerek önvédelmi stratégiájának tekinthető, amely azt célozta, hogy a különböző egymás után jelentkező társadalmi rétegek – melyek az urbanizáció révén, továbbá a vidéki társadalom alfabetizációjának és a tömegsajtó megjelenésének következtében váltak képessé a nemzetállami szintű politikai folyamatokban való részvételre – igényeit becsatornázzák az országos politikai erőterbe, képviselőiket annak szereplőjévé tegyék, s így elhárítsák annak veszélyét, hogy az eredetileg külső társadalmi erők felborítsák az egész parlamenti rendszert. Ez a folyamat –, amely lépésről-lépésre békésen elsősorban az Észak-, és Nyugati-európai országokban ment végbe – átalakította, demokratizálta magát a parlamentarizmust, végeredményben jelentősen kibővítve annak társadalmi hatókörét. A századforduló és az I. világháború környékén újabb és újabb társadalmi rétegek ismerték fel – a politikai elit egyes, gyakran újonnan formálódó csoportjainak közreműködésével –, hogy nekik is vannak olyan értékeik, illetve érdekeik, amelyeket érdemes lenne nemzeti szintű politikai folyamatokban megjeleníteni, illetve megvédeni, s ezzel új, a nemzetállami keretre vonatkoztatott politikai identitások jöttek létre, melyek pártokon és/vagy érdekszervezeteken, s ezek sajtóján keresztül nyertek stabilitást, valamint többé-kevésbé állandó támogató táborot. (Lipset–Rokkan, 1967).⁹

A politikatudomány meglehetősen absztrakt modelljei az európai társadalmak törésvonalairól természetesen az egyes országokban eltérő variációkban figyelhetők meg. A lényeges kérdés az, hogy miért válhattak a politikai törésvonalakkal elválasztott társadalmi csoportok viszonylag békésen a parlamenti rendszer részesévé az egyes országokban, míg másutt a törésvonalak mentén a konfliktusok annyira kiéleződtek, hogy az már magát a parlamentarizmust is veszélybe sodorta, vagy akár annak felszámolásához vezetett.¹⁰ Egyes országokban a korábbi politikai elitcsoportok, kiterjesztve a választójogot, képesek voltak integrálni a feltörekvő új erőket a nemzetállam parlamenti politikai rendszerébe, s ezzel részben megőrizni saját pozícióikat. Ehhez persze kellett az is, hogy az új politikai csoportok is ebbe az irányba törekedjenek és ne az egész parlamenti rendszerrel szemben határozzák meg magukat, ami a forradalmi igények általánossá válásához vezetett. A folyamat fordulópontja az I. világháború környékén és az azt követő másfél évtizedben érkezett el (Mommensen, 2007; Möller–Kittel, 2000). Lipset megállapításai szerint a monarchikus államforma szilárdsága és a nemzetállami keretek stabilitása ott, ahol ezek már a történeti fejlődésben korábban létrejöttek, elősegítette az új politikai erők integrálását, mert egyrészt a monarchia megléte mintegy garanciát jelentett a korábbi elitcsoportoknak arra, hogy pozícióikat nem vonják teljesen kétségbe, presztízsük megmarad, másrészt a nemzetállami intézmények természetessé vált jellege az új politikai erőket is arra készítette, hogy ezek keretei közé törekedjenek, és ne felborításukkal próbálják céljaikat elérni (Lipset, 1995: 80–83.). Ha viszont egyes országokban a szűk parlamentarizmus között

működő politikai elitek a feltörekvő új erővel szemben elzárkóztak, az fokozódó nyomás alá helyezhette az egész parlamentarizmust, mert az egyes törésvonalak mentén integrálódó táborok – amelyek képessé váltak a nemzetállami szintű politikához való kapcsolódásra, illetve amelyekben meg lett volna erre az igény – ellene fordulhattak (amire Európában a katolikus, a szélsőjobb-
oldali és a munkáspártok esetében is akadt példa).

A parlamentarizmus társadalmi hatókörének ilyen kiterjedése Magyarországon is zajlott a XIX. század utolsó évtizedétől kezdve. Ha a törésvonalak és a demokratikus átmenet Lipset által megfogalmazott szempontjaiból próbáljuk értékelni azt a kihívást, amit a társadalmi fejlődés a korlátozott társadalmi hatókörű parlamentarizmus számára Magyarországon jelentett, akkor úgy tűnik, hogy mindazon tényezők közül, amelyek hozzájárulhattak ahhoz, hogy a politikai jogok bővülése ne békés, hanem nagyon is konfliktusos folyamat legyen, több is megvolt. Magyarországon ugyanis időben elvált a politikai jogok formális kiterjesztése a társadalmi változások azon folyamataitól, amelyek mind többek számára megteremtették az országos léptékű politikai részvétel feltételeit, illetve igényét. A választójog bővítésének elmaradása az erre irányuló igényekhez képest a parlamentarizmus keretei között működő politikai elit döntése volt. Az összetett okokat leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy az első világháború előtt úgy vélték, a politikai részvétel lehetőségének kibővítése veszélyes lenne – elsősorban a nagyszámú nem magyar nemzetiségű állampolgár miatt –, másrészt viszont a kívülről érkező nyomást nem érzékelték akkorának, amely kényszerhelyzetet teremtené.¹¹

Az 1890-es években – az 1895-ös egyházpolitikai reformtörvények körüli harcokban – megjelent a politikai katolicizmus, s szinte ezzel egy időben jelentkezett az ipari munkásság, melynek politikai igényeit a szociáldemokrata párt fejezte ki. Utóbbi a parlamenttől az első világháborúig távol maradni kényszerült, mert a választójog nem adott szavazati jogot annyi munkásnak, amennyi elegendő lett volna az országgyűlésbe való bejutáshoz. Az I. világháború előtt szerveződni kezdő kisgazdapárt ugyanezen okból nem rendelkezett érdemi parlamenti képviselttel. 1913-ban ugyan elfogadtak egy új választójogi törvényt, amelynek kifejezett célja volt, hogy a választójog bővítése révén a szociáldemokrata párt is bejuthasson a törvényhozásba, ám ez a racionális lépés, amely a parlamentarizmus megerősítését társadalmi beágyazottságának kiterjesztésével szolgálta volna, későn jött.¹² A háborúig ugyanis már nem tartottak választásokat, és a háború éveit sem tartották alkalmasnak választások lebonyolítására, így egészen 1918-ig az 1910-ben választott parlament maradt együtt.

Ez különösen azért volt hátrányos, mert a világháború rendkívül felgyorsította a széles néprétegek politizálódását, azaz azt a folyamatot, amely az országos politikában való részvétel igényét növelte.¹³ Ennek elsősorban két párt volt a nyertese. Ahogyan a városokban nőtt a szociáldemokrata párt tábor,

azzal párhuzamosan tömörült a parasztság jelentős része a Kisgazdapárt körül. Parlamenti jelenléttel ugyanakkor érdemben egyik párt sem rendelkezett. Mint ahogy nem rendelkeztek komoly parlamenti képviseléssel a nemzetiségek sem, amelyek politikai elitjének egy jelentős része, a háború folyamán külső hatalmi támogatást lelve, mindinkább elfordult a magyar nemzetállamtól. Így az 1918-as összeomlásokor az addigi magyar államot és parlamentáris rendszert maguk alá temették a társadalomnak azok a törésvonalai, amelyeket addig nem sikerült a parlamenti politizálásba becsatornázni és ott kezelni.¹⁴ A nemzetiségi többségű területek – politikailag az etnikai törésvonal mentén – leváltak Magyarországról, a korábbi politikai rendszert pedig az osztályalapú, illetve kisebb részt a vidék–város különbségen alapuló törésvonalak mentén feltörő erők sodorták el. Az alkotmányos szempontból formailag kifogástalan országgyűlés legitimitását olyannyira elveszítette, hogy mindenki számára elképzelhetetlenné vált további működése. Sőt, az összeomlás magát a monarchiát is elsodorta. Az új népköztársaság messze legerősebb pártja a szociáldemokrata párt volt, amely elsősorban a városokban és főként Budapesten szervezeti szempontból is egybefogott hatalmas táborral rendelkezett.

A háború végén tehát adva volt egyrészt bizonyos törésvonalak mentén olyan politikai erő, amely kész volt kétségbe vonni az egész parlamenti rendszert, amelyen kívül rekedt, s a nemzetállam intézményei sem bizonyultak elég szilárdnak, ráadásul a királyság mint államforma is elveszett, amely hozzájárulhatott volna a politikai folyamatok mederben tartásához, ahhoz, hogy a korábbi politikai elitcsoportok pozícióik részleges megtartásával váljanak az újak partnerévé. Alkotmányos vákuum alakult ki – nem létezett a törvényhozás, a végrehajtó hatalom és az államfő intézményesített kapcsolatrendszere –, amelyet a Károlyi-kormányzat nem tudott kellő gyorsasággal megszüntetni, bár elvben természetesen az egész társadalomra kiterjesztett választójog és a parlamentarizmus híve volt. Végül kiírták a választásokat, amelyen több – valójában meglehetősen heterogén, számos belső csoportból álló – párt is indulni kívánt, erre azonban nem került sor a tanácsköztársaság kikiáltása miatt. A tanácsköztársaság balról sodorta el a parlamentarizmust, mert az osztályalapú törésvonal munkás oldalán általánossá váltak a parlamentellenes nézetek és az adott pillanat egyedi eseményei (vesztett, értelmetlennek tekintett háború, nyomában rendkívüli gazdasági nehézségek, az ország területének széttördelése, stb.) annyira kielezték a feszültségeket, hogy az ellenérzések politikai cselekvéssé tudtak válni, mivel az ehhez szükséges szervezet is megvolt a szociáldemokrata pártban és szakszervezetekben. A szükségszerű bukás után nem volt egyszerű a visszatérés sem a parlamentarizmushoz, sem pedig a forradalom előtti jogfolytonossághoz. A nagyhatalmak diplomáciai közreműködésével felálló új rendszer kiindulásképpen a parlamentarizmus mellett kötelezte el magát. 1920 januárjában általános és titkos, sőt nőkre is kiterjedő választójog alapján tartottak választásokat (a nők politikai jogai ekkor még

Nyugat-Európában sem voltak természetesek). Az újonnan összeülő törvényhozó testület nemzetgyűlésnek nevezte magát, amivel világosan jelezte, hogy nem a korábbi magyar alkotmányosságnak megfelelő képviselőházból és főrendiházból álló kétkamarás országgyűlés.

A nemzetgyűlés, majd 1926-tól az ismét kétkamarás országgyűlés sok szempontból az 1918 előtti törvényhozásra emlékeztető eljárások és formák között működött. Figyelemre méltónak tartjuk, hogy a korlátozott, liberális parlamentarizmus összeomlása után, miközben annyi körülmény adott volt, amelyek a politikatudományi irodalom megállapításai szerint a parlamentarizmus sikeres demokratizálása ellen hatottak, Magyarországon a politikai elit mégis ragaszkodott a parlament működtetéséhez, s lépést tett a parlamentarizmus társadalmi beágyazottságának kiszélesítése érdekében is. Mindebben természetesen szerepet játszott az első világháború után ebbe az irányba ható nagyhatalmi nyomásgyakorlás, ám az 1920-as évek elején kialakított rendszer ennek elmúltával sem fordult nyíltan antiparlamentáris irányba. Ezt egyrészt bizonyos parlamenti hagyományoknak a politikai kultúrában való meggyökerezettsége, másrészt pedig a parlamentarizmus iránti társadalmi igény magyarázhatja. Utóbbi meglétét – s ez írásunk központi állítása – véleményünk szerint alátámasztják a választói magatartásnak Ignác által felvázolt tendenciái és az egyéb választástörténeti munkák is.

Ignác elemzései során a különböző pártokra leadott szavazatokat összevonja a nagyobb politikai irányok szerint (Ignác adatbázisa elérhető a következő honlapon <http://bpvalaszt.hu/>). Így a fővárosban egy keresztény, egy hagyományos jobboldali (ide legfőképp a kormánypárt tartozik), egy szociáldemokrata, egy liberális és egy szélsőjobboldali szavazói blokkot azonosít (utóbbi lényegében csak az 1939-es választásokon játszott szerepet). Az 1920-as és az 1939-es sok szempontból egyedi választásokat leszámítva e blokkok szavazói arányai meglehetősen stabilnak mutatkoznak.¹⁵ Ignác a pártrendszerek stabilitásának mérésére szokásosan használt szavazatváltozékonysági mutató kiszámításával igazolni tudja a szavazói tömbök igen nagyfokú stabilitását (Ignác, 2013: 117.). Az 1922 és 1935 közötti négy választás esetében az átlagos szavazatingadozás 9,8%.¹⁶ Ez igazán nem tekinthető magas aránynak, s Ignác még hozzáfűzi, hogy ha nem a pártok közötti szavazatingadozást vesszük figyelembe, hanem a nagy szavazói tömbök arányainak változásait, akkor még sokkal alacsonyabb adatot kapnánk (ezt azonban sajnos nem közli).

Az általános tendenciák felvázolása után Ignác több részelemzést is elvégez. Budapest társadalomszerkezetének – elsősorban a foglalkozási besorolásra alapozott – adatait kiegészíti a felekezeti megoszlás (izraelita–keresztény) arányaival, s így különböző jellemzőkkel leírható városrészeket azonosít. Az ötféle városrész: magas státuszú, jellemzően keresztény; magas státuszú jelentős izraelita lakossággal; kevert városrész jelentős izraelita lakossággal; kevert városrész keresztény lakossággal; munkás városrészek. Az e típusokba sorolt

összesen 32 városrész esetében azután sajátos szavazói mintázatokat tud ki-mutatni. Korrelációsszámítás segítségével igen szoros összefüggést tud igazol-ni a felekezeti hovatartozás és a pártválasztás esetében (Ignác, 2013: 132.), és számos esetben a foglalkozás és a pártválasztás esetében is (Ignác, 2013: 135–138.). Azután az elemzést még tovább mélyítve szavazóköri szinten is meg-vizsgálja a választópolgárok vallási és társadalmi hovatartozásának és szava-zói magatartásának összefüggéseit, ismét csak szoros kapcsolatot találva e-kettő között (Ignác, 2013: 139–146.).¹⁷ Összességében Ignác tehát azt állapí-totta meg, hogy Budapest társadalmának választói magatartását nagyfokú kontinuitás jellemezte, s a tagoltság logikája nagyon is megfelelt annak, amit az általa is kiinduló pontnak vett Rokkan és Lipset az európai társadalmak politikai törésvonalaiaként írtak le.

Adódik a kérdés, hogy vajon mennyire lehet általánosítani Ignác főváros-ra vonatkozó eredményeit az egész országra. Ennek megválaszolásához Hubai László adatgyűjteményét felhasználva Ignác számításaihoz hasonló módon meg lehet állapítani néhány összefüggést. Ehhez persze némileg módosítani kell a figyelembe veendő szavazói tömböket, hiszen országos léptékben képbe kerül egy specifikusan vidéki, agrár jellegű szavazói tömb is, amely Budapes-ten nem játszott szerepet.¹⁸

Hogy a vidék–város törésvonal milyen jelentőségű volt, azt mutatja példá-ul az 1920-as választások eredménye, amikor is a liberális pólus csak a váro-sokban, a kisgazdapárt pedig szinte csak vidéken tudott eredményt elérni.

1. táblázat. Az 1920 januárjában tartott választások eredményei területi bontásban

	Vármegyék	Budapest és a törvh. jogú városok
Kisgazdapárt	60%	1%
KNEP	33%	60%
Nemzeti demokraták (Vázsonyi)	21%	

(Forrás: *Magyarország XX. századi választási atlasza*, I. 2001: 24.)

Jellegzetesen városi, illetve vidéki bázisú politikai pólusok mellett a keresz-tény blokkot reprezentáló párt láthatólag mindkét területen tudott szavazato-kat szerezni. Valójában azonban az országos eredmény mögött itt is sajátos földrajzi mintázat áll, mert a KNEP vidéki eredményeit majdnem kizárólag a Nyugat-Dunántúlon érte el, ahol a politikai katolicizmusnak már akkor is több évtizedre visszanyúló beágyazottsága volt.

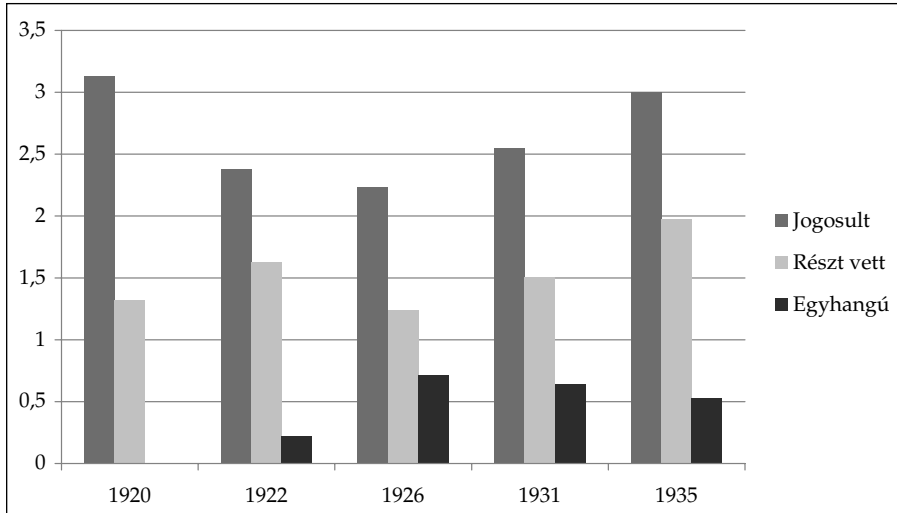
A választáson nem indult az MSZDP, ám potenciális szavazóinak egy része így is megtalálható a választási adatokban. Az 1918–1919-es fordulatokban oly nagy szerepet játszó párt, amely 1919 telén is részt vett az ideiglenes nagyko-alíciós kormányban, kicsivel a választások előtt ugyanis visszavonta jelöltjeit és bojkottra szólított fel, arra hivatkozva, hogy az ellenforradalmi különítmé-

nyek – valóban súlyos – terrorakciói közepette nem lehet tisztességes választást lebonyolítani. Az ismert eredményű körzetekben átlagosan mintegy 20 százalékot tett ki az érvénytelen szavazatok aránya. Ez jóval magasabb, mint ami a választásoknál szokásos, ezért e mögött többségükben minden bizonynyal azokat a szavazókat kell látnunk, aki a szociáldemokrata párt felhívására szavaztak így. Alátámasztja ezt az is, hogy éppen a leginkább munkáslakta kerületekben volt a legmagasabb az érvénytelen szavazatok aránya (Ferencváros, Külső-Józsefváros, Óbuda, Kispest, Újpest, Rákospalota, Miskolc egyik körzete, Dorog, Ózd, stb.).

Ezek az eredmények azt jelzik, hogy a politikatudomány által azonosított politikai törésvonalak a magyar társadalom választói magatartását is meghatározták. Meglepő élességgel rajzolódik ki a vidék–város törésvonal, de tetten érhető az osztályalapú törésvonalak hatása is, hiszen a munkásság is egyértelműen sajátos választói magatartást mutatott.¹⁹ Egyes budapesti körzetekben, ahol relatíve alacsonyabb volt az érvénytelen szavazatok aránya, a nemzeti demokrata jelöltek különösen jól szerepeltek. Feltehető, hogy ezekben a körzetekben a munkás szavazók egy része nem követte a szociáldemokrata párt javaslatát, nem érvénytelenül szavazott, hanem – az osztályalapú törésvonalat átlépve – a hozzá legközelebb állónak érzett, nem ellenforradalmi polgári jelöltekre szavazott. A pótválasztásokon, ami mai fogalmak szerint második fordulónak felel meg, bizonyosan ennek köszönhetően győzött néhány Vázsonyi-párti jelölt. Vagyis a társadalom politikai törésvonalainak nem volt azért abszolút hatóereje, a politikailag tudatos szavazók képesek voltak a törésvonalakon átnyúló választási koalíciókat teremteni.

A további választások – bár lényegesen eltérő feltételek mellett zajlottak – azt mutatták, hogy a megfigyelhető törésvonalak ereje tartósan meghatározta a választói magatartást. Mielőtt a választói magatartás kontinuitásának adatait idéznénk, érdemes előbb az 1922 utáni választójog és a választási rendszer logikáját elemezni. A változások megértéséhez Bethlen István nézeteit kell figyelembe venni. A miniszterelnök ugyanis – Tiszához hasonlóan – úgy gondolta, hogy bár az európai fejlődés az általános választójog felé halad, a magyar társadalom még nem érett erre. Az általános választójog szerint Magyarországon teret adna a szélsőséges politikai erők demagógiájának. Érvelése szerint, akik ezt követelik a demokrácia, illetve a radikalizmus nevében, azok valójában a liberális berendezkedés, értsd a parlamentarizmus ellen törnek, mert kockára tennék azt a békés társadalmi fejlődést, amely egyszer majd elvezethet a parlamentarizmus teljes körűvé tételéhez (Bethlen, 2000: 190–202.).²⁰ Addig azonban Bethlen korlátozni kívánta a választójogot 1920-hoz képest. Ennek eredményeként mintegy 800 ezerrel kevesebben szavazhattak 1922-ben, mint 1920-ban.²¹ A választójogosultság és a tényleges részvétel további adatait az 1. ábra mutatja.

1. ábra. A jogosultak, a választáson résztvevők és az „egyhangú” azaz egyjelöltes egyéni körzetekben a meg nem tartott szavazások miatt a választástól távol maradók aránya millió főben.²²



A jogosultak körének szűkítésénél is fontosabb változtatás volt talán, hogy a községekben és rendezett tanácsú városokban visszaállították a nyílt szavazást. Ez lehetőséget adott a különféle helyi tekintélyeknek, a közigazgatás helyi képviselőinek, hogy sokak szavazatát befolyásolják. A közigazgatás nem is habozott a kormánypárt mellett fellépni. Budapesten és a nagyobb városokban tehát titkosan szavaztak pártlistákra, némely vidéki városban titkosan egyéni jelöltekre – a későbbi választásokra ezt megszüntették – községekben pedig egyéni jelöltekre nyíltan.

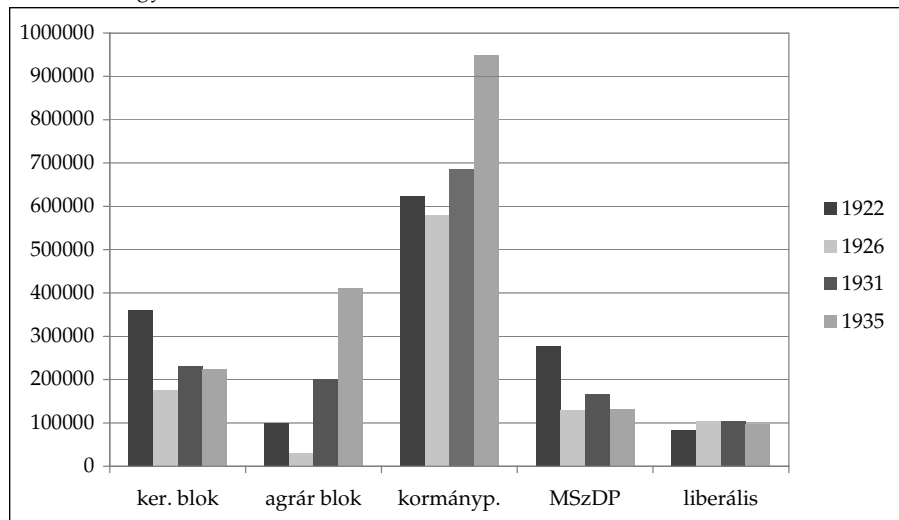
A választási eljárásba belekódolt kormánypárti győzelemnek köszönhetően az 1922-es választásokon például a kormánypárt 38%-nyi szavazatot kapott, ám rendkívül egyenlőtlen megoszlásban. A nyílt szavazású falusi körzetekben 53%-ot ért el az Egységes Párt, a titkos szavazású egyéni körzetekben (vagyis némely vidéki városban) 20%-ot, a titkos listás nagyvárosi körzetekben pedig csupán 3%-ot (de ezek többségében nem is indult, átengedte a jobboldali szavazatok begyűjtését a keresztény szövetségének).²³ A szociáldemokrata párt eredménye éppen fordított mintát mutat, mint a kormánypárté. A titkos listás körzetekben 42%-ot ért el, a titkos egyéni körzetekben 29-et, a nyílt szavazású körzetekben pedig 6%-ot. A mandátumkiosztásba épített további torzítások miatt az Egységes Párt és keresztény koalíciós partnerének (KNEP) győzelme fölényes többséget eredményezett a parlamentben. A kormánypártokra esett a szavazatok 46%-a, s ezzel a parlamenti helyek 63%-hoz jutottak, ami már elég jelentős torzításnak számít a választási rendszerek kö-

zött. Ez a torzítás ráadásul tendenciózus volt, s 1922 után minden választáson megismétlődött a kormánypárt javára, rendre 20%-nál nagyobb eltéréssel.²⁴ Az ellenzéki pártok esetében ugyanakkor mindig lefelé torzított a rendszer, az MSzDP-nek nemritkán fele annyi mandátum jutott, mint amennyit egy tiszta, arányos rendszerben kapott volna. 1922-ben még néhány olyan nyílt körzetben is győzni tudott, elsősorban a Dél-Tiszántúlon, ahol nagyszámú szegény mezőgazdasági munkás élt. Nyerni tudott nagyobb vidéki városok egy-egy körzetében (Miskolc, Debrecen, Szeged, Pécs, Győr, 1922-ben még Sopronban is), illetve bányász vidékeken. A fővárosi agglomeráció titkos listás körzeteiben a szociáldemokrata párt és a liberális ellenzék együttesen többséget ért el 1922-ben, a magukat az ellenforradalommal vagy jobboldallal azonosító pártokkal szemben, s a következő választásokon is rendre enyhe baloldali többség vagy kiegyensúlyozott eredmény született. Ez a helyzet csak az 1939-es választásokon változott meg.

A választási eljárásba épített torzító mechanizmusok nem tudják eltakarni a választói magatartás jelentős stabilitását. (Sőt, a torzító mechanizmusok alkalmazását éppen az állandó tendenciák kiszámíthatósága tette lehetővé.) A társadalmat átszelő politikai törésvonalak által elválasztott választói tömbök bemutatásához, Ignác fővárosi elemzéséhez hasonlóan, országosan összesítettük az 1922 és 1935 közötti négy választáson az egyes pólusokhoz tartozó pártok választási eredményeit a választási eredmények adatbázisából (Hubai, 2001). A keresztény tábor így például rendszerint több párt összesített eredményeit tartalmazza, melyek között lehetnek az adott pillanatban ellenzékiek és kormánytámogatók. Többször ugyanez a helyzet a liberális pólussal, amelynek pártjai azonban mindig ellenzékiek. Az MSzDP szavazóit mindig magukban, egy pólusnak tekintettük. Az agrárblokkhoz azokat a szavazókat soroltuk, akik valamely önálló agrárpártot támogattak, tudva persze, hogy igen sok kisbirtokos, illetve falusi lakos a kormánypártra szavazott, valamely önálló parasztpárt vagy agrárpárt támogatása helyett.²⁵ Végül egy pólusnak tekintettük a kormánypárti szavazókat, akikhez hozzászámítottuk a nem hivatalos kormánypárti jelöltek szavazóit is. Itt egy eddig általában figyelmen kívül hagyott tény rejlik. A kormánypárt hivatalos jelöltjei mellett ugyanis mindig indultak a választásokon olyan képviselőjelöltek, akik magukat a kormánypárti program hívének vallva, de a párttól függetlenül indultak, ráadásul az esetek többségében a hivatalos kormánypárti jelölt ellenében. Ez azt jelzi, hogy bár az intézményesen garantált hegemonisztikus pártrendszerben a kormánypárt többségét sem a baloldali pártok, sem az agrárpártok nem tudták megkérdőjelezni, ám a hatalom táborán belül mégis volt némi tere a pluralizmus nyilvános megjelenésének is (nem csak háttérben zajló érdekkonfliktusok formájában létezett). 1926-ban például a nyílt szavazású egyéni választókerzetekben a szavazatok 50,3%-a jutott a kormánypárt hivatalos jelöltjeinek, és 12,9%-a a nem hivatalos, de kormánypárti programmal indulóknak. Az 1931-es választá-

tásokon 7,8%-nyi szavazat esett a nem hivatalos kormánypárti jelöltekre és még a következő 1935-ös választásokon is 3,6%-nyi szavazatot kaptak a nem hivatalos, de kormánypárti jelöltek. (Még az itt részletesen nem tárgyalt 1939-es választásokon is több mint 3% jutott az egyéni körzetekben a nem hivatalos kormánypárti jelöltekre.)

2. ábra. A nagyobb választói blokkok szavazatszámának változásai 1922 és 1935 között



A pártrendszer, illetve a szavazói magatartás stabilitásának fokmérőjeként, megint csak Ignác fővárosi elemzését követve, kiszámoltuk országos léptékben is, az általunk összesített szavazói blokkokra nézve, az 1922-től 1935-ig lezajlott négy választás között a szavazói ingadozást, majd az eredményeket átlagoltuk. A tömbök közötti szavazói mozgás átlaga a négy választásra nézve 11%. Ez meglehetősen alacsony aránynak tekinthető, hiszen az 1990 utáni első négy választás esetében például 25 százalék volt az átlagos szavazói ingadozás (Tóka, 2005). A 11%-os érték ráadásul úgy jön ki, hogy elsősorban az 1922 és 1926 közötti nagyobb mozgások emelik csupán az értéket 10% fölé – s e két időpont között a jogosultak és ténylegesen résztvevők számának jelentős csökkenése és a kormánypárt folyamatban lévő kiépülése is jelentős hatást gyakorolt – a következő három választás közötti szavazatvándorlás átlagosan nem haladja meg a 8%-ot. Ilyen fokú stabilitás a választói magatartásban elképzelhetetlen anélkül, hogy a választóknak meglehetősen kialakult – a választások alkalmával rendre megújított – politikai identitása ne volna, azaz stabil viszonyulása a nemzetállami politikai erőterben létező politikai pozíciókhoz, amelyekhez való kötődésüket, vagy éppen azok elutasítását a konkrét pártformációk időnkénti változásain keresztül is fenntartják.

Országos léptékben tehát, Ignác eredményeihez nagyon hasonló módon, meglehetősen stabil választói magatartást találtunk. Az aggregátumok szintjén mutatkozó állandóság mellett, a főváros vonatkozásában Ignác az egyes választásokon mutatkozó politikai mintázat tartósságát részleteiben is igazolta. Nem csak az általa alkotott városrész tipológia tudta ugyanis nagy mértékben magyarázni a választási eredményeket, de az egyes szavazóközetek magatartásának időbeli stabilitása is igazolható volt. Az 1922 és 1939 közötti öt választás esetében 185 szavazókör eredményeire nézve végzett számításai rendre igen erős korrelációt találtak az egyes körzeteknek a különböző választásokon kialakult eredményei között.²⁶ Vagyis nem véletlenszerűen szavaztak Budapesten nagyságrendileg ugyanannyian a különböző választásokon az egyes politikai irányokra.²⁷

Országos viszonylatban nincs lehetőségünk a választói magatartás szavazóköri szintű stabilitásának korrelációs számítással történő igazolására, de az egyes választókerületek adatainak stabilitására röviden rámutathatunk. A szociáldemokrata párt 1922-ben a fővároson és környékén kívül 12 kerületben tudott nyerni. 1926-ra ebből – általános visszaesésének és a kedvezőtlenebb feltételeknek köszönhetően – csupán ötöt tudott megőrizni, de azokban a kerületekben is, ahol a mandátumot nem tudta megőrizni, támogatottsága ismét viszonylag magasnak bizonyult. Az 1922-es és 1926-os választásokon az egyaránt szociáldemokrata jelölt által elhódított győri 2., pécsi 2., miskolci 1., szegedi 2. és debreceni 1. körzetben 1931-ben újra szociáldemokrata jelölt győzött. 1935-re annyi változás történt, hogy a szegedi 2. körzetet elvesztették – igaz, itt liberális, tehát ekkor is ellenzéki jelölt nyert – viszont ismét győzni tudtak Hódmezővásárhelyen, ahol már 1922-ben is szociáldemokrata képviselőt választottak. A szociáldemokrata pártéhoz hasonlóan stabil a keresztény tábor támogatottságának megoszlása a vidéki választóközetekben. Ezek az erők városokbeli jelenlétük mellett rendre Sopron, Győr, Vas megyében. Zalában – főként az északi részekben – illetve Veszprém megyének inkább a nyugati felén tudtak támogatókat szerezni, gyakran a mandátum elnyeréséhez szükséges arányban is. Az ország keletebbi részein, például Gyöngyös, vagy Szécsény körzete és általában Nógrád bizonyult viszonylag stabil bázisnak a keresztény pártok számára.²⁸ Az agrár erők rendszerint a Tiszántúlon, a Duna-Tisza közén (annak is inkább a déli részén), Baranyában és néhány Tolna megyei körzetben szerepeltek stabilan jól, de volt néhány észak-dunántúli és somogyi terület is, ahol ismétlődően jó eredményeket értek el. Mindez azt mutatja, hogy az egyes választásokon a különböző politikai irányokra eső szavazatok hasonló megoszlásai országos léptékben sem csupán a nagyságrendek véletlen egybeeséséből következnek, hanem a támogató bázis – földrajzilag is kirajzolódó – relatív állandóságából.

A társdalom széles rétegeire jellemző politikai tagoltság stabilitását a választási eredményeken túl a nyilvánosságra vonatkozó adatok is alátámaszt-

ják. A nemzetállami szintű politikai integráció feltételeinek meglétét igazolják a nyilvánosság szempontjából a sajtó-statisztikai adatok. 1935-ben 186,5 millió napilapot adtak postára és szállítottak vasúton Budapestről vidékre. Ez azt jelenti, hogy a főváros centrumú politikai nyilvánosság a vidéki társadalom jelentős részét is átfogta (Elekes é. N. [1938]). A média társadalmi penetrációját mutató adatok szerint Magyarország nem maradt el a szomszédaitól, ugyanis az egy időszaki sajtótermékre eső lakosok száma nálunk 1935-ben 5 985 fő, Ausztriában 5 355, Csehszlovákiában 3 260, Lengyelországban, Romániában és Jugoszláviában pedig ennél lényegesen több lakos jutott egy sajtótermékre (sorrendben: 12 870, 7 769, 15 092) (Elekes é. n. [1938] 133).²⁹ A korabeli statisztika egyes lapok példányszámát ugyan nem, pártállás szerint viszont publikálta a sajtótermékek számát. Ezen mérve a nyilvánosság tagoltsága nagymértékben megfelelt annak, ami a választási adatok stabilitásból is kitűnik. 1935-ben ugyanis 113 kormánypárti, 48 kormánytámogató (nagyobbrészt keresztény politikai irányhoz köthető), 23 liberális és 3 szociáldemokrata lap jelent meg az országban. A fővárosban viszont a lapok számát tekintve a választási eredményekhez hasonló módon kiegyenlített volt a különböző politikai irányok megoszlása, mert 11 kormánypárti, 9 keresztény mellett 10 liberális és 3 szociáldemokrata lap jelent meg (Elekes é. n. [1938] 141.).³⁰ Hozzávetőleg egy évtizeddel korábban, minimális eltéréssel nagyon hasonló struktúrát mutatott a lapok megoszlása, vagyis a nyilvánosságban is meglehetősen állandósággal rendelkeztek a fontosabb politikai pólusok (Elekes, 1927). E lapok persze egyáltalán nem kizárólag a piacról éltek, azaz nem csupán az előfizetők, vásárlók tartották el őket, hiszen mind a kormány, mind a törvényhatóságok, magánvállalatok, illetve az egyházak is szubvencionáltak lapokat (Sipos, 2011: 119.). Az a tény azonban, hogy a különböző politikai pólusokhoz kötődő lapokat nem egyszerűen az elkötelezettségüket, illetve a politikai álláspontjukat a lap beszerzésére fordított összegekkel is kifejező állampolgárok tartották el, nem változtat azon, hogy a különféle sajtótermékek létében és olvasottságában is kifejeződött az említett politikai pólusok intézményesültsége. Egyébként, ha nem a megjelenő lapok száma, hanem a példányszámok alapján alkotunk képet, akkor a különféle irányok viszonya még kiegyensúlyozottabbnak tűnik, az 1930-as évek közepéig ugyanis az országos napilapok között a liberális, illetve szociáldemokrata újságok együttes példányszáma magasabb volt a keresztény, vagy kormánypárti lapokénál, amit némileg ellensúlyozhatott a kormánypárti lapok vélelmezhető fölénye a vidéken. (Sipos, 2011: 109.)

Ha most már a választástörténeti kutatásokból leszármazó eredményeket a parlamentarizmus kérdéséről folyó vitához kapcsoljuk, akkor megállapítható, hogy a magyar parlamentarizmus mögött a két világháború közötti korszakban a társadalom alaposan kiépült politikai tagoltsága állt. Ezt a tagoltságot a politikai rendszer formálói is figyelembe vették, amikor az I. világháború után lépést tettek a parlamentarizmus kiszélesítése felé. Minden torzító mechaniz-

mus ellenére a politikai rendszer a választójogosultak körének tágasságát tekintve jelentősen bővült a dualizmus korához képest, hiszen még a bethleni szűkítéssel is sokkal szélesebb volt a választójog, mint korábban. Az 1920-as évek közepén a társadalom 30%-a rendelkezett választójoggal, ami elmaradt Anglia (1928-tól), vagy Németország adataitól, ahol a valóban általános választójog révén voltaképpen csak a kiskorúak nem rendelkeztek választójoggal, de például Franciaország, Belgium vagy Svájc nem rendelkezett magasabb aránnyal. Nem a választójogosultság köre szempontjából volt tehát deficit a parlamentarizmus demokratizálása, hanem elsősorban a nyílt szavazás intézménye miatt, amelyre Európában sehol másutt nem volt már példa ebben az időben (pontosabban a Jugoszláv királyság 1931-ben bevezette azt, vélhetően a magyar példát követve). Ennek felhasználásával torzította úgy a választás feltételeit a közigazgatás együttműködése a kormánypárttal, hogy az ellenzéki pártok nem kerülhettek többségbe a választásokon, ez nyilvánvalóan a szabad pártverseny akadálya volt. Az ellenzéki pártok egy sor kerületben gyakran jelöltet sem állítottak, mert a közigazgatás ezt nehezítette, vagy, mert a kétségtelenül várható eredmény miatt a számukra reménytelen kerületekről lemondtak, hogy erőiket azokra a körzetekre koncentrálhassák, ahol ígéretesebbek voltak a pozícióik. Ellenjelölt hiányában a mandátumot a kormánypárti jelölt a szavazás lebonyolítása nélkül megkapta. Így hegemónikus pártrendszerről beszélhetünk, ahol a kormánypárt legyőzhetetlensége kódolva volt a rendszerben (Hirata, 1993). E tény miatt tartották többen álságos eljárásoknak a Horthy-kori választásokat (Hubai, 2002). A torzító mechanizmusok mögött azonban a választói magatartás meglehetősen állandó sajátosságai rejlettek. Az eredményeket befolyásoló mechanizmusok éppen a stabil szavazói trendek megismerhetőségére épültek.

Ez az erős államfői pozícióval kiegészített parlamentáris berendezkedés a pártok erősen korlátozott versenyével meglepően tartósnak bizonyult, talán, éppen mert meglehetősen állandóak voltak mögötte a választói magatartás főbb vonalai is. Az első világháború végén a tágan vett Közép-Európában létrejött teljesen demokratizált parlamenti rendszerek az 1930-as évek elejére rendre diktatúráknak adták át a helyüket.³¹ Egyes országokban vélhetően a túlpolarizált pártrendszer lehetetlenítette el a parlament működését, másutt viszont ellenkezőleg, a hiányzó társadalmi beágyazottság miatt volt instabil a parlamentarizmus.³² Magyarországon egészen 1944-ig fennmaradt a paradox parlamentáris politikai rendszer, választásokkal, felelős kormánnyal, ellenzékkal (hozzá ellenzéki sajtóval, bár a háború éveiben már cenzúra alatt), interpellációkkal, stb. A teljesen sajátos esetet képező Svájcot és Csehszlovákiát – bár utóbbiban sem működött parlamenti váltógazdaság, mert az állam fenntartásában érdekelt politikai erők állandó koalíciója kormányzott – leszámítva a parlamentarizmus egyetlen országban sem létezett az 1930-as években a Szovjetunió és Németország közötti régióban (hogy magáról e két diktatúra-

ról már ne is beszéljünk). Kérdés, hogy a korszak korlátozott magyarországi parlamentarizmusának e viszonylagos stabilitása a magyar politikai elit, illetve elég nagy mértékben személyesen Bethlen István stratégiájának volt-e köszönhető, amely az első világháború környékén politikai részvételi igényekkel jelentkező új csoportok parlamenti integrálását egy szándékosan korlátozott módon célozta meg.³³ Mindenesetre kétségtelennek tűnik azonban a parlamentáris politikai rendszer ereje, kapcsolódása a társadalom tényleges politikai tagolódásához, azaz képessége arra, hogy a magyar társadalom jelentős részét, különböző politikai törésvonalak mentén integrálja a nemzetállami politikai folyamatokba. A politikai törésvonalakkal elválasztott nagy szavazói tömbök a pártokon keresztül tartósan kapcsolódtak a parlamenthez. Ez magyarázhatja, hogy nálunk a parlamentarizmust nem sodorták el a világgazdasági válság által keltett társadalmi és politikai hullámok ahhoz hasonlóan, ahogy az több környező országban történt az 1930-as évek elején. A magyar társadalom ilyen jellegű politikai tagoltsága pedig természetesen nem domináns külföldi befolyás eredménye, nem külföldről történő minta átvétele, hanem saját belső fejlődésének terméke. Nagy szavazói tömbök, illetve az ő politikai identitásukat fenntartó és őket a politikában – mindenekelőtt a parlamentben megjelenítő – politikai elitcsoportokat, intézményi hálókat és tagolt sajtót nem lehet importálni. A pártok penetrációja a társadalomba kellő mértékű volt ahhoz, hogy egy strukturált pártrendszer szilárd alapot adjon a parlamentarizmusnak.³⁴ Azoknak a kísérleteknek, amelyek a társadalmat és a gazdaságot egy etatista bürokratikus ellenőrzés alá kívánták helyezni – súlyosan diszkriminálva egyes társadalmi csoportokat és privilegizálva másokat –, zajlottak akár jobboldali ideológiai előjelek alatt, ahogyan az 1930-as évek végétől fokozatosan kibontakozott, akár pedig a marxizmus jegyében a negyvenes évek végétől, egyaránt maguk alá kellett gyűrni a társadalomnak ezt az eleven politikai tagoltságot.

A társadalom oldaláról így valószínűleg minden feltétel adott volt ahhoz, hogy a második világháború után a társadalom politikai integrációja – különböző törésvonalak mentén szerveződő pártokkal – a parlamentarizmus révén átfogja a magyar társadalom nagyobbik részét, s immár a pártverseny feltételeit tekintve is kiegyenlítetté váljon (azaz hogy a választójog és a választási eljárás tendenciózus torzító mechanizmusai nélkül működjön a parlamentarizmus). Jó néhány európai országban ez csak ekkor és nem előbb történt meg.³⁵ Magyarországon ez a lehetőség nem vált valóra, ami egyértelműen a háború utáni nemzetközi viszonyoknak tudható be, amelyek Kelet-Közép-Európa legtöbb országában nem kedveztek a parlamentáris rendszereknek.³⁶ A magyar parlamentarizmus – bár formái nyilván nem voltak azonosak a modellnek tekintett brittel – de összehasonlításban a XX. század első felében nem kevesebb társadalmi beágyazottsággal rendelkezett, mint más környező, vagy akár távolabbi európai országoké. Így, ha ma idehaza hiányzónak tűnnek a parlamen-

ti hagyományok a nyugatabbi országokhoz képest, annak okát nem elsősorban a XX. század első felének sok szempontból korlátozott parlamentarizmusában lehet keresni. Ebben az időszakban számos más, ma erősnek és hatékynak tekintett parlamentarizmussal rendelkező országban sem működött a parlamentarizmus. A magyarázat sokkal inkább a XX. század második felére mássutt jellemző fejlődés kimaradásában rejtőzhet.

JEGYZETEK

- ¹ Szente értékelése szerint a magyar politikai rendszer „valahol félúton volt” – mivel a király szerepe nem vált formálissá, az uralkodó valódi politikaalakító tényező maradt – az alkotmányos és a parlamentáris monarchia között, ám összességében csak „pszeudoparlamentarizmusról” beszélhetünk a dualizmus idején, nem utolsó sorban a választások befolyásolhatósága miatt (Szente, 2011: 440.). Ugyancsak kritikus volt a magyar parlamentarizmussal szemben Péter László, bár ő nem vonta kétségbe, a parlamenti hagyomány erejét a magyar politikai kultúrában, ahol mindig is az országgyűlés volt a politikai élet centruma. Mindkettejük koncepcióival szemben kritikát fogalmazott meg Cieger, aki – a törvényszövegek és korabeli alkotmányjogi elemzések vizsgálatán túl – a politikai rendszer hétköznapi működésének vizsgálatát ajánlotta a vitakérdések eldöntéséhez (Cieger, 2013, a vita folytatása Cieger, 2013a; Szente. 2013). Bizonyos első világháború előtti magyar politikai viták felidézésével és brit párhuzamok keresésével Pócza arra mutatott rá, hogy az angol esetben sem vált az uralkodói szerep merő formalitássá, ahogy az a gyakran ideáltipikusként ábrázolt brit parlamentarizmus-képben szerepel, hiszen V. Györgynek még a nagy világgazdasági válság idején is pártoktól független elhatározó befolyása volt a kormányalakításra (Pócza, 2013.).
- ² Rokkan munkái az európai társadalmak politikai tagoltságáról továbbra is – részben éppen az eredeti megállapításokat kritizáló, árnyaló kutatásokban – mindmáig meghatározzák azt a fogalmi keretet, amelyben a parlamentarizmus társadalmi beágyazottságának kérdését elemzik. Legfontosabb szövegei egybegyűjtve: Rokkan, 1999.
- ³ Ezzel sok szempontból megegyező értékelést adott az 1920-as évek magyar politikai rendszeréről Hirata, 1993.
- ⁴ „Amíg a nyugat-európai közjogi rendszerekben az alkotmányos konvenciók a tartós gyakorlat, illetve valamely megoldás szokássá válása alapján alakultak ki, addig a Monarchia korabeli Magyarországon a parlamentáris kormányzással kapcsolatos alkotmányos konvenciókat ilyen állandósult gyakorlat híján lényegében „kitalálták”, pontosabban – az elmélet szintjén – átvették a működő közjogi és politikai rendszerektől.” Szente, 2011: 438.
- ⁵ A dualizmus korára nézve a pártok társadalmi beágyazottságát vizsgálta Szabó 1992, az általa felvetett kutatási kérdések vizsgálata azonban sajnálatosan kevés folytatásra talált. A dualizmusra nézve Horváth J. (1998), a két háború közötti időszakra vonatkozóan Szécsényi (1987), Paksy (2004) és Vonyó (2001) tárt föl tanulságos lokális összefüggéseket.
- ⁶ Anglia 2,3% 1830-ban, Belgium 1% 1831-ben, Hollandia 2,4% 1851-ben, Ausztria 6% 1873-ban. (Forrás: Tomka, 2009: 366.)

- ⁷ E társadalmi átalakulási folyamatoknak a parlamentarizmus társadalmi beágyazottságára gyakorolt hatását elemzi Rokkan fogalmainak keretei között Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Írország, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Svédország, Svájc, és az Egyesült Királyság vonatkozásában 100 év választási adatainak alapján Bartolini–Mair, 1990.
- ⁸ Anderson (2009) elemzi a korai parlamentarizmus németországi működését, hangsúlyozva a participáció bővülésének és a választói döntéseknek a lokális elitekkel szembeni tényleges, fokozatos emancipálódását – amely az urbanizációnak, a növekvő belső migrációnak, a szabadabb munkaerőpiacnak volt köszönhető –, azok párhuzamos, de nem azonos időbeli ritmusban zajló folyamatát.
- ⁹ A nemzetállami szintű politikai integráció társadalmi kiterjedése egy sor – régebb óta meglévő, vagy pedig éppen újonnan keletkező – társadalmi különbséget változtatott a parlamenti politizálás erőterében is létező konfliktussá. A (1) földrajzi törésvonal takarhatott regionális különbségeket, de főként a falu és a város közti politikai szembenállásban nyilvánult meg, amely Angliát nem számítva minden európai országban jelentkezett a XIX. század végi európai agrárkrízistől, s elsősorban gazdaságpolitikai, főként vámpolitikai kérdésekben nyilvánult meg. Politikai törésvonal születhetett (2) a vallási különbségek mentén is. Ez vagy azt jelentette, hogy a multikonfesszionális országokban például a katolikus–protestáns különbség vált politikai táborokat formáló erővé vagy pedig azt, hogy a katolikus egyházhoz kötődő, illetve az attól elszakadt, esetleg kifejezetten antiklerikális csoportoknak, az egyháznak a társadalomban elfoglalt helyét – iskolarendszer fenntartása, illetve polgári házasság, és anyakönyvezés – illető összeütközése vezetett politikai táborok tartós megszilárdulásához. Ennek nyomán az egyházhoz közel álló társadalmi közegben keresztény politikai mozgalmak, illetve pártok születtek meg, amelyek azután hosszabb ideig jelen is maradtak a politikai szintéren. Fontos törésvonallá vált az európai társadalmakban (3) az osztálykülönbségek horizontális választóvonal, amely a bér munkából élőket, elsősorban a fizikai munkát végzőket állította szembe a vállalkozói csoportokkal, illetve általában a polgári rétegekkel. Politikai törésvonallá változhattak egy országon belüli (4) etnikai vagy nyelvi különbségek. Végül törésvonalat képezhetett (5) az ancien régime-hez való viszony is, azaz a különböző társadalmi közegeknek a parlamentarizmus és polgári átalakulás előtti korszakhoz való viszonyulása (Lipset–Rokkan, 1967).
- ¹⁰ Ezt a kérdést elsősorban francia–német –, illetve még brit – összehasonlításban vizsgálták, mert a parlamentáris rendszer az I. világháború utáni korszakban mindkét államban számos válságjelenséget mutatott. Franciaországban – ellentétben Németországgal – mégis stabil tudott maradni a külső vereség bekövetkeztéig. Lásd: Raithel, 2005; és Wirsching, 2007.
- ¹¹ Az összhang kérdése a parlamentarizmus politikai intézményeinek formális fejlődése és a parlamentarizmus társadalmi alapjainak megléte között különböző módon számos kortárs és későbbi megfigyelőt foglalkoztatott. Nem csak a már idézett Lipset vizsgálta ilyen szempontból a liberális parlamentarizmusok demokratizálódását, egészen más kontextusban Sartori is ezt a kérdést firtatta. Összehasonlító demokráciakutatásai megállapították, elsősorban a harmadik világ országaira vonatkozóan, hogy a pártosodás társadalmi penetrációja nélkül az importált parlamentarizmus intézményei rendkívül instabilak maradnak (Sartori, 2003: 55.). Ennek az összhangnak a kérdése foglalkoztatta a társadalmi fejlődésre még a XIX. századi liberalizmus optimizmusával tekintő Tisza Istvánt is: „Nincs semmi kétség benne: a demokrácia felé hala-

dunk. Minden eddiginél szebb, jobb és hatalmasabb demokrácia felé, amelyik a politikai hatalmat a gazdasági erőben, műveltségben, erkölcsi értékben és felelősségérzetben emelkedő nép kezébe rakja le. A kérdés csak az: lépést tart-e a társadalmi fejlődés a politikai fejlődéssel? He-lyesebben: a társadalmi fejlődés előzi-e meg emezt? Följutnak-e a társadalmi fejlődés megfelelő polcára azok a néprétegek, amelyek részt nyernek a nemzet sorsának intézésében, vagy pedig a politikai fejlődés előzi meg annak szükségszerű társadalmi előfeltételeit s a demokrácia politikai formái nyernek meg nem érett rétegekre is alkalmazást?” (Tisza, 1923: 209.)

¹² Tisza így indokolta a munkásság szavazati jogának megadását – s érvelt egyúttal a tanulatlanabb falusi népesség szavazati joga ellen: „indokolt, szükséges és célszerű az egyszerűen azért, mert olyan új réteget nyert az ipari munkásosztályban a magyar társadalom, amelyik kereseti viszonyainál, szellemi fejlettségénél s a benne felébredt önértéknél és tettvágnál fogva a politikai életbe való bebocsáttatást joggal igényelheti s a tettertől jobban fogja magának a közösségnek javára érvényre juttatni, ha mint politikai jogokkal felruházott tényező vehet részt a nemzet életében.” (Tisza, 1923a: 200.)

¹³ Ez összeurópai jelenség volt. A háború idején a legtöbb európai országban így vagy úgy a munkáspártokat is bevonták a nemzeti egység nevében a kormányzásba, a háború után pedig lényegében mindenütt a választójog jelentős bővítése következett be, nem beszélve a jóléti állam kiépítésére vezető lépések egy jelentős hullámáról. Geary, 2004; Mommsen, 2000.

¹⁴ Persze nem tudhatjuk, hogy milyen eredményre vezetett volna a társadalmi törésvonalaknak a választójog érdemi bővítésével a parlamenti politika erőterébe való korábbi bevitele.

¹⁵ 1920-ban eltért a választójog a későbbitől, nem indult az SzDP, és hiányzott még a későbbi kormánypárti formáció. 1939-re ismét változott a választójog és a nyilas előretörés átrendezte a pártarányokat. A közbülső 1922-es, 1926-os, 1931-es és 1935-ös választásokon viszont lényegében azonos választójog mellett, egymáshoz meglehetősen közel eső eredmények születtek.

¹⁶ Az átlag a saját számításom, az Ignác által az egyes választások közötti szavazatingadozásról közölt adatok alapján.

¹⁷ A szavazókörök kezelhetetlenül nagy száma miatt itt nem tudott statisztikai módszerekhez folyamodni, csupán karakterisztikus szavazókörök egyenkénti rövid elemzésére vállalkozhatott.

¹⁸ Emellett eltekintettem a szélsőjobboldali bloktól is, mert rövid elemzésemben az 1939-es választást nem vettem figyelembe.

¹⁹ Ignác szerint a munkás és a polgári rétegek szembenállása önmagában nem tekinthető törésvonalnak a Horthy korszakban, mert a polgári rétegeket a felekezeti megoszlás tagolta, a munkás rétegek egy része pedig a valamilyen nem munkás (keresztény vagy jobboldali) pártra szavazott (Ignác, 2013: 146.). A társadalmi törésvonalak politikatudományi elmélete azonban nem állítja, hogy a törésvonalak által elválasztott szavazók szigorúan azonos módon is szavaznak. A törésvonalak csupán politikai konfliktusok lehetőségeit rejtik magukban, amelyek elitcsoportok katalizáló tevékenysége nyomán válhatnak valódi politikai szembenállássá, ám a kereszthatások lehetősége, amikor különböző törésvonalak metszik egymást, ekkor is fennáll.

²⁰ Bethlen érvelésének része volt természetesen a történelmileg legitimált elitek kiemelt pozíciójának fenntartása is, amit nemzeti szempontból a modernizáció szükséges feltételének tekintett.

²¹ A választójogosultságot négy elemi osztály elvégzéséhez kötötték, megemelték a korhatárt – férfiak esetében 24 évre, nők esetében 30 évre –, mert vélhetően a fiatalok szélsőséges szavazói haj-

landóságától tartottak. Hosszabb idejű magyar állampolgársághoz kötötték a választójogot, és két éves egyhelyben lakáshoz. Azaz, aki költözött két település között két évre visszamenőleg a választások előtt az nem rendelkezett politikai jogokkal. A helyben lakási kritériummal egyszerűen a mobilabb, a helyi közösségekbe kevésbé integrálódott embereket zárták ki a szavazásból. Utóbbiakról inkább feltételezték, hogy hajlamosak lehetnek a szélsőséges szavazásra, szemben azokkal, akik helyben jól ismert, megállapodott emberek voltak. Ráadásul, azok között, akik 1922-höz képest a megelőző két évben lakhelyet váltottak, sok lehetett az olyan, aki a háború utáni gyors politikai rendszerváltásokban helyi szinten így vagy úgy szerepet játszott, s esetleg éppen ezért nem volt maradása korábbi lakóhelyén. Az érettségizettek és a közalkalmazottak-ra viszont nem vonatkozott a kétéves egyhelyben lakási követelmény.

²² 1920-ban az egyhangú körzetekben a választástól távolmaradók pontos száma nem ismert. Ha azonban a jogosultak és a ténylegesen szavazók száma közötti jelentős eltérésből indulunk ki, akkor igen magasnak kell feltételeznünk az egyhangú körzetek választójogosultjainak számát. Hozzá kell tennünk azonban, hogy ezek ekkoriban többnyire olyan, a demarkációs vonalak által félbevágott választókörzetek voltak, amelyekre nézve a két nagy párt megegyezett. A későbbi választásokon az egyhangú körzetek gyakorlatilag mindig kormánypárti mandátumokat jelentettek, vagy pedig olyan kivételezett politikusoknak biztosítottak helyet mint, Gömbös Gyula, akinek 1926-ban, ellenzéki korszakában sem kellett megküzdenie a mandátumért.

²³ Elmondható tehát, hogy összességében a kormánypárt győzelmét a vidék biztosította a nagyobb városokkal szemben, hiszen ezekben 1922-ben is 20% körüli eredményt értek el a liberális ellenzéki jelöltek, s ehhez járult a szociáldemokraták relatív többsége. Ez az alaptendencia a következő választásokra is érvényes maradt.

²⁴ 1926-ban 24% volt a különbség, 1931-ben 21%, 1935-ben 22%.

²⁵ Ez a sajátos magyar konstelláció eredménye volt. Azzal, hogy Bethlen Istvánnak sikerült a Kisgazdapártból létrehoznia a kormánypártot, megszűnt az önálló agrárpárt a magyar politikai palettán. Ezzel Magyarország különös módon kirítt a környező államok sorából, mert Lengyelországtól Románián át Jugoszláviáig, de még Ausztriában és Csehszlovákiában is a két világháború közötti korszak, s különösen az 1920-as évek a parasztpártok, illetve agrárpártok fénykorát jelentették. Ennek magyarázata, hogy az ekkoriban még arányában számottevő agrárnépesség nagy része már a politikai aktivitáshoz szükséges feltételek között, ugyanakkor a városi társadalomtól karakterisztikusan eltérő viszonyok között élt. Ez a helyzet stabil bázist biztosított a különböző agrárius politikai csoportoknak, amelyek magukat az iparral, illetve a városi értékvilággal szemben határozták meg. Nálunk ellenben a bethleni konszolidáció éppen a pártpolitikai paletta önálló agrárpólusának felszámolásán alapult. Bódy, 2010.

²⁶ A liberális pártok esetében a leggyengébb korrelációs érték is 0,92 volt, a szociáldemokrata pártnál 0,79 volt a minimális és 0,96 a maximális korrelációs érték, közel hasonló jellemezte a keresztény blokkot is, s aránylag leggyengébb volt a korreláció a kormánypárt eredményeinek esetében, de még itt is 0,62 volt a minimális érték, amit egy hipotetikus összefüggés hatóerejének igazolásához már sokszor elegendőnek tekintenek. A maximális korrelációs érték a kormánypártnál 0,89 volt. Ignácz 2013, 117.

²⁷ Ignácz eredményeivel e tekintetben nemzetközi kutatások is egybevágóak. Elvileg lehetséges lenne, hogy a pártok támogatottságában bekövetkező változások mögött nagyobb mérvű egyé-

ni szavazói mozgás húzódik meg, vagyis egyes pártok nagyobb mértékben „cserélhetnek” szavazókat, mint ahogy az támogatottságuk százalékos adataiból következne. E problémával a számos európai ország választói magatartását hosszú távon vizsgáló vállalkozásnak is szembe kellett néznie. Bartolini – Mair, 1990 néhány brit, osztrák és dán választás esetében ellenőrizni tudta az egyéni szavazói mozgások arányát és a pártok támogatottságában mutatkozó változások összefüggését, igen magas statisztikai összefüggést találva a két jelenség között.

²⁸ Megjegyezzük, hogy a keresztény politikai erők beágyazottsága ezekben a régiókban jóval túlnyúlt az itt tárgyalt perióduson. Az 1947-es választásokon ugyancsak a Nyugat-Dunántúlon érte el legjobb eredményeit a DNP. 1990-ben pedig a KDNP országosan 6,5%-os eredményét szintén annak köszönhetette, hogy Zala és Vas megyékben – valamint Nógrádban és Hevesben – messze 10% fölött szerepelt (miközben öt más megyében szervezettség hiányában listát sem tudott állítani).

²⁹ Ezeket az adatokat már elemezte Sipos (2011). Megállapítása szerint „az 1930-as évtized közepén [a 20 évesnél idősebb] vidéki népesség körülbelül egyharmada olvasott országos napilapokat” (78. o.). Ehhez járul még természetesen a helyi lapok olvasása, illetve a rádió hallgatása is – 1935-ben 350 ezer rádióelőfizető volt –, amely szintén közvetítette az országos politika híreit.

³⁰ A szociáldemokrata nyilvánosság centralizáltságában is kifejeződött e politikai pólus homogenitása, hiszen itt gyakorlatilag a Népszava volt az egyetlen országos politikai napilap, szemben mondjuk a liberális, vagy keresztény sajtó sokféleségével.

³¹ Az első világháború utáni, „improvizált” demokráciák bukásáról: Recker, 2004.

³² Figyelemre méltó, hogy tisztán a parlamentarizmus elvi szempontjait tekintve a weimari Németország parlamentarizmusa korszerűbb és „teljesebb” volt, mint a korabeli angol vagy francia parlamentarizmus, amelyet számos hagyomány befolyásolt, ez mégsem óvta meg a bukástól. Franciaországban a két világháború között 20 kormány működött – igaz meglehetősen magas személyi állandósággal –, ami abból fakadt, hogy a képviselők pártosodásának szintje alacsony volt, nem voltak szilárd frakciók. A stabil kormányok hiánya mégsem delegitímálta a parlamentarizmus intézményét, mert a parlamentáris rendszer éppen pártjainak rugalmas határai miatt integrálni tudta a különféle protest szavazókat és így nem alakult ki számottevő antiparlamentáris ellenzék, amely magával a rendszerrel állt volna szemben (az antiparlamentarizmusnak némely, intellektüelek körében való népszerűsége önmagában ehhez nyilván kevés volt.) A politikai elit rekrutációját és szerveződését Franciaországban klientélizmus jellemezte. Ehhez képest a szigorúan a nagy tömegpártokba tömörült professzionális, azaz főállású, teljes munkaidős német politikusok által működtetett és papíron tökéletesen parlamentáris weimari rendszer mégis sokkal sérülékenyebb volt. Az ellentmondásra felhívja a figyelmet Kittel, 2004 és Grüner, 2007. Cotta-Best (2007) e tények kapcsán a hagyományok fontosságát hangsúlyozza a formális normák jelentőségével szemben, a parlamenti rendszerek teljesítőképessége szempontjából.

³³ Ezzel kapcsolatban itt semmiképpen sem szeretnénk állást foglalni, csupán a kérdést felvetni. Valószínűleg körültekintő elemzéssel is legfeljebb csak hipotetikusán lehetne állást foglalni abban a kérdésben, hogy a politikai rendszer nagyobb rugalmassága, nyitottsága a rendszer gyorsabb destabilizációjához vezetett volna, vagy pedig éppen ellenkezőleg, ellenállóbbá tette volna az 1930-as évek végén jelentkező szélsőjobboldali kihívásokkal szemben és hatékonyabb cselekvésre biztosított volna lehetőséget a kormányzat számára a második világháború krízishelyzeteiben.

- ³⁴ A strukturált pártrendszer feltételezi, hogy egyrészt a szavazók a nemzetállami politikai erőterben pozicionált pártokat, pontosabban kellően körülhatárolt politikai pólusokat tekintsék a politika normális szereplőinek – ne pedig klánokat, etnikumokat, vagy egyes személyeket – és relatív stabil, de a pártválasztás változását megengedő módon kapcsolódjanak hozzájuk, másrészt pedig, hogy az intézményesült pártok kellő állandósággal bírjanak, s így egymás számára bizonyos mértékig kiszámítható szereplők legyenek. A társadalom pártelvű politikai penetrációja és strukturált pártrendszer nélkül a parlamentáris kormányforma – ha külföldi minták nyomán átveszik – rendszerint könnyen felborul, polgárháborúnak vagy diktatúrának adva át a helyét (Sartori 2003, 55).
- ³⁵ Németországban, Olaszországban és Ausztriában a parlamentarizmus korábbi formáit a két háború között teljesen diktatórikus politikai rendszerek váltották föl. Amikor azonban a diktatórikus politikai berendezkedés a háború következtében összeomlott, e társadalmak meglehetősen gyorsan és sikeresen építették ki a háború utáni újjáépítés, illetve a gazdasági növekedés rákövetkező viszonylag gyors és tartós időszakában a parlamentáris politikai integráció, különböző formájú működő mechanizmusait, melynek örökségét – ellentétben Magyarországgal – a politikai kultúrában és a politikai intézményrendszerben máig élvezhetik. Ha a parlamentarizmus feltételének tekintjük a pártok váltogazdaságát is, akkor sok országban csak még később következett be a parlamentarizmus korszaka, hiszen Németországban csak az 1960-as években került sor parlamenti formák között az első politikai pólusok közti kormányváltásra, Franciaországban hosszabb szünet után 1981-ben, Olaszországban pedig csupán a kommunisták kizárására épülő hidegháborús politikai rendszer összeomlása után alakult ki két egymást váltó politikai pólus.
- ³⁶ Hasonló következtetésre jutott Hubai László is az 1945-ös és az 1947-es választások alapján a magyar társadalom politikai tagoltságát elemezve: „A politikai tagolódás igen hasonló volt ahhoz, ami Európa fejlett demokráciáit jellemezte. A társadalom oldaláról tehát hazánkban is adottak voltak a többpárti váltogazdálkodás feltételei.” (Hubai 2000, 117)

IRODALOM

- Allard and Stein Rokkan (ed.) (1979): *Mass politics. Studies in political sociology*. Free Press, New York.
- Anderson, Margaret Lavinia: *Lehrjare der Demokratie. Wahlen und politische Kultur im Deutschen Kaiserreich*. Franz Steiner Verlag, Stuttgart. 2009.
- Bartolini, Stefano–Mair, Peter 1990: *Identity, competition, and electoral availability. The stabilization of European electorates 1885–1985*. Cambridge University Press.
- Bethlen István (2000): [Képviselőházi beszéd a parlamenti demokráciáról és a választójogról.] In: Uő: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk.: Romsics Ignác. Osiris, Budapest. 2000, 190–202.
- Bódy, Zsombor (2010): Ungarn als Sonderfall des mitteleuropäischen Agrarismus in der Zwischenkriegszeit. In: Helga Schultz und Angela Harre (hrsg.): *Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne. Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880 bis 1960*. Harraschowitz, Wiesbaden. 105–119.
- Cieger András (2013): A magyar alkotmányosság mítoszai és tradíciói. *Buksz*.

- Cieger András (2013a): Válasz Szente Zoltánnak. *Buksz*, 2013, 1. 5-6.
- Cotta, Maurizio–Best, Heinrich (ed.) (2007): *Parliamentary Representatives from Early Democratization to the Age of Consolidated Democracy: national Variations and Internal Convergence in a Long-term Perspective*. 1- 26. http://www.academia.edu/3114833/Parliamentary_Representatives_from_Early_Democratization_to_the_Age_of_Consolidated_Democracy_National_Variations_and_International_Convergence_in_a_Long-term_Perspective
- Elekes Dezső (1927): *Az időszaki sajtó statisztikája*. Bp.
- Elekes Dezső (é. n.) [1938]: *Budapest szerepe Magyarország szellemi életében*. Bp. Szfv. Stat. Hiv.
- Földes György–Hubai László 2010: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010*. Napvilág.
- Geary, Dick (2004): *Arbeiter*. In: Hirschfeld, Gerhard–Krumeich, Gerd–Renz, Irina (hrsg.): *Enzyklopäe die Erster Weltkrieg*. Schöning, Padeborn–München–Wien–Zürich. 142–154.
- Gollwitzer, Heinz (1977): *Europäische Bauernparteien im 20. Jahrhundert*. Fischer, Stuttgart–New York.
- Grüner, Stefan (2007): *Probleme des Weimarer Parteiensystems im Vergleich*. In: Wirsching 2007. 111–128.
- Hirata Takesi (1993): A bethleni konszolidáció jellege a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Valóság*, 1993/11. 54–66.
- Horváth J. András (1998): A Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében. *Fons*, 1998, 4. 481–525.
- Hubai László (2000): A magyar társadalom politikai tagoltsága és az 1947-es választások. In: *Forradulat a világban és Magyarországon. 1947–1948*. Szerk.: Feitl István–Izsák Lajos–Székely Gábor. Napvilág, Bp. 98–117.
- Hubai László (2001): *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. Bp. 1-3. kötet.
- Hubai László (2002): Parlamenti választások és politikai rendszer a Horthy-korszakban In: *Méleken a XX. századi Magyar Történelem – értelmezések és értékelések*. Debrecen. 89–106.
- Ignác Károly (2006): A választói magatartás történeti irodalmáról (Magyarország 1920–1947). *Múltunk*, 2006/1. 90–98.
- Ignác Károly (2013): *Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban 1920–1945*. Napvilág, Bp.
- Janos, Andrew C. (2003): *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Helikon. Bp.
- Kirsch, Martin–Kosfeld, Anne G.–Schiera, Pierangelo (2002): *Der Verfassungsstaat vor der Herausforderung der Massengesellschaft. Konstitutionalismus um 1990 im europäischen Vergleich*. Duncker und Humblot, Berlin.
- Kittel, Manfréd (2004): Stärker als die „decadence“? Republikanische Tradition und parlamentarisches System in Frankreich. In: Marie-Luise Recker (Hrsg.): *Parlamentarismus in Europa. Deutschland, England und Frankreich im Vergleich*. Oldenburg. 98–119.
- Lipset, S. Martin–Rokkan, Stein (1967): Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments. An Introduction. In: Uők. (eds.): *Party Systems and Voter Alignments. Cross-national perspectives*. London–New York, 1–64.
- Lipset, S. Martin (1995): *Homo politicus. A politika társadalmi alapjai*. Osiris, Bp.
- Mommsen, Hans (2000): *Der Erste Weltkrieg und die europäische Nachkriegsordnung. Soziale Wandel und Formveraenderung der Politik*. Böhlau, Köln–Weimar–Wien.

- Mommsen, Hans (2007): *Die Kriege der parlamentarischen Demokratie im Europa der Zwischenkriegszeit*. In: Wirsching, 2007. 21–35.
- Möller, Horst – Kittel, Manfred (Hrsg.) 2000: *Demokratie in Deutschland und Frankreich 1919–1933/1940*. München.
- Moore, Barrington (1966): *The Social Origins of Dictatorship and Democracy. Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Beacon Press, Boston.
- Paksy Zoltán (2004): Nagypolitika kicsiben. Parlamenti választás és társadalmi háttér Zalaegerszeg 1935-ben. *Korall*, 17. 88–106.
- Pombeni, Paolo (2002): Repräsentation und Konstitutionalismus in europäischer Perspektive. In: Kirsch–Kosfeld–Schiera, 2002. 71–84.
- Püski Levente (2006): A Horthy-rendszer. *Pannonica*, Bp.
- Raithel, Thomas (2005): *Das schwierige Spiel des Parlamentarismus. Deutscher Reichstag und französische Chambre des Députés in den Inflationskreisen der 1920er Jahre*. Oldenburg, München.
- Recker, Marie-Luise (2004): Einführung. In: Marie-Luise Recker (Hrsg.): *Parlamentarismus in Europa. Deutschland, England und Frankreich im Vergleich*. Oldenburg, München. VII–XV.
- Rokkan, Stein (1999): *State Formation, National-building, and Mass Politics in Europe; The Theory of Stein Rokkan*. Ed. By P. Flora with S. Kuhnle and D. Urwin. Oxford, U. P.
- Sartori, Giovanni (2003): *Összehasonlító alkotmánymérnökség: a kormányzati rendszerek struktúrái, ösztönzői, teljesítményei*. Akadémiai, Bp.
- Sipos Balázs (2011): *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban*. Argumentum, Bp.
- Szabó Dániel (1992): A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidék. *Történelmi Szemle*, 1992, 3–4. sz. 199–230.
- Szabó Dániel (2003): Politikai társadalomtörténet – a politika társadalomtörténete. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Szerk.: Bódy Zsombor–Ö. Kovács József. Osiris, Bp. 371–386.
- Szécsényi Mihály (1987): A szélsőjobb társadalmi bázisa az 1935-ös debreceni választásokon. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom, 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok*. Salgótarján, 367–387.
- Szente Zoltán (2011): Kormányzás a dualizmus korában. A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után, 1867–1918. Atlantisz, Bp.
- Szente Zoltán (2013): Cum grano salis. *Buksz*, 2013, 1. 3–5.
- Tisza István (1923) [1912]: A választójogi reform küszöbén. In: *Gróf Tisza István összes munkái*. I. kötet, Tanulmányok és értekezések. Bp. 206–227.
- Tisza István (1923a) [1912]: A választójog reformja és az ipari munkások. In: *Gróf Tisza István összes munkái*. I. kötet, Tanulmányok és értekezések. Bp. 199–206.
- Tóka Gábor (2005): A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In: Angelusz–Tardos: *Törések, hálók, hidak*. Bp.
- Tomka Béla (2009): *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris, Bp.
- Vonyó József (2001): Meskó pártja Zalaiban. Adatok a nyilasok Zala megyei szerepéről és társadalmi bázisáról (1933–1935). In: Uő.: *Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus*. Pécs, 150–175.
- Wirsching, Andreas (hrsg.) (2007): *Herausforderungen der parlamentarischen Demokratie. Die Weimarer Republik im europäischen Vergleich*. Oldenburg Verlag, München. 2007.

A MAGYAR RADIKÁLIS JOBBOLDALI KÉPVISELŐK KÉT GENERÁCIÓJA

A MIÉP és a Jobbik parlamenti képviselőinek összehasonlítása

Hajdú András

(PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Doktori Iskola)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az 1990-es évek eleje óta egyre bővülő irodalom foglalkozik a radikális jobboldali pártok megerősödésével, sikereivel. Az eddig született írások döntő többsége a választási sikereket elérő pártokra koncentrált, ennek jegyében a választói magatartás állt a legtöbb kutatás fókuszában. Herbert Kitschelt szerint a terminológiai kérdéseket tárgyaló írások mellett azok a tanulmányok és könyvek teszik ki az irodalom markáns részét, amelyek kereslet-orientált megközelítéseken keresztül próbálják megérteni a radikális jobboldal sikereit. A kínálati oldal kutatása eddig háttérbe szorult, kevés olyan akadémiai kutatás zajlott, amely magukat a radikális pártokat vizsgálta volna (Kitschelt, 2007). A kortárs szerzőkhöz képest új szempontokat vizsgált 2007-es könyvében Cas Mudde, aki többek között a radikális jobboldali pártok ideológiai profilját, programját, vezetési stílusát, szervezeti jellemzőit, nemzetközi kapcsolatrendszerét, valamint a női politikusok szerepét is kutatta (Mudde, 2007).

A Jobbik 2010-es sikere után a magyar politikatudományban számos írás foglalkozott a hazai radikális jobboldallal, illetve tett kísérletet az európai és a magyarországi folyamatok összevetésére. Alapos kutatói munkával vizsgálták meg a párt szavazótáborának összetételét és motivációit (Karácsony–Róna, 2010; Tóth–Grajczár, 2011; Róna–Sós, 2011), a Jobbik szimpatizánsainak internetes hálózatát (Jeskó–Bakó–Tóth, 2012), a hazai radikális jobboldal pártokon túlmutató mozgalmi hátterét (Mikecz, 2012), valamint a Jobbik megerősödésének kapcsolatát az európai válságjelenségekkel (Tóth–Grajczár, 2012). Ebből a felsorolásból is látható, hogy a nemzetközi szakirodalomhoz hasonlóan eddig a magyar szerzők fókuszában is a szavazók álltak. A kereslet-kínálati megközelítések közül a kínálati oldal vizsgálata eddig egyértelműen háttérbe szorult. Ez alól kivételt jelentett Bíró Nagy András és Róna Dániel tanulmánya, amely kiemeli, hogy a Jobbik sikerében központi szerepet játszott a 2009 és 2010 során megfigyelt szervezetépítési hullám. A szerzők továbbá összehasonlították, hogy a párt központi témái kapcsán milyen álláspontot képviselnek a szavazók, és mit gondolnak a 2010-ben parlamenti mandátumhoz jutó képviselők (Bíró Nagy–Róna, 2011).

Tanulmányommal egy új szempont mentén szeretném bővíteni a magyarországi radikális jobboldalról szóló irodalmat. Írásom célja annak feltárása, hogy kik azok a személyek, akik a rendszerváltás után a magyar pártrendszer jobbszélén álló pártok parlamenti képviselői voltak. A tanulmány keretei között a Magyar Igazság és Élet Pártjának 1993–1994 között tevékenykedő, valamint az 1998–2002-es ciklusban létező frakcióját és a Jobbik Magyarországért Mozgalom 2010-es országgyűlési választás után alakult képviselőcsoportját hasonlítom össze. A képviselőcsoportok elemzésével egyúttal arra a kérdésre is választ kívánok adni, hogy a politikai elit tekintetében van-e kontinuitás a MIÉP és a Jobbik között, vagy sem.

Kulcsszavak: radikális jobboldal ■ kínálati oldal ■ parlamenti elit ■ MIÉP ■ Jobbik

A KUTATÁS SZEMPONTJAI

A magyar politikatudományban eddig számos publikáció foglalkozott a parlamenti és kormányzati elittel. Azonban az egyes képviselőcsoportok önálló, részletekbe menő, valamint a pártcsaládok képviselőcsoportjainak összehasonlítása eddig háttérbe szorult a politikai elit kutatóinak körében is. A bevezetőben említettem, hogy a Jobbik kapcsán számos kérdést megvizsgáltak már, a párt képviselői azonban csak mellékszerepet kaptak az eddig megjelent írásokban, akárcsak a MIÉP-esek a korábbi években. A *magyar politikai rendszer* című könyv 2003-as kiadása a párteliteket bemutató fejezetében csak egy lábjegyzet erejéig említette a MIÉP-et, amelyben az állt, hogy mivel a párt csak rövid ideig és kis frakcióval volt jelen a magyar parlamentben, nem áll rendelkezésre elegendő empirikus adat a párt elitjének jellemzéséhez (Körösényi-Tóth-Török, 2003: 101.). A könyv 2007-es kiadása pedig már meg sem említi a MIÉP-et a pártelitekről szóló részben (Körösényi-Tóth-Török, 2007: 297–299.).

Tanulmányomban ennek ellenére kísérletet teszek nem csupán az 1998-as, hanem az 1993-as MIÉP-frakció karakterének felvázolására, amelyet a Jobbik 2010-es képviselőcsoportjával hasonlítok össze. A MIÉP esetében gyakran elfelejtik, hogy a párt nem 1998-ban jelent meg a magyar parlamenti arénában, hanem már 1993 nyarán, amikor Csurka István hívei elhagyták a Magyar Demokrata Fórumot, és nem csupán új pártot, hanem az akkori frakcióalakítási lehetőségeket kihasználva önálló képviselőcsoportot is létrehoztak.

A képviselők elemzése többek között azért is nagy jelentőségű, mert kiegészíti az adott korszak tágabb politikai elitjére vonatkozó tudásunkat (Ilonszki, 2009: 13–14.). A képviselők társadalmi háttere és karrierútja összefügg tevékenységükkel, ezért ismeretük a politikai rendszer működése szempontjából is fontos tényező (Ilonszki-Kurtán, 2011). Bár sem a MIÉP, sem a Jobbik képviselői nem kerültek eddig kormányzati pozícióba, mégis mindkét párt markáns szereplőnek számított, illetve számít a mai napig is a magyar politikai életben. Ezért úgy gondolom, tanulmányom abból a szempontból is hasznos lehet, hogy a hazai radikális jobboldallal kapcsolatban elterjedt vélemények tisztázását segítheti a képviselőcsoportok arculatának, szociodemográfiai mutatók (kor, születési hely, nem, iskolai végzettség, rekrutációs bázis, üldöztetési mutatók, korábbi párttagság) alapján összeállított profiljának bemutatásával. Amennyiben külön forrás nem kerül feltüntetésre, akkor a szövegben említésre kerülő adatok forrását az 1990-ben, 1998-ban és 2010-ben megválasztott képviselők almanachja, a Magyar Képviselői Adatbázis, valamint az Országgyűlés honlapján elérhető életrajzok képezték.

A HÁROM VIZSGÁLT KÉPVISELŐCSOPORT

A rendszerváltást követően három ciklusban létezett a magyar Országgyűlésben olyan képviselőcsoport, amelyet a hazai és a nemzetközi politikatudomány is a radikális jobboldali pártcsaládba sorolt. Több hónapon át zajló belső küzdelmet követően 1993 júniusában jött létre a Magyar Igazság nevet viselő frakció, amelyben azok a Magyar Demokrata Fórumból kizárt, vagy kilépett képviselők tömörültek, akik Antall József kormányfő irányvonalával szemben Csurka Istvánt támogatták. A Magyar Igazság és Élet Pártja ezt követően, 1993 júliusában került bejegyzésre, amely nevet az őszi ülésszakra már a Csurka körüli csoportosulás is felvette (Marelyin Kiss et al., 2011). A MIÉP az 1994-es országgyűlési választáson csupán a szavazatok 1,59 százalékát kapta, így kiesett az Országgyűlésből. 1998-ban azonban 5,47 százalékos eredménnyel átlépte a parlamenti küszöböt és 14 mandátumot szerzett, amivel egy alkotmányjogi kérdéseket is érintő vitát követően ismét frakciót alakíthatott. 2010-ben pedig a Jobbik Magyarorszáért Mozgalom szerzett 47 mandátumot, miután az országgyűlési választáson a szavazatok 16,67 százalékát kapta.

1. táblázat. A három vizsgált képviselőcsoport létszámának alakulása.

Frakció	létszám a frakció alakulásakor	létszám a ciklus végén	lemondott	kilépett	kizárt	csatlakozott
MIÉP 1993-1994	12	12	0	1	0	1
MIÉP 1998-2002	14	12	0	1	2	1
Jobbik 2010-2014	47	43	2	2	2	0

Forrás: http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_fotit.fotit_frak_cikl?p_fejlec=I&p_stilus=nyito.css

Történetük során a frakciók személyi változásokon is keresztül mentek, ennek megfelelően létszámuk is változott. A tanulmányban elsősorban azokkal a képviselőkkel foglalkozom, akik a frakciók alakulásakor a képviselőcsoportokhoz tartoztak. A továbbiakban ismertetésre kerülő táblázatok is e 73 képviselő adatai alapján kerültek összeállításra. Amennyiben a később csatlakozó képviselők is bekerülnek egy-egy kérdés miatt a vizsgált csoportba, akkor azt minden esetben feltüntettem majd. Az első MIÉP-frakció esetében két személyi változás történt, Szilasy György távozását követően Dénes János, szintén korábbi MDF-es, akkor már független képviselő csatlakozott a MIÉP-esekhez. A második MIÉP-frakcióból az évek során kizárásra került Szabó Lukács és Gidai Erzsébet, Cseh Sándor pedig önként lépett ki. Ekkor is akadt azonban

egy új csatlakozó, Zakó László, aki 1998-ban az FKgP jelöltjeként jutott mandátumhoz. Zakó azonban szerepel a Jobbik 47, 2010-es képviselője között, ugyanis karrierjét 2008-tól az új radikális pártban folytatta és 2010-ben viszatért az Országgyűlésbe. A Jobbik frakciójában is több változás zajlott le 2010 után, Pösze Lajost és Endrészik Zsoltot kizárta a pártvezetés, Lenhardt Balázs és Rozgonyi Ernő a kilépés mellett döntött, Samu Tamás Gergő és Bödecs Barna pedig visszaadta mandátumát.

A vizsgált csoportban nem szerepel Koppánné Dr. Kertész Margit, aki 1998-ban az FKgP jelöltjeként lett országgyűlési képviselő és miután 2001 végén kizárták pártjából, bejelentette, hogy csatlakozik a MIÉP-hez, azonban a ciklusból már csak fél évnél kevesebb idő volt hátra, így nem tudott átülni a MIÉP padsoraiba. Szintén nem vizsgáltam azokat a képviselőket, akik valamilyen egyéb, a pártrendszer jobbszélén elhelyezkedő párthoz kötődtek,¹ illetve Koppánnéhoz hasonlóan beléptek valamely radikális pártba, de annak frakciójához nem tartoztak.²

A MANDÁTUMOK FORRÁSA

A képviselői szerepirodalom arra a kérdésre keresi a választ, hogy a politikusok tevékenységét milyen tényezők befolyásolják, illetve azt a kérdést is felteszi, hogy a parlamenti mandátum eltérő forrása és típusa eredményezhet-e eltérő képviselői magatartásformák kialakulását. A magyar politikai rendszer azért jelent kiváló lehetőséget a szerepfelfogás kutatóinak, mert a vegyes választási rendszer következtében több csatornán történik a parlamenti mandátumok kiosztása és ezáltal eltérő, ugyanakkor egyaránt sikerrel kecsegtető stratégiák és karrier utak kidolgozásának lehetőségét teremti meg a képviselők számára (Ilonszki, 2011; Papp, 2011).

Sem a MIÉP 1998-ban, sem a Jobbik 2010-ben nem tudott egyéni választókerületi győzelmet aratni. Érdekes azonban e két csoportot összevetni az első MIÉP-frakcióval, amelyet MDF-es képviselők hoztak létre, akiknek döntő többsége viszont egyéni választókerületben nyert 1990-ben.

2. táblázat. A képviselői mandátumok forrása.

Frakció	egyéni választókerület		területi lista		országos lista	
	alakulás	ciklus vége	alakulás	ciklus vége	alakulás	ciklus vége
MIÉP, 1993–1994	8	8	4	4	0	0
MIÉP, 1998–2002	0	1	3	3	11	8
Jobbik, 2010–	0	0	25	22	22	21

Forrás: http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_fotit.fotit_frak_cikl?p_fejlec=I&p_stilus=nyito.css

A szerepirodalom szerzői körében elfogadott nézet, hogy az egyéni választókerületben megválasztott képviselők listás társaikhoz képest szorosabb kapcsolatot ápolnak a választókkal (Papp, 2011). 1990-ben az MDF jelöltjei az egyéni kerületek döntő többségében győzelmet arattak, a párt sikeres jelöltjei többnyire a helyi humánértelmiség köreiből kerültek ki – tanárok, orvosok, lelkészek – (Ilonszki, 2009). Az Antall-kormány tevékenységével az MDF-tag-ság és a képviselőcsoport egy jelentős része sosem tudott teljes szívvel azonosulni, amit jól jelzett, hogy a választás után az egykor meghatározó személyek közül egyre többen fordítottak hátat a pártnak, vagy vonultak passzivitásba.³ Csurka István 1992-es, *Néhány gondolat a rendszerváltás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán* című írása inkább az Antall és Csurka közti nyílt párharc kezdetének és nem a bizalmatlanság kialakulásának tekinthető. A két személy, valamint Antall és az MDF eredeti alapítói közötti bizalom már 1990-ben az MDF–SZDSZ-paktum alkalmával megtört (Tőkéczi, 2002). Csurka nem egyedül értékelte a rendszerváltás kisiklásának és a mozgalmi alapokról induló MDF elárulásának az Antall-kormány politikáját. Ugyanez az érzet alakulhatott ki azon képviselők egy részében is, akik 1988 során kapcsolódtak a rendszerváltás eseményeibe, és a helyi MDF-szervezetek alapító vezetőiként jutottak ahhoz a politikai tőkéhez, amire építve 1990-ben jelöltté, majd képviselővé válhattak.⁴ Az 1993-ban Csurkával tartó képviselők szinte mindannyian 1988-ban léptek be az MDF-be (kivételt jelentett Deme Zoltán, aki nem volt a párt tagja, valamint Kelemen József, aki csak 1989 tavaszán lépett be a rendszerváltó pártba), négyen pedig azt is kiemelték az almanachban található életrajzukban, hogy valamely településen a helyi MDF alapító elnökének számítottak.⁵ Véleményem szerint ez a belső konfliktus az oka annak, hogy az első MIÉP-frakcióban ilyen nagy arányban voltak egyéni választókerületből mandátumot szerző képviselők.

A második MIÉP-frakció már „hagyományosabb” módon, a parlamenti küszöb átlépését követően jött létre. A MIÉP, hasonlóan más kisebb frakcióknál megfigyelt tendenciához (MDF, SZDSZ), az országos lista éléről a párt vezetőségét jutatta mandátumhoz (Ilonszki, 2009; Ilonszki, 2011). A Jobbik 2010-ben szintén csak listáról tudott képviselőket juttatni az Országgyűlésbe. Eltérést jelentett azonban, hogy jóval magasabb támogatottsága következtében számos területi listás mandátumot szerzett, amiről első pillanatban azt gondolhatnánk, hogy ezen keresztül a helyi, megyei politikai elit jutott képviselői helyekhez. Ez részben igaz, viszont több területi lista éléről nem a megyei vezetők, hanem az országos pártközpont „kihelyezett” emberei jutottak mandátumhoz.⁶ Ez a stratégia sok tekintetben hasonló Torgyán József 1998-as jelöltállításai döntéseéhez, amikor több területi lista élére is a pártelnök bizalmasai kerültek, ezáltal is növelve a pártközpont súlyát a választás után létrejövő képviselőcsoportban (Benkő, 2000). A helyi vezetők háttérbe szorítása a vá-

lasztást követően az FKgP-ben és a Jobbikban is feszültségeket okozott az érintett megyékben, igaz a Jobbikban nem eszkalálódott oly mértékben, mint a kiskgazdák esetében. A választási rendszer megváltozása, a képviselői létszám jelentős csökkenése, valamint a területi listás ág megszűnése a jövőben ismét kiélezheti az országos pártközpont és a helyi pártelit közötti konfliktusokat, mert fokozódni fog a pártvezetés emberei és a helyi vezetők közötti verseny a parlamenti helyekért.

SZOCIODEMOGRÁFIAI MUTATÓK⁷

Kor

A magyar politikatudományban a Jobbik színre lépésétől kezdve általánosan elfogadott tézis, hogy a MIÉP-pel szemben egy jóval fiatalabb, a XXI. század változásaira és politikai helyzetére érzékenyebben reagáló társaság hozta létre a Jobbikot (Körösenyi-Tóth-Török, 2007; Bíró Nagy-Róna, 2011; Tóth-Grajczár, 2012). Azok a politikai ambíciókkal rendelkező fiatalok döntöttek az ifjúsági mozgalom párttá szervezéséről, akik (többek között) a polgári körök mozgalmanak háttérbe szorítása miatt csalódtak a Fideszben, ugyanakkor a MIÉP-et túlságosan zárt, megújulásra képtelen szervezetnek gondolták (Bíró Nagy-Róna, 2011). A Jobbik 2010-es frakciójának átlagéletkora jóval alacsonyabb a 2010-es parlamenti képviselők átlagéletkoránál (Ilonszki-Kurtán, 2011). Ha a MIÉP korábbi két képviselőcsoportjával hasonlítjuk össze ebből a szempontból a Jobbik frakcióját, akkor igazolhatjuk a generációs különbség fennállását.

3. táblázat. Korcsoport szerinti összetétel.

Korcsoport	MIÉP, 1993	MIÉP, 1998	Jobbik, 2010
21–30 év	0	1	13
31–40 év	4	2	17
41–50 év	4	4	7
51–60 év	3	2	5
61–70 év	0	4	4
71–80 év	1	1	1
Átlagéletkor	46,6	52,8	39,7
A frakcióvezető életkora	35	64	31
Az adott év képviselői átlagéletkora	45,8	46,3	47,3

Forrás: Magyar Képviselői Adatbázis, www.parlament.hu

Még az első, alacsonyabb átlagéletkorú MIÉP-frakció is nagyjából 7 évvel volt idősebb a Jobbik képviselőinél, a második MIÉP-frakció átlaga pedig 13 évvel volt magasabb. A Jobbik esetében feltűnően magas a 30 év alatti képviselők száma, maga a pártelnök-frakcióvezető is mindössze 31 éves volt, amikor 2010-ben parlamenti képviselővé választották. Az 1998-as MIÉP-frakcióban egyetlen 30 év alatti képviselő volt, ifj. Hegedűs Lóránt. A második MIÉP-es

képviselőcsoport nem csak a Jobbik frakciójánál volt idősebb, hanem az akkori parlamenti átlaghoz képest is. Az 1998–2002-es ciklus valamennyi képviselőjének átlagéletkora 46,3 volt, míg az 1990–1994-es ciklus összes képviselőjéé 45,8 év (Ilonszki, 2006). Az utóbbi adat nem mutat éles különbséget az első MIÉP-frakcióhoz viszonyítva. Az 1998-as érték viszont véleményem szerint kiegészíti és megerősíti azt az állítást, hogy a MIÉP pártelitje jóval idősebb volt, mint a Jobbik vezetői, amely egy új politikai generáció színrelépését jelentette.⁸

Születési hely

Az idős–fiatal politikai nemzedéki megosztás mellett a főváros–vidék kettősége a másik toposz, amely a MIÉP és a Jobbik politikai elitjével kapcsolatban elterjedt a magyar politikai publicisztikákban és elemzésekben. Ennek véleményem szerint az lehet az oka, hogy a MIÉP 1998-ban és 2002-ben azokban a budai kerületekben (I., II. és XII.) érte el legjobb eredményeit, amelyeket a felső-középosztállyal azonosítanak Magyarországon (Marelyin Kiss et al., 2011). A Jobbik pedig 2010-ben annak ellenére is jóval gyengébb eredményeket tudott felmutatni ezekben a kerületekben, hogy országos összesítésben a MIÉP egykori szavazatszámának sokszorosát kapta.

A képviselőket három kategóriába csoportosítottam a születési hely alapján. A budapesti és a vidéki születési hely mellett harmadik kategóriában szerepelnek azok, akik Magyarország trianoni határain túl születtek. Mindkét párt programjában és retorikájában központi helyen szerepelt a határon túli magyar közösségek sorsa, ezért úgy gondoltam érdemes azt is megvizsgálni, hogy hányan voltak a vizsgált képviselők között olyanok, akik a trianoni határokon túl születtek.

4. táblázat. Születési hely szerinti összetétel.

Születési hely	MIÉP, 1993		MIÉP, 1998		Jobbik, 2010	
Budapest	3	25,0%	4	28,6%	16	34,0%
Budapesten kívül	8	66,7%	9	64,3%	30	63,9%
Trianoni határokon túl	1	8,3%	1	7,1%	1	2,1%

Forrás: Magyar Képviselői Adatbázis, www.parlament.hu

A születési helyek vizsgálatakor érdekes eredményeket láthatunk. E szempontnál a két MIÉP-frakció nagyjából hasonló profillal rendelkezik. Meg kell azonban jegyezni, hogy az első MIÉP-frakciónál az egyéni választókerületben mandátumot szerző képviselők magas száma miatt valóban többségben voltak a vidéki képviselők, viszont az 1998-as csoport esetében több olyan képviselőt is találhatunk, aki korábbi életútja következtében ekkor már Budapesten élt és dolgozott.⁹

A közvélekedésben elterjedt vidéki gyökerű Jobbik-képpel szemben azonban meglepetést jelenthet, hogy a budapesti születésű képviselők jóval na-

gyobb arányát teszik ki a Jobbik frakciójának mint a két MIÉP-es csoportnak. Sőt, a budapesti születésű képviselők nem csak a korábbi két radikális frakcióhoz képest szerepelnek nagyobb arányban a Jobbik padsoraiban, hanem a 2010-ben mandátumot szerző többi párthoz viszonyítva is (Ilonszki – Kurtán, 2011).

A három frakció tagjai közül 1-1 személy született a trianoni határokon túl. A mindkét MIÉP-frakcióban képviselőként tevékenykedő Bogdán Emil 1921-ben született Temesváron. A határon túli magyaroknak nyújtott segítségei miatt rendre konfrontálódott a magyar és a román kommunista rezsimmel is, ezért kitiltották Romániából. Életútjából (amint arról az almanachokban megjelent életrajzaiban is olvasható) egyértelműen kitűnik, hogy határon túli családi kapcsolatai, a kommunista évtizedek során ebből fakadó személyes sérelmei meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a radikális jobboldal keretei között vállalt politikai szerepet. A Jobbik frakciójából Nyikos László az egyetlen képviselő, aki a trianoni határokon túl született, igaz épp egy olyan időszakban, amikor szülővárosa, Kassa ismét Magyarországhoz tartozott. Születési helye némi támpontot adhat annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a felsőoktatáshoz és állami hivatalokhoz kötődő karrierjét miért cserélte fel a Jobbik képviselő-jelöltségére 2010-ben. Érdekes még megjegyezni, hogy mindhárom képviselőcsoportban találhatunk olyanokat, akik az almanachokban szereplő önéletrajzaikban kiemelték, ha valamely szülőjük, vagy nagyszülőjük a trianoni határokon túl született.

Nem

Viszonylag kevés részletes és alapos tanulmány foglalkozott eddig a nők és a radikális jobboldali pártok kapcsolatával. A makro adatok alátámasztják azt a politikatudományi körökben is elterjedt véleményt, miszerint a radikális jobboldali pártok minden szintjén (szavazók, párttagok, képviselők, vezetők) kevesebb a nő, mint a férfi (Givens, 2004; Norris, 2005; Mudde, 2007). Ennek megállapítását követően a legtöbb szerző túl is lép ezen a kérdéskörön. A valóság azonban ennél jóval összetettebb, minden esetet érdemes az adott ország jellegzetességeinek, valamint a kortárs nemzetközi trendek mentén alaposabban is megvizsgálni (Mudde, 2007).

A női párvezetők aránya például egyáltalán nem alacsonyabb más pártcsaládokhoz képest. A női képviselők száma viszont általában alacsony, és a képviselőcsoporton belüli arányuk is gyakran az aktuális parlamenti aránynál kisebb értéket ér el. Ugyanakkor nem ritka jelenség, hogy a női képviselők rokoni, vagy házastársi, élettársi viszonyban állnak a párt vezetőjével (Mudde, 2007). Talán a francia Nemzeti Front (*Front National* – FN) számít ebből a szempontból a legjobb példának, ahol a pártalapító Jean-Marie Le Pen lánya, Marine 2004 óta európai parlamenti képviselő és 2011-ben a pártelnöki széket is meg-

örökölte, egyik unokája, Marion Maréchal-Le Pen pedig 2012 óta nemzetgyűlési képviselő. Ennek tükrében vizsgáljuk meg, mi a helyzet a magyar radikális jobboldal esetében.

5. táblázat. Nemek szerinti összetétel

	MIÉP, 1993		MIÉP, 1998		Jobbik, 2010	
férfi	12	100 %	13	92,9 %	44	93,6 %
nő	0	0 %	1	7,1 %	3	6,4 %

Forrás: Magyar Képviselői Adatbázis, www.parlament.hu

Az első MIÉP-frakcióban egyetlen női képviselő sem volt. Az első ciklusban valamennyi más képviselőcsoportban ült legalább egy nő, a női képviselők parlamenti aránya pedig 7,3 százalék volt. A második MIÉP-es csoportban egyetlen nőt találunk, Gidai Erzsébetet. Az 1998-as MIÉP-frakció 7,1 százaléka nem sokkal maradt el a ciklus 8,3 százalékos értékétől. Ráadásul e ciklus kezdetén a kormánykoalíció jobboldali pártjai még ennél is alacsonyabb arányokat mutattak. A Fidesz esetében 6,7 százalék, az FKgP-nél 6,2 százalék, az MDF-nél pedig 5,9 százalék volt a női képviselők aránya (Ilonszki, 2009:212). A 2010-es Jobbik frakcióba 3 női képviselő került be: Bertha Szilvia, Dúró Dóra és Hegedűs Lórántné (szül. Kovács Enikő). Ők a frakció képviselőinek 6,4 százalékát alkották, ami elmaradt az összes női képviselő arányától, ami 2010-ben 9,4 százalék volt (Ilonszki – Kurtán, 2011:110).

A négy képviselőnő karrierútja csak részben támasztja alá a Cas Mudde által leírt családi kapcsolatokra vonatkozó megfigyelést. Gidai Erzsébet már özvegy volt, amikor bekapcsolódott a politikai életbe, az 1990-es évek elején a Pozsgay Imre és Bíró Zoltán által vezetett Nemzeti Demokrata Szövetségben (NDSZ) tevékenykedett, a párt jelöltjeként indult az 1994-es országgyűlési választáson. Az NDSZ megszűnését követően vállalt szerepet a MIÉP-nél és lett 1998-ban a párt képviselője. Csúrkával támadt konfliktusa miatt még a ciklus vége előtt kizárták a frakcióból. Bertha Szilvia egy családi vállalkozásnál dolgozott mielőtt 2008-ban belépett a Jobbikba és a párt isaszegi alapszervezetének alapítója, elnöke lett. Velük szemben a másik két képviselőnő politikai karrierje egyértelműen összefonódott férjeikével, akik a radikális jobboldal emblematisztikus figuráinak számítanak. Dúró Dóra férje, Novák Előd szintén parlamenti képviselő, a Jobbik alelnöke, a radikális jobboldali szubkultúra egyik meghatározó személyisége volt az ezredforduló utáni években, Jobbik tagsága előtt pedig a MIÉP Ifjúsági Tagozatában tevékenykedett. Hegedűs Lórántné férje ifj. Hegedűs Lóránt református lelkész, aki 1998 és 2002 között a MIÉP képviselője volt. Az ő esetükben azonban csak részben lehet a családi kötelékekre épített politikai karrieréről beszélni. Dúró Dóra 2005-ben, 18 évesen csatlakozott a Jobbikhoz, egy évvel később pedig a X. kerületi alapszervezet ala-

pítói közé tartozott. Hegedűs Lórántné pedig 2006-tól önkormányzati képviselő volt Budakeszin, a 2004-es európai parlamenti választás alkalmával a MIÉP, 2009-ben pedig a Jobbik képviselő-jelöltje volt.¹⁰ Mindkettőjükről elmondható, hogy viszonylag korán, az országos sikerek előtt csatlakoztak a Jobbikhoz, így nem csupán házastársi kötelekeikre, hanem a korai párttagságra, az alapítók szűk csoportjába tartozásra is építhették karrierjüket.

A házastársi kötelekek kapcsán azt is meg kell jegyezni, hogy a magyar politikában nem a Jobbik az egyetlen párt, ahol házastársak (akár ugyanazon cikluson belül) parlamenti képviselők voltak. A MSZP soraiban Békesi László és Csehák Judit (1990–1998), Nyakó István és Nagy Nóra (2002–2006), Veres János és Szabó Éva (2006–2010), az MDF és később az MDNP frakciójában Kónya Imre és Kónyáné Kutrucz Katalin (1990–1998), valamint a Kisgazdapártban Torgyán József és Torgyán Józsefné Cseh Mária (1994–2002) egyaránt parlamenti képviselők voltak (B. Kelemen, 2008). Ezért a Jobbik női képviselőit semmiképp sem lehet elválasztani a magyar politikai környezettől, politikai karrierjükkel összefonódó házasságuk éppúgy kapcsolódik a nemzetközi szakirodalom megfigyeléseihez, mint a magyar közeghez. Ugyanis a már említett politikusok között több olyan is akad (például: Csehák Judit, Kónyáné Kutrucz Katalin, akik személyes, egyéni tevékenységük révén is komoly politikai tőkét gyűjtöttek maguknak).

A rendszerváltás utáni magyar női parlamenti képviselők esetében is ugyanazok a folyamatok voltak megfigyelhetők, mint férfi társaik esetében. A képviselői elit befagyása és professzionalizációja egy kis létszámú, ugyanakkor hosszú parlamenti múlttal és jelentős politikai tisztségekkel rendelkező, személyi állomány tekintetében stabil, női képviselői csoport kialakulását eredményezte (Ilonszki, 2009). A Jobbik esetében felmerülhet a kérdés, hogy a kisebb parlament következményében átalakuló frakció és a változó jelöltállítási mechanizmus hogyan érinti majd a női politikusok helyzetét. Tér nyílik majd esetleg új, ambiciózus és tehetséges személyek előtt, akik a 2010-es önkormányzati választáson valamely település képviselő-testületében gyűjtöttek politikai tapasztalatokat és építettek saját háterszágot, vagy az 1990 és 2010 között megfigyelt folyamatok játszódhatnak le a Jobbikon belül is, és kialakul egy kis létszámú, ugyanakkor befolyásos és hosszan szolgáló képviselőnői csoport?

Iskolai végzettség

A magyar politikai elitről már több alkalommal leírták, hogy a rendszerváltást követő időszakot két folyamat határozta meg: a professzionalizáció és a homogenizáció. A professzionalizáció annyit jelent, hogy a rendszerváltás után fokozatosan kialakult a hivatásos politikusok köre. A szociodemográfiai jellemzők alapján pedig a politikai osztály tagjai párthovatartozástól függetlenül

jobban hasonlítanak egymásra, mint a társadalom nagy részére. Az egyik fontos jellemző a magas iskolai végzettség. Míg a társadalom egészében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 2011-ben sem érte el a 15 százalékot, addig a politikai életben ez az érték a 80-90 százalékot is meghaladja (Körösényi-Tóth-Török, 2007: 294–296.; Ilonszki, 2009). Nézzük, mi a helyzet a radikális jobboldali képviselőknél ebben a kérdésben.

6. táblázat. Iskolai végzettség és tudományos fokozat szerinti összetétel.

Tudományterület	Diploma			PhD		
	MIÉP, 1993	MIÉP, 1998	Jobbik, 2010	MIÉP, 1993	MIÉP, 1998	Jobbik, 2010
Nincs felsőfokú végzettsége	1	0	12	–	–	–
Agrár, állatorvosi	1	3	2	0	0	0
Bölcsészettudományi	5	3	8	1	1	0
Jogi	0	1	6	0	0	0
Közgazdasági, Gazdasági	1	4	7	0	2	1
Műszaki, természettudományi	1	2	6	0	0	0
Orvosi, gyógyszerészi	2	0	3	0	0	0
Társadalomtudományi	0	0	3	0	0	0
Teológiai	1	1	0	0	0	0

Forrás: Magyar Képviselői Adatbázis, www.parlament.hu

Az első MIÉP-frakcióban egyetlen képviselő volt, aki nem fejezte be felsőfokú tanulmányait, Tóth-Kurucz János, aki 4 szemesztert járt végig a Budapesti Műszaki Egyetemen. Az 1993-as képviselőcsoportban sokan rendelkeztek bölcsészettudományi diplomával, ami a rendszerváltó parlament egészének jellegzetessége volt (Ilonszki, 2009). PhD-fokozattal egyedül Bognár László rendelkezett, aki neveléstörténetből szerzett doktori címet. Az 1998-as MIÉP-frakcióban rajta kívül még Gidai Erzsébet és Lentner Csaba szerzett doktori címet, mindketten közgazdaságtudományból. A második MIÉP-frakció jellegzetességének számított, hogy minden képviselő felsőfokú képesítéssel rendelkezett. Idővel még azok is valamilyen diplomát szereztek, akik korábban politikai okokból problémás helyzetbe kerültek felsőfokú tanulmányaik során (pl.: Cseh Sándor, Erkel Tibor, Fenyvessy Zoltán).

A Jobbik 2010-es képviselőcsoportjában ezzel szemben 12 személynek nem volt felsőfokú végzettsége, amikor átvette parlamenti mandátumát. Az érintettek között akadnak olyanok, akik (életkoruknak megfelelően) tanulmányaik végén jártak, azonban politikai tevékenységük miatt mégsem tudták befejezni egyetemi tanulmányaikat (például: Farkas Gergely, Samu Tamás Gergő).¹¹ A diploma nélküliek aránya magasabb volt a jobbikos képviselők körében, mint a 2010-ben megválasztott összes képviselő esetében (Ilonszki-Kurtán, 2011).

A Jobbik képviselő közül csak egyetlen személy rendelkezett PhD-fokozattal, Nyikos László, aki a közgazdaságtudományok doktora.

A MIÉP képviselői között egyetlen társadalomtudós sem akadt, a jobbikosok körében azonban hárman is voltak, akik a mandátum betöltésekor már átvették társadalomtudományi diplomájukat. Bana Tibor és Dúró Dóra politikatudományból, Mirkóczki Ádám szociológiából szerzett diplomát. Farkas Gergely és Samu Tamás Gergő pedig szintén társadalomtudományi területen folytatott felsőfokú tanulmányokat, amelyeket azonban a 2010-es választásig nem tudott lezárni. Ez az elem is azt a már említett álláspontot támasztja alá, hogy a Jobbik keretei között egy új, politikai ambíciókkal rendelkező fiatal generáció lépett színre.

Érdekes ellentét, hogy miközben a Jobbik a MIÉP-nél jóval határozottabban hirdeti keresztény szellemiségét és gyökereit, addig a történelmi egyházak vezetőivel egyáltalán nem ápol szoros kapcsolatot, sőt bizonyos esetekben éles konfliktusokat is felvállal az egyházi vezetőkkel szemben (Bíró Nagy-Róna, 2011). Ennek tükrében érdemesnek tartom megemlíteni, hogy míg mindkét MIÉP-frakcióban ült egy-egy lelkész, addig a Jobbik esetében teológiai végzettségű képviselővel nem találkozunk. Az 1993-as MIÉP-képviselőcsoporthoz Deme Zoltán evangélikus, az 1998-ashoz pedig ifj. Hegedű Lóránt református lelkész tartozott. A MIÉP-pel kapcsolatban pedig közismert volt, hogy szoros kapcsolatot ápol a Református Egyház egyes vezető köreivel, különösen a Hegedűs-családhoz kötődő lelkészekkel és az őket támogató, kurucos hagyományokat követő, radikális álláspontot képviselő irányzattal (Körösenyi-Tóth-Török, 2003).

Rekrutációs bázis

A pártok működési elvei jelentős mértékben meghatározzák, hogy kik válhatnak képviselőjelöltté, majd a választás eredményeként parlamenti képviselővé (Enyedi-Körösenyi, 2004). A parlamenti elit kutatása során ezt a kérdést úgy fogalmazhatjuk meg, hogy mely társadalmi rétegekből, milyen foglalkozási területekről merítenek a pártok, amikor kiválasztják képviselő jelöltjeiket. Vizsgált pártjaink esetében pedig úgy, hogy honnan érkeztek a politikába a magyar radikális jobboldali képviselők?

A képviselőket 10 kategóriába soroltam be. A párt- és mozgalmi karrier azokat jelöli, akik parlamenti képviselővé válásukat megelőzően országos vezető tisztséget töltöttek be szervezetükben, vagy esetlegesen nem is dolgoztak más területen mielőtt mandátumhoz jutottak. A helyi politika csoportjába azok tartoznak, akik valamilyen önkormányzati választott tisztséget töltöttek be képviselővé választásuk előtt. Emellett 7 foglalkozási kategóriát, valamint egy egyéb elnevezésű csoportot hoztam létre. Ez utóbbiba elsősorban azok kerültek, akik már nyugdíjasok voltak, mikor képviselővé váltak, és nem töltöttek be jelentős befolyással bíró országos párttisztséget.

7. táblázat. Rekrutációs szféra.

Rekrutációs szféra	MIÉP, 1993	MIÉP, 1998	Jobbik, 2010
párt- és mozgalmi karrier	0	3	12
helyi politika	0	2	4
közigazgatás	0	0	1
oktatás, kultúra	4	3	3
egészségügy és szociális ellátás	2	0	4
agrárium	0	0	1
állami vállalat	3	0	1
üzleti élet	1	2	15
ügyvéd	0	1	2
egyéb	2	4	3

Forrás: Magyar Képviselői Adatbázis, www.parlament.hu

A MIÉP esetében megfigyelhető a politikai elit rendszerváltást követő professzionalizációja. Amint azt már korábban említettem, az MDF 1990-es egyéni választókerületi győztesei jórészt a helyi humán végzettségű elitet jelenítették meg (Ilonszki, 2009). Ez látszódik az 1993-as, MIÉP-et alapító képviselők esetében is, akik között az oktatás, a kultúra és az egészségügy területéről érkező rendszerváltó, amatőr politikusok voltak többségben. Egy részük (mindenekelőtt az irodalmi életet végképp politikai pályára cserélő Csurka István) a későbbiek során profi politikussá vált, még abban az esetben is, ha politikai karrierjük 1994 után nem az országos, hanem a helyi politika színterein folytatódott.¹²

1998-ban 5 olyan személy ült a MIÉP-frakciójában, akik már korábban is voltak képviselők. Ketten (Bognár László és Szabó Lukács) a helyi politika keretei között „vészelték át” az 1994–1998 közötti időszakot, míg az 1994-es választáson kiskgazda politikusként mandátumot szerző Kapronczai Mihály az Országgyűlésben, Csurka István és Bogdán Emil pedig a MIÉP központjában töltötte ezt az időszakot.

A párt- és a párt körüli mozgalmakhoz kötődő karrier a Jobbik képviselőinek körében különösen nagy arányt képvisel. Ennek magyarázata részben a párt generációs jellegében rejlik, több olyan fiatal képviselő is mandátumhoz jutott 2010-ben, akik az egyetemi évek során, vagy esetleg már középiskolásként bekapcsolódtak a Jobbik, vagy más radikális jobboldali politikai közösség tevékenységébe, ahonnan egyenes út vezetett az Országgyűlésbe (Bana Tibor, Dúró Dóra, Farkas Gergely, Samu Tamás Gergő). A másik alcsoportot azok jelentik, akik hosszú ideje bekapcsolódtak a radikális jobboldali szervezetek és szubkultúrák életébe (Novák Előd, Z. Kárpát Dániel), néhányan pedig a Jobbik alapításában is részt vettek (Szabó Gábor, Vona Gábor).

Bár a pártszervezeti kérdések nem tartoznak jelen tanulmány keretei közé, fontosnak tartom megjegyezni, hogy a nyugati-európai zöld és radikális jobb-

oldali pártok szervezete kapcsán Richard Gunther és Larry Diamond azt a következtetést vonta le, hogy pártszervezeti szempontból egy új generációt képeznek, legfőbb jellegzetességük, hogy mozgalmakra épülnek. A radikális jobboldali pártok, és a körülöttük csoportosuló szervezetek, informális szubkultúrák a modern kor tünetének tartott atomizálódással és a közösségek bomlásával szemben rendet, biztonságot, a hagyományok és a korábban kialakult identitások védelmét, azok újjászülésének elérését ígérik híveiknek (Gunther–Diamond, 2003). A magyar radikális jobboldal esetében Mikecz Dániel vizsgálta a mozgalmi gyökereket, amelyek a MIÉP és a Jobbik esetében is határozottan kimutathatóak. Annak ellenére, hogy a MIÉP pártszakadás útján, a „parlament falai között” jött létre, Csurka az MDF-en belül a Magyar Út Körök mozgalomra építve próbált támogatást szerezni Antall Józseffel szemben. A Jobbik pedig ifjúsági mozgalomként jött létre, nevében a mai napig megtartva a mozgalom kifejezést (Mikecz, 2012). Véleményem szerint a mozgalmi gyökerek és a máig élő kapcsolat jelentőségét jelzi, hogy olyan személyek is részt vettek valamilyen mozgalom, vagy szubkultúra tevékenységében, akik emellett valamilyen más, „hétköznapi” állással is rendelkeztek (például: Lenhardt Balázs).

A rekrutációs területekkel kapcsolatban érdekes adatnak tartom még, hogy a Jobbik képviselőinek közel egyharmada az üzleti életből érkezett a politikába. E képviselői csoport döntő többsége kis, családi vállalkozásokban dolgozott a 2010-es választást megelőzően. Ez a réteg szinte teljes egészében hiányzott a MIÉP képviselőinek köréből, annak ellenére, hogy a MIÉP szintén a hazai kisvállalkozók érdekvédőjeként pozícionálta magát és ellenséggként tekintett a külföldi, multinacionális nagyvállalatokra. Ez pedig csak részben magyarázható azzal, hogy jelentősen különbözött egymástól a Kádár-korszak, valamint a rendszerváltás utáni gazdasági és vállalati szerkezet. A már az első MIÉP-es csoportban is jelen lévő Szabó Lukács például a rendszerváltás előtt magángazdálkodóként dolgozott, miután egy állami vállalattól politikai viták folytatása miatt elbocsátották. Rajta kívül azonban egyetlen vállalkozó sem volt a MIÉP képviselői között.

Üldöztetési mutatók

A rendszerváltás utáni parlamenti pártok elitjeiről folytatott vizsgálatok azt mutatták, hogy az FKGP és a KDNP politikusainak körében kiemelkedően magas volt azok száma, akik a kommunista időszakban személyes, vagy a családot valamilyen formában érintő üldöztetést szenvedtek el, valamint a kommunista rezsimmel szembenálló egyházi iskolákban tanultak (Körösenyi–Tóth–Török, 2003). Mint azt már írtam, korábban nem készült a MIÉP országgyűlési képviselőire koncentráló részletes kutatás, így arra vonatkozó írást sem találtam, hogy a radikális jobboldali képviselők esetében milyen adatokat láthatunk e kérdés kapcsán. Az országgyűlési almanachokban elérhető életrajz-

ok alapján 3 kategória mentén csoportosítottam azokat a képviselőket, akik életrajzukban említést tesznek valamilyen atrocitásról, amely 1989 előtt politikai okokból érintette őket. Úgy gondolom, hogy ezt a kérdést azért érdemes megvizsgálni, mert amennyiben azt az eredményt látjuk, hogy magas a korábban sérelmet szenvedő képviselők száma, akkor az részben választ adhat arra, hogy a több helyen markáns baloldali elemeket tartalmazó pártprogramok ellenére miért képviselt mindkét párt nagyon éles antikommunista álláspontot és miért tekintett határtalan ellenszenvvel a posztkommunista utódpártra, a Magyar Szocialista Pártra.

8. táblázat. Üldöztetés a kommunizmus idején.

Sérelem formája	MIÉP, 1993	MIÉP, 1998	Jobbik, 2010
személyes üldöztetés	4	7	3
családi sérelem	1	5	3
„rendszeridegen hivatás”	1	0	0

Forrás: Magyar Képviselői Adatbázis, www.parlament.hu

A személyes üldöztetés körébe olyan eseteket soroltam, amikor az illető börtönben ült 1948 és 1989 között, származása miatt valamilyen hátrány érte tanulmányai során, vagy politikai konfliktus miatt nem kaphatott meg, illetve veszített el állást. A családi sérelem azt a helyzetet jelöli, amikor a képviselő személyesen nem élt át üldöztetést, ugyanakkor valamelyik szülőjét internálták, kitelepítették, vagy a családi vagyont államosították a kommunista hatalomátvételt követően. A harmadik kategóriát végső soron egy személy miatt alakítottam ki: Deme Zoltán 1990 és 1994 között volt képviselő, mandátumát Békés megye 5. számú, Szarvas központú választókerületében szerezte, amely városban 1987-től szolgált lelkészként. Deme tradicionális lelkész családhoz tartozik, felesége, továbbá két bátyja is az evangélikus lelkészi hivatást választotta. Bár életrajzában nem tesz említést arról, hogy hivatásuk miatt őt, vagy családtagjait atrocitás érte volna, mindenképpen kívül állt a kommunista rezsim által kedvelt társadalmi csoportokon.¹³ A második MIÉP-frakció lelkész képviselőjét azért nem soroltam ebbe a csoportba, mert ifj. Hegedűs Lóránt a rendszerváltás követően fejezte be teológiai tanulmányait és kezdett gyülekezet mellett lelkészként szolgálni.

Visszatérve a másik két kategóriához, azt láthatjuk, hogy különösen az 1998-as MIÉP-es képviselők körében volt magas azok száma, akik személyes üldöztetésről számoltak be hivatalos életrajzukban. Cseh Sándor és Rozgonyi Ernő esetében halmozott sérelmekről beszélhetünk. Cseh édesapját 1949-ben elhurcolták és birtokaitól megfosztották, édesanyját pedig ezt követően kitelepítették, ő maga pedig 1956-os forradalmi tevékenysége miatt éveket ült börtönben. Rozgonyi szülei több vállalatban is tulajdonrészrel bírtak, amit az államosítás során elveszítettek, a későbbi képviselő pedig osztályidegen szár-

mazása miatt az 1950-es években több alkalommal is sikertelenül felvételizett felsőfokú oktatási intézménybe. Az 1970-es évek elején szintén konfliktusba keveredett a politikai hatalommal, aminek következtében pénzbírságot kapott. Ennek figyelembe vétele mellett is azt láthatjuk, hogy a MIÉP jelöltjeként 1998-ban mandátumot szerző 14 képviselő közül 10 tesz említést a kommunista rendszer idején szerzett sérelmekről. Ez magyarázatot adhat a párt antikommunizmusára és arra is, hogy ellenzéki pártként miért támogatta rendszeresen a Fideszt, amely párt identitásában szintén központi szerepet tölt be az antikommunizmus. A magas üldöztetési mutatók annak megértésében is segítségünkre lehetnek, hogy a MIÉP-ben tevékenykedő politikusok miért osztották Csurka Istvánnak a rendszerváltással kapcsolatos kritikáit.

A vizsgált képviselők közül 1990 előtt Cseh Sándor mellett még négy személy ült politikai okokból börtönben: Csurka István és Murányi Levente 1956-os tevékenysége miatt; Fenyvessy Zoltán az '56-os forradalom tízedik évfordulójára szervezett megemlékezés miatt; Varga Gézárt pedig azért ítélték el, mert az 1970-es években megpróbált családjával együtt külföldre szökni. Az első MIÉP-frakcióhoz az alakulást követően, 1993 őszén csatlakozott Dénes János, aki ezért nem került feltüntetésre a táblázatban, azonban nevét mégis érdemes kiemelni, mert 1956-ban a Kőbányai Gyógyszergyár munkástanácsának vezetője volt, amiért a korábban felsorolt négy személyhez hasonlóan szintén börtönbüntetést kapott. A személyes sérelmek terén a másik nagyobb csoportot azok a képviselők alkotják, akikről egyetemi ösztöndíjat (pl.: Erkel Tibor), vagy egyetemi oktatói állást (pl.: Horváth Lajos, Pösze Lajos) tagadtak meg.

A MIÉP és a Jobbik képviselői esetében tapasztalt eltérő számok és arányok a személyes üldöztetés esetén még magyarázhatóak azzal, hogy a Jobbik képviselőcsoportjának átlagéletkora jóval alacsonyabb, ezért életkorukból adódóan csak kevesek ütközhettek személyesen a kommunista hatalommal. A Jobbik képviselői közül azonban a családot érő atrocitásokról is igen kevesen számolnak be, ami feltehetően a generációs különbségekkel magyarázható. A fiatalabb képviselők identitásában már kevésbé markáns szerepet tölt be a nagyszülők vagy dédszülők üldöztetése, mint azok esetében, akik gyermekként élték át a családi vagyon elvesztését, vagy a szülők meghurcolását.

SZEMÉLYI KONTINUITÁS A MIÉP ÉS A JOBBIK FRAKCIÓI KÖZÖTT

Tanulmányom fentebbi részeiben említettem és megvizsgáltam néhány véleményt, amely a magyar politikatudományban és közéletben a MIÉP-pel, valamint a Jobbikkal kapcsolatban él. Azt már több kutatás bizonyította, hogy a különbségek ellenére a két párt között szoros kapcsolat áll fenn (Bíró Nagy-Róna, 2011; Tóth–Grajczár, 2011). Az kétségtelen, hogy a Jobbik története, ide-

ológiája és politikai stratégiája értelmezhetetlen a MIÉP és legfőképp egykori vezetője, Csurka István nélkül (Tóth–Grajczár, 2012: 87). Ennek ellenére eddig csak kevés egyetlen olyan publikáció született, amely részletesebben tárgyalta volna azt, hogy a Jobbik képviselői közül mennyien kapcsolódtak személyükön keresztül közvetlenül a MIÉP-hez (Ilonszki–Kurtán, 2011).

Írásomban három szempontot fogok figyelembe venni annak vizsgálata során, hogy milyen mértékű a kontinuitás a MIÉP, valamint a Jobbik képviselőcsoportjai között. Az első terület a visszatérő képviselők csoportja, vagyis azoké, akik mandátumuk elvesztését követően valamikor vissza tudtak térni az Országgyűlésbe. A második szempont a jelöltség, a harmadik pedig a mandátumot szerző képviselők korábbi párttagságának vizsgálata.

Visszakerülő képviselők

A parlamenten belül különleges, ugyanakkor csak kevésbé ismert és ritkán kutatott csoportot jelentenek a visszatérő képviselők (Gyömöre, 2008; Ilonszki, 2009; Ilonszki–Kurtán, 2011). Visszakerülő képviselőknek azokat tekintjük, akik két mandátum között legalább egy ciklusban nem voltak országgyűlési képviselők. Esetükben joggal merül fel a kérdés, hogy milyen képességekkel kell rendelkezni ahhoz, hogy egy kieső újra mandátumot szerezhessen? Mi az a plusz, ami lehetővé teszi számukra a visszatérést (Gyömöre, 2008: 121–122.)?

Az 1998-as MIÉP-frakcióban 4 olyan képviselő akadt, aki 1990–1994 között már parlamenti képviselő volt, a 2010-es jobbikos képviselőcsoportban pedig 3 olyan képviselő ült, aki az 1998–2002-es ciklusban volt képviselő. Az 1998-as MIÉP-frakció tagja volt egy továbbbszolgáló, korábbi kisgazda képviselő is, akinek szerepéről és karrierútjáról a későbbiekben még részletesebben is szót ejtünk.

9. táblázat. Továbbbszolgálók, újak és visszakerülők.

	MIÉP, 1993–1994	MIÉP, 1998–2002	Jobbik, 2010–2014
továbbbszolgálók	12	1	0
újak	0	9	44
visszakerülők	0	4	3

Forrás: Magyar Képviselői Adatbázis, www.parlament.hu

Gyömöre Máté 2008-as írásában, amelyben a magyar visszakerülő parlamenti képviselők jellegzetességeit mutatta be, többek között azt a konklúziót fogalmazta meg, a visszakerülők a kiesést követően sem szakították meg, hanem folytatták és párton belül, illetve a legtöbb esetben a helyi politikában építették tovább karrierjüket. További figyelemre méltó adat volt, hogy az 1990 és 2006 közötti visszatérők közel harmada pártot váltott politikai karrierje során (Gyömöre, 2008). Ezeket a megállapításokat lényegében megerősítette

Ilonszki Gabriella és Kurtán Sándor a 2010-es parlament visszakerülő képviselői kapcsán. Gyömöre konklúzióját a helyi politikai tisztség szerepének hangsúlyosabbá válásával egészítették ki (Ilonszki–Kurtán, 2011).

1998-ban Bogdán Emil, Bognár László, Csurka István és Szabó Lukács tért vissza a parlamenti padsorokba az első MIÉP-frakcióból. Csurka István pártelnök szerepét úgy gondolom nem kell különösebben részleteznem, a pártot életre hívó politikusnak egyértelmű helye volt az új képviselőcsoportban is. Bogdán Emil az MDF-et alapítók szűk köréhez tartozott, régi személyes ismeretség fűzte Csurkához, az 1970-es években általa szervezett ellenzéki összejövetelek fontos szerepet játszottak az MDF-et létrehozó ellenzéki csoport összekovácsolódásában. Bognár László 1994 és 1998 között a pest megyei Göd városának polgármestere volt, egyúttal a megyei közgyűlésben is mandátummal rendelkezett. Szabó Lukács pedig a debreceni és a Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlésben volt képviselő.

A Jobbik 2010-es képviselői között három visszakerülő képviselő volt, akik valamennyien 1998 és 2002 között voltak képviselők: Balczó Zoltán, Rozgonyi Ernő, Zakó László. Balczó Zoltán 2002 és 2006 között fővárosi közgyűlési képviselő, illetve 2009-től parlamenti mandátumának átvételéig európai parlamenti képviselő volt. 2003-ban elhagyta a MIÉP-et és belépett a Jobbikba, amelynek már első kongresszusán alelnökké választották. Rozgonyi Ernő szintén 2003-ban hagyta el a MIÉP-et, ő azonban nem kilépett, hanem egy Csurka-ellenes „puccskísérlet”-et követően zárták ki. Ezután Magyar Nemzeti Front néven alapított pártot, amelynek sikertelenségét belátva 2004-ben átlépett a Jobbikba. Zakó László eltérő utat járt be, 1998-ban az FKgP jelöltjeként nyert Zala megye 2. számú választókerületében, a Kiszegvári párt szétesése folyamán azonban nem valamely másik jobboldali kormánypárthoz, hanem a MIÉP-hez csatlakozott, ahol már 2001-ben alelnökké választották. 2002 és 2006 között nagykanizsai önkormányzati képviselőként tevékenykedett, 2008-ban még megválasztották a MIÉP egyik alelnökévé, 2009-ben azonban már a Jobbik nagykanizsai alapszervezetének vezetője, valamint Zala megyei elnöke volt.

A MIÉP és a Jobbik visszakerülő képviselőinek karrierútja alátámasztja a korábbi kutatások megállapításait. A helyi politikai életben, illetve a radikális jobboldali szervezetekben komoly beágyazottsággal és tekintéllyel rendelkező politikusok képesek voltak arra, hogy ezen politikai erőforrásokra építve a pártváltást követően olyan pozíciót vívjanak ki maguknak új pártjukban, ahonnan újra parlamenti mandátumot szerezhettek.

Korábbi politikai tapasztalat

Mielőtt rátérnék a korábbi párttagság és képviselő-jelöltség kérdésére, szükségesnek tartom még egy szempont kiemelését: a korábbi politikai tapasztalat vizsgálatát. Az előbbi pontban igazolva láttuk azt a tézist, miszerint az országos politikai tisztség, valamint a helyi háttér jelenthet olyan erőforrást, amely-

re építve egy kiesett képviselő újra parlamenti mandátumhoz juthat (Gyömöre, 2008; Ilonszki–Kurtán, 2011). A 2010-ben megválasztott új és visszatérő képviselők esetében azt tapasztalhattuk, hogy a korábbi ciklusokhoz képest rendkívüli mértékben megnőtt a helyi politikai munka jelentősége (Ilonszki–Kurtán, 2011). A radikális jobboldali képviselők rekrutációs bázisa kapcsán már érintettem a helyi politikai terek szerepét, azonban úgy gondolom, hogy ebben a pontban érdemes visszatérni a mandátumszerzés előtti politikai múlt és tapasztalat kérdéséhez, mert segíthet megérteni a MIÉP és a Jobbik közötti kapcsolat dinamikáját is.

10. táblázat. Korábbi választott helyi politikai tisztségek.

Politikai tapasztalat	MIÉP, 1993	MIÉP, 1998	Jobbik, 2010
országgyűlési képviselő	12	5	3
EP-képviselő	0	0	1
polgármester	0	1	0
alpolgármester	0	1	1
önkormányzati képviselő	0	2	6
megyei és fővárosi közgyűlési képviselő	0	3	1

Forrás: Magyar Képviselői Adatbázis, www.parlament.hu

A Jobbik 2010-es képviselői között 7 olyan személy akadt, aki korábban választott helyi politikai tisztséggel is rendelkezett. Közülük csak ketten szereztek mandátumot a Jobbik jelöltjeként 2006-ban (Korondi Miklós Cegléden és Staudt Gábor a XXII. kerületben). Mirkóczki Ádám 2006-ban függetlenként indult Feldebrőn, és csak később, a ciklus közben vált képviselővé. Egerben Sneider Tamás a MIÉP körüli jobboldali szervezetek jelöltjeként, Hegedűs Lórántné pedig egy civil szervezet színeiben lett ekkor önkormányzati képviselő, egyben Budakeszi alpolgármestere. Zakó László még korábban, 2002 és 2006 között volt tagja a nagykanizsai képviselő-testületnek, Hegedűs Tamás pedig 1994-ben lett pécsi önkormányzati képviselő a helyi SZDSZ és a jobboldali pártok összefogásának eredményeképp. A korábbi politikai tapasztalat szempontjából mindenképp kiemelkedik Balczó Zoltán, aki nem csupán országgyűlési képviselő volt, hanem két ciklus (1994–1998, 2002–2006) során a Fővárosi Közgyűlésnek, egy éven át (2009–2010) pedig az Európai Parlamentnek is tagja volt. Ez a létszám azonban igen kis arányt tesz ki a Jobbik frakciójában és az egyéni karrier utak alapján azt is állíthatjuk, hogy a helyi politikai életből csak rendkívül kevés egykori MIÉP-es képviselő került be a Jobbik képviselői közé.

Csurka István is csak kevés helyi politikust emelt fel a MIÉP országos vezetői, és a parlamenti mandátumokra eséllyel pályázók közé. Az 1998-as MIÉP-frakcióban is kisebbségben voltak a helyi tapasztalatokkal rendelkezők. Az egyetlen polgármester Bognár László volt (Göd), önkormányzati képviselőként pedig Fenyvessy Zoltán (XI. kerület) és Szabó Lukács (Debrecen) tevékenyke-

dett 1998 előtt. Kiss Andor még a rendszerváltás előtt volt tanácstag Tahi községben, az 1990-es választáson megőrizte tisztségét, sőt alpolgármesternek is megválasztották, egy külföldi munkavállalás miatt azonban megszakította politikai karrierjét 1998 előtt. Fővárosi, illetve megyei közgyűlési képviselő volt 1994 és 1998 között Balczó Zoltán (Budapest), Bognár László (Pest), Kapronczai Mihály és Szabó Lukács (Hajdú-Bihar), utóbbiak esetében azonban ez a tisztség elsősorban a helyi politikai súly növeléseként, illetve anyagi forrásként szolgált. A 14 MIÉP-es képviselő között tehát hárman voltak (Balczó Zoltán, Fenyvessy Zoltán, Kiss Andor), akik a helyi politikából emelkedtek országgyűlési képviselővé 1998-ban.

Párttagság és korábbi képviselő-jelöltség az országgyűlési választáson

A bevezetőben említettem, hogy a Jobbikot többen is a MIÉP egyértelmű utódjaként kezelik, a MIÉP-et pedig a magyar politikatudomány az MDF egy szakadár csoportjának tekintette. E kérdések tisztázása érdekében érdemes megvizsgálni, hogy a pártok frakcióiban ülő képviselők mandátumuk elnyerését megelőzően milyen párttagsággal rendelkeztek.

11. táblázat. Korábbi párttagság.

Korábbi párt	MIÉP, 1993–1994	MIÉP, 1998–2002	Jobbik, 2010–2014
MDF	11	7	4
FKgP	1	2	2
KDNP	0	1	1
Fidesz	0	0	1
MIÉP	–	–	14
MSZMP	0	1	2
Egyéb	0	3	2

Forrás: Magyar Képviselői Adatbázis, www.parlament.hu

A Magyar Igazság képviselőcsoportot az MDF 12 korábbi képviselője hozta létre. Közülük 11 személy volt korábban az MDF tagja, Deme Zoltán 1990-ben független jelöltként nyert Békés megye 5. számú választókerületében és bár csatlakozott az MDF frakciójához, a pártba nem lépett be. A 12 képviselő között csupán egy személyt találunk, aki a rendszerváltás idején más pártot is megjárt, Miklós Árpád 1988-ban belépett az újjáalakuló Független Kisgazdapártba, azonban még ebben az évben váltott, és a radostyáni alapszervezet megalapításával az MDF tagjává vált.

A második MIÉP-frakcióban is számos olyan képviselő akadt, aki egykor az MDF tagja volt. Mindannyian 1993-ban, Csurka István kizárását követően hagyták el a Demokrata Fórumot. Balczó Zoltán és ifj. Hegedűs Lóránt ekkor még csak egyszerű párttag volt, Fenyvessy Zoltán viszont 1990-ben listáról bekerült a XI. kerületi képviselő-testületbe. Érdekesség, hogy egykori MDF-ta-

gokat a 2010-es jobbikos képviselők között is találunk, akik közül csupán Balczó Zoltán jutott egyenesen a MIÉP-en keresztül a pártba. Gyenes Géza, Murányi Levente és Pösze Lajos egyaránt a rendszerváltás idején lépett be az MDF-be. Pösze politikai karrierje során ezt követően megfordult a MIÉP és az FKgP környékén is, majd még 2010-ben kizárták a Jobbik képviselőcsoportjából.

Az MDF mellett a Független Kisgazdapárt volt a másik olyan párt, amelyben több MIÉP-es is megfordult, azonban az FKgP és a MIÉP közötti „átjárás” a Demokrata Fórummal ellentétben nem csupán egyirányú volt. Bár az 1994-es önkormányzati választáson a MIÉP még közös jelölteket állított és szorosan együttműködött a kisgazdákkal a kampányban, kapcsolatuk 1994 után kifejezetten fagyossá vált. Ennek meghatározó oka volt Csurka István és Torgyán József személyisége, valamint az azonos célközönség, ami mellett ugyanilyen fontosnak tekinthető, hogy számos olyan politikus akadt, aki konfliktus esetén a másik pártban látott lehetőséget karrierjének folytatására. Kapronczi Mihály 1994-ben az FKgP megyei elnökeként, a Hajdú-Bihar megyei területi listáról szerzett parlamenti mandátumot. 1995-ben azonban Torgyán minden tisztségétől megfosztotta és kizáratta, mert állítólag befogadta az FKgP debreceni székházába a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetséget, amelynek két tagja a debreceni zsinagógában gyújtogatott. Kapronczi az eset miatt a bírósághoz fordult, és sikerült elérnie, hogy az Országgyűlés mentelmi bizottsága elutasította azt a lemondó nyilatkozatot, amelyet a kisgazdák képviselőcsoportja nyújtott be a nevében. A kisgazda képviselő 1997-ben jelentette be, hogy belép a MIÉP-be, amelynek országos listájáról 1998-ban újra parlamenti mandátumot szerzett (Benkő, 2000). Cseh Sándor 1990-ben az FKgP jelöltjeként indult az országgyűlési választáson, 1992-ben pedig alelnöki tisztséget viselt, amikor egy csoport tagjaként kísérletet tett Torgyán József megbuktatására. Ezt követően különböző kisgazda formációkat vezetett, 1998-ban a MIÉP és a Kisgazda Szövetség megállapodásának értelmében jutott parlamenti mandátumhoz.

Csurka tudatosan törekedett a kisgazda politikusok és szavazók integrálására. Mikor G. Nagyné Maczó Ágnes és Torgyán József viszonya elmérgesedett, akkor felajánlotta Maczó számára, hogy az 1998-as választás alkalmával szerepeljen a MIÉP országos listájának második helyén képviselő-jelöltként. Maczó azonban visszautasította Csurka ajánlatát és saját pártot alapított, ami viszont elbukott a ’98-as választáson (Benkő, 2000). Az 1998–2002 közötti ciklusban ennek ellenére Csurka két kisgazda képviselőt is befogadott a MIÉP-be, Zakó Lászlót és Koppánné Kertész Margitot (aki, mint azt már korábban említettem, adminisztratív okokból soha nem lett hivatalosan a MIÉP képviselőcsoportjának tagja).

A politikusok „áramlása” azonban nem csak egy irányba zajlott a két párt között. Réti Miklós, aki az 1993–1994-es MIÉP-frakció tagja volt, 1998-ban és 2002-ben is az FKgP jelöltjeként indult Pest megye 16. számú választókerületében. Horváth Lajos, az első MIÉP-es képviselőcsoport frakcióvezetője szintén a

kisgazdáknál talált új politikai otthonra, miután kapcsolata Csurka Istvánnal elmérgesedett. Gidai Erzsébet pedig 2002 januárjában történt kizárását követően, az áprilisi választáson az FKgP színeiben indult Pest megye 15. számú választókerületében, sőt a párt országos listájának negyedik helyét is megkapta.

Más jobboldali pártokból meglehetősen kevesen léptek át a MIÉP-be, vagy a Jobbikba. Rozgonyi Ernő a rendszerváltás idején a KDNP tagja volt, később azonban a radikális jobboldali pártokban folytatta politikai karrierjét. Varga Géza pedig az FKgP, a Fidesz és az Élőlánc Magyarországért ökopárt után talált új politikai otthonra a Jobbiknál. Bödecs Barna a Magyarországi Zöld Párt és különböző zöld szervezetek tagja volt a Jobbik előtt.

Egykori MSZMP-tagot keveset találunk a radikális jobboldali képviselők körében. Gidai Erzsébet (MIÉP) és Nyikos László (Jobbik) esetében közös pontnak tekinthető, hogy a rendszerváltás előtt mindketten az állami szférában, illetve a tudományos életben dolgoztak, továbbá mindketten jártak külföldi egyetemen. Korondi Miklós (Jobbik) szintén állami szférában, a MÁV-nál dolgozott a rendszerváltás előtt. Feltehetően mindannyian a kor szellemiségéhez igazodva, szakmai karrierjük biztosítását is szem előtt tartották, amikor az MSZMP-tagság mellett döntöttek.

Érdekességgént érdemes még megjegyezni, hogy bár a MIÉP és a Jobbik is az SZDSZ-t tekintette első számú politikai ellenségének, mindkét párt képviselői között megjelent egy-egy korábbi SZDSZ-tag. Cseh Sándor a rendszerváltás éveiben a Szabad Kezdeményezések Hálózatához és az SZDSZ-hez is csatlakozott, 1989 tavaszán azonban már az FKgP-t szervezte. Hegedűs Tamás, a Jobbik képviselője szintén a rendszerváltás idején lett az SZDSZ tagja, a liberálisokkal az 1990-es évek közepén szakított, miután a pécsi szervezetet is megosztotta az MSZP-hez fűződő viszony kérdése.

A Jobbik 2010-es képviselői között 14 olyan személy található, aki korábban a MIÉP-nek is tagja volt, azonban még ennél is többen vannak, akik arról írnak, hogy szimpatizáltak a MIÉP-pel. Ez alapján igen szorosnak tűnik a két párt közötti kapcsolat, és úgy tűnik, hogy az egykori MIÉP-tábor egy jelentős része a Jobbik berkein belül talált új politikai otthonra. Ebben minden bizonyosan sok igazság van, és a két párt közötti átjárást megkönnyíthette, hogy miután a 2002-es kudarcot követően Csurka István eltávolította a MIÉP-ből saját középgenerációs értelmiségének jelentős részét, azokkal a fiatalokkal fogott össze, akiket korábban rendszeresen támadott (Tókéczki, 2006). A még mindig a MIÉP által dominált választási szövetség 2006-os gyenge teljesítménye jelentette sok tag számára a végső igazolását annak, hogy a Csurka által vezetett szervezet felett eljárt az idő és a Jobbik körül formálódik olyan politikai közösség, amely új dinamizmust adhat a magyarországi radikális jobboldal számára (Bíró Nagy-Róna, 2011; Marelyin Kiss et al., 2011).

Ha végigtekintünk azon, hogy a 14 egykori MIÉP-tag hol indult az 1994 és 2006 közötti országgyűlési választásokon, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy kö-

zülük csak kevesen töltötték be igazán fajsúlyos szerepet Csurka István pártjában. A 2006-os választást azért sorolom azon választások mellé, amelyeken a MIÉP önállóan indult, mert ezen a választáson még a MIÉP infrastruktúrája jelentette a radikális jobboldal választási kampányának alapját, emellett a korábbi három választáshoz hasonlóan Csurka István állt a MIÉP-Jobbik Harmadik Út nevet viselő választási szövetség országos listájának élén.

12. táblázat. Az egykori MIÉP-tagok képviselőjelöltsége 1994 és 2006 között.¹⁴

Képviselő	1994	1998	2002	2006
Balczó Zoltán	Budapest 2. vk. Budapest lista 4. Országos lista 20.	Budapest 2. vk. Budapest lista 7. Országos lista 7.	Budapest 2. vk. Budapest lista 81. Országos lista 2.	Budapest 2. vk. Budapest lista 4. Országos lista 5.
Bana Tibor	–	–	–	Vas lista 6. Országos lista 19.
Endrészik Zsolt	–	–	B-A-Z lista 22.	–
Gyüre Csaba	–	–	SZ-SZ-B 1. vk. SZ-SZ-B lista 7. Országos lista 47.	SZ-SZ-B 1. vk. Országos lista 32.
Magyar Zoltán	–	–	–	–
Novák Előd	–	–	Budapest lista 40.	–
Rozgonyi Ernő	–	Fejér 4. vk. Fejér lista 3. Országos lista 10.	Budapest 4. vk. Budapest lista 80. Országos lista 5.	–
Sneider Tamás	–	–	Heves lista 14.	Heves 6. vk. Heves lista 5.
Szabó Gábor	–	–	–	Országos lista 14.
Szávay István	–	–	–	–
Szilágyi György	–	–	Budapest lista 50.	–
Z. Kárpát Dániel	–	–	–	Budapest 4. vk. Budapest lista 6. Országos lista 24.
Zagyva György	–	–	–	–
Zakó László	–	–	Zala 2. vk. Zala lista 3. Országos lista 14.	Zala 2. vk. Zala lista 1. Országos lista 8.

Forrás: <http://valasztas.hu/hu/ovi/index.html>

A 14 személy korábbi indulási helyeit áttekintve azt láthatjuk, hogy hárman egyetlen alkalommal sem voltak képviselő-jelöltek, hárman pedig olyan listás helyen szerepeltek az adott évben, ahonnan gyakorlatilag esélyük sem volt a mandátumszerzésre. Hasonlóan esélytelen pozíciónak tekinthetjük a területi listák első (Budapesten a sok kiosztható mandátum miatt az első két-három) helyénél alacsonyabb szintű jelöltséget is. Ennek tükrében a felsorolt személyek közül Balczó Zoltán, Rozgonyi Ernő, Zakó László, illetve 2006-ban Szabó Gábor szerepelt olyan helyen a MIÉP (2006-ban pedig a MIÉP–Jobbik) listáin, ahonnan reális eséllyel számíthatott parlamenti mandátum elnyerésére. A korábbi képviselő-jelöltségek alapján tehát azt láthatjuk, hogy a három visszatérülő egykori MIÉP-es képviselőkön kívül csak egy személy akadt, aki 2010 előtti választáson kiemelt helyen szerepelt a radikális jobboldali jelöltek között. Szabó Gábor a Jobbik pártigazgatójaként tagja volt annak a delegációnak, amely megállapodott a MIÉP-pel a 2006-os választási szövetségről, az ő 2006-os előkelőnek számító országos listás helye, feltehetően ennek köszönhető. Ennek tükrében viszont azt mondhatjuk, hogy a két radikális párt között, a párt- és képviseleti elit szintjén csak igen korlátozott mértékű kontinuitás állapítható meg, ami gyakorlatilag arra a három személyre korlátozódott, akik 2010-ben a Jobbik színeiben kerültek vissza az Országgyűlésbe.

ÖSSZEFOGLALÁS

Írásomban összefoglaltam és bemutattam a MIÉP és a Jobbik képviselőcsoportjainak szociodemográfiai mutatóit és ezek alapján kísérletet tettem a frakciók profiljának megrajzolására. Magam is úgy találtam, hogy az egykori MIÉP idősebb korosztályt megjelenítő képviselőivel szemben a Jobbik egy új politikai generáció színre lépésének tekinthető.

Az életkor mellett az iskolai végzettség, valamint a rekrutációs terület esetében is markáns különbségek mutathatóak ki a két párt képviselői között. A MIÉP 1998-as frakciója kifejezetten magas iskolázottsági és tudományos mutatókkal rendelkezett, míg a Jobbik képviselőinek negyede nem rendelkezett felsőfokú végzettséggel, amikor 2010-ben parlamenti mandátumhoz jutott. A Jobbik esetében az is markánsan eltérő képet mutatott, hogy a párt képviselőinek jelentős része közvetlenül a radikális pártban, esetleg valamely ahhoz kapcsolódó szervezetben tevékenykedett, vagy a vállalkozói szférához tartozott. A párt frakciójában nagy számban jelen lévő fiatal képviselők döntően az első csoportba tartoznak, és nem ritka körükben az olyan karrierút, amely az egyetemekről egyenesen vezetett az Országgyűlésbe. E csoport mellett a kisvállalkozói réteg is szinte teljes egészében hiányzott a MIÉP képviselőinek köréből. A Jobbikból viszont hiányoznak azok a magas iskolai végzettséggel és

kulturális tőkével rendelkező képviselők, akik az 1998-as MIÉP-frakció és ezen keresztül az egész párt arculatát jelentős mértékben meghatározták.

A Jobbik soraiban megjelentek azon női politikusok, akiknek karrierje (a nemzetközi kutatások eredményeihez, valamint a hazai politikai közeg jellegzetességeihez is illeszkedve) összefüggésben áll férjeikkel, akik szintén a radikális jobboldal meghatározó személyiségei. Ez a réteg a MIÉP képviselőinek esetében hiányzott.

A politikai kontinuitás kapcsán azt a megállapítást tudom tenni, hogy valóban létezik személyi kapcsolat a két párt között, azonban ez a pártelit szintjén csak rendkívül korlátozott mértékben jelenik meg. Rozgonyi Ernő kilépését követően a Jobbik soraiban ma már csak két olyan képviselő akad, akik a MIÉP esetében is jelentős politikusnak számítottak: Balczó Zoltán és Zakó László. Rajtuk kívül az egykori népes MIÉP-táborból mindössze néhány önkormányzati képviselőnek sikerült olyan lehetőséget találnia és alakítania, amin keresztül politikai karrierjét a Jobbik parlamenti képviselőjeként folytathatta. A többi egykori MIÉP-tag jobbkios képviselő korábbi pártjában nem számított markáns személyiségnek, amit jól jelez, hogy sosem kaptak előkelő, reális mandátumszerzési eséllyel bíró helyet sem a MIÉP országos listáján, sem a területi listákon.

A pártelitek közötti korlátozott kapcsolat és kontinuitás természetesen nem jelenti azt, hogy a két párt ideológiája, politikai stílusa és szavazótábora között ne lennének közös pontok. A rendszerváltást követően a MIÉP képviselte legjobban a népi mozgalom örökségét, amely látszólag autentikus maradt, és amely néha a Jobbik retorikájában is szerepet kap. A XXI. század azonban merőben más kihívásokat és cselekvési tereket kínált, aminek következtében a második és harmadgenerációs népiség már csak egy szűk értelmiségi bázis kialakítását tette lehetővé a MIÉP számára (Tókéczki, 2003; Mikecz, 2012). Ez a szűk bázis tükröződött a MIÉP képviselőcsoportjainak karakterében is. Ezzel szemben a Jobbik frakciójának arculata egészen eltérő rekrutációs bázisról árulkodik. Annak feltárása és bemutatása, hogy a pártelitek eltérése hogyan jelenik meg a pártok programjában és magatartásában azonban már túlmutatna a tanulmány keretein, így e kérdések már egy újabb kutatás tárgyát képezhetik majd.

JEGYZETEK

¹ Király B. Izabella: Magyar Érdék Pártja; Kőrösi Imre: Független Magyar Demokrata Párt.

² Kőrösi Attila 1998-tól volt a Fidesz országgyűlési képviselője, mandátumát 1998-ban és 2002-ben is a Baranya megyei területi listáról szerezte. 2004-ben bejelentette, hogy kilép a Fideszből, parlamenti munkáját függetlenként folytatja, egyúttal belépett a Jobbikba. Ennek ellenére a 2006-os országgyűlési választáson független jelöltként, a MIÉP–Jobbik a Harmadik Út támogatásával indult Baranya 1. számú választókerületében.

Nem szerepel a vizsgált képviselői körben Molnár Oszkár sem, aki 2010-ben független jelöltként, de a Jobbik támogatásával győzte le Fideszes ellenfelét az edelényi választókerületben. Molnár bár nyilvánosan is megköszönte a Jobbik segítségét, nem lépett be a párt frakciójába és független képviselőként végezte parlamenti munkáját.

- ³ Bíró Zoltán, a párt első elnöke képviselő-jelöltséget sem vállalt 1990-ben és 1991-ben kilépett az MDF-ből. Kiss Gy. Csaba, aki szintén a pártot alapító szűk csoporthoz tartozott, előbb az elnökség munkájából vonult ki, majd 1993-ban a pártot is elhagyta.
- ⁴ Az Antall-kormánnyal szembeni ellenérzések évekkel később is visszaköszönnek a „lázadók” megnyilatkozásaiban. Az egykori MDF-en belüli elégedetlenség jól tükröződik például abban a 2006-os interjúkötetben, amelyben Steffka István szerkesztette egymás mellé a korábbi években rendszerváltó politikuskokkal készített hosszabb interjúit. *A Rendszerváltók – mi történik itt?* című kötetben megszólal többek között Bíró Zoltán, Bogdán Emil, Csurka István, Dénes János, Fekete Gyula, Kiss Gy. Csaba, akik mind kemény bírálatokat fogalmaznak meg Antall József személyével és kormányával kapcsolatban is (Steffka, 2006).
- ⁵ Miklós Árpád: Radostyán (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), Móré László: Porcsalma (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), Réti Miklós: Cegléd (Pest megye), Tóth-Kurucz János: Almásneszmély (Komárom-Esztergom megye). A frakcióhoz később csatlakozó Dénes János szintén helyi szervezet alapító-elnökének számított, a X. kerületi MDF-csoportot vezette 1988-tól 1991 februárjáig, amikor az Antall-kormánnyal való elégedetlensége miatt végleg szakított az MDF-fel (a parlamenti frakcióból már korábban, 1990 decemberében távozott).
- ⁶ Farkas Gergely: Nógrád megye; Gyöngyösi Márton: Bács-Kiskun megye; Murányi Levente: Jász-Nagykun-Szolnok megye; Pösze Lajos: Somogy megye; Vona Gábor: Heves megye.
- ⁷ Az elemzés szempontjait képező szociodemográfiai mutatók döntő többségét a hazai képviselői és kormányzati elitet vizsgáló korábbi kutatások figyelembevételével határoztam meg, annak érdekében, hogy a tanulmány eredményei a jövőben összevethetőek legyenek a magyarországi politikai elitről szóló korábbi ismereteinkkel. A szempontok kiemelésénél elsősorban Ilonszki Gabriella és kutatócsapatának munkáira támaszkodtam.
- ⁸ A 2002-es kudarc után Csurka elzárkózott minden olyan reform-törekvéstől, amely nem személyes környezetében fogalmazódott meg. Bár a 2003-as lázadást sikerült levernien, és az elégedetlenkedőket eltávolította pártjából (akik közül többen is az Ifjúsági Tagozatban tevékenykedtek addig), ezután a MIÉP fiataljai a Jobbik vezetőivel együtt úgy látták, számukra nincs tér és lehetőség a MIÉP-ben, amíg azt Csurka István vezeti (Bíró Nagy-Róna, 2011).
- ⁹ A vidéki születésűek közül Balczó Zoltán és Erkel Tibor budapesti felsőoktatási intézményben tanított, Fenyvessy Zoltán a XI. kerületben volt önkormányzati képviselő, Lentner Csaba az üzleti életben és a MIÉP fővárosi képviselői mellett dolgozott, ifj. Hegedűs Lóránt pedig az V. kerületi református gyülekezet lelkészeként szolgált 1998-ban.
- ¹⁰ A Hegedűs-család a rendszerváltás utáni magyar közéletben ritkaságnak számító politikai dinasztiák közé tartozik. Dr. Hegedűs Lóránt református püspök a 2004-es európai parlamenti választás alkalmával a MIÉP listavezetője volt. Fia, ifj. Hegedűs Lóránt 1998–2002 között a MIÉP képviselője volt, lánya Hegedűs Zsuzsanna (aki szintén református lelkész) 1998-ban és 2002-ben is a MIÉP jelöltjeként indult az országgyűlési választásokon. Hegedűs Lórántné erre a családi háttérre és erőre is építkezhet politikai karrierútja során.

- ¹¹ A 12 érintett személy közül ketten szereztek diplomát 2010 után. Farkas Gergely (Budapesti Corvinus Egyetem, szociológus-közgazdász) és Volner János (International University of Fundamental Studies, közgazdász) egyaránt 2013-ban zárt le sikeresen felsőfokú tanulmányait.
- ¹² Miklós Árpád több ciklusban is megyei közgyűlési képviselő volt Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Réti Miklós pedig a későbbiek során már kisgazda színekben vett részt a Pest Megyei Közgyűlés munkájában.
- ¹³ Még inkább rendszeridegen szereplőként tekinthetünk Deme Zoltánra, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a szocialista ipar fellegvárának számító Dunaújváros evangélikus gyülekezete volt az első közösség, ahol az Evangélikus Teológiai Akadémia elvégzését követően tevékenykedett.
- ¹⁴ Bár Pösze Lajos életrajzában nem tesz említést MIÉP-tagságról, vagy képviselőjelöltségről, 1994-ben a MIÉP országos listájának ötödik helyén szerepelt. Ezt a párttagság igazolásának hiánya miatt azonban nem tüntettem fel a táblázatban. Szintén nem tüntettem fel Zakó László 1998-as jelöltségét, amikor az FKgP színeiben indult a választáson.

IRODALOM

- B. Kelemen Ida (2008): *Cherchez la Femme!* In: Ilonszki Gabriella (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 67–94.
- Benkő Péter (2000): *A Független Kisgazdapárt (1988–2000).* Budapest, Villányi Úti Könyvek Politikatudományi Sorozat.
- Bíró Nagy András–Róna Dániel (2011): Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a Parlamentbe 2003–2010. In: Lánczi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése.* Budapest, Századvég Kiadó, 242–283.
- Enyedi Zsolt–Körösenyi András (2004): *Pártok és pártrendszerek.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Givens, Terri E. (2004): The Radical Right Gender Gap. In: *Comparative Political Studies*, Vol. 37, No. 1, 30–54.
- Gunther, Richard–Diamond, Larry (2003): Species of Political Parties. A New Typology. In: *Party Politics*, Vol. 9, No. 2, 167–199.
- Gyömöre Máté (2008): A kiesők és a visszakérülők csoportjai a magyar országgyűlésben. In: Ilonszki Gabriella (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 121–152.
- Ilonszki Gabriella (2006): Konzolidáció vagy bezárkózás? A 2006-ban megválasztott képviselők jellemzői. In: Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet, 229–252.
- Ilonszki Gabriella (2009): *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és a 20. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ilonszki Gabriella (2011): Képviselési szerepek, politikai intézmények, képviseleti deficit. Két évtized változásai. In: Tardos Róbert–Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (szerk.): *Résztétel, képviselet, politikai változás.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Közhasznú Alapítvány, 267–290.

- Ilonszki Gabriella–Kurtán Sándor (2011): Látszat és valóság. A 2010-ben megválasztott képviselők arculata. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea–Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Közhasznú Alapítvány, 95–122.
- Jeskó József–Bakó Judit–Tóth Zoltán (2012): Jobbik: Egy net-network párt természetrajza. A radikális jobboldal webes hálózatai. In: *Politikatudományi Szemle*, XXI. évf., 1. szám, 81–104.
- Karácsony Gergely–Róna Dániel (2010): A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. In: *Politikatudományi Szemle*, XIX. évf., 1. szám, 94–123.
- Kiss József et al. (szerk.) (1992): *Az 1990-ben megválasztott Országgyűlés Almanachja*. Budapest: Országgyűlés.
- Körösényi András–Tóth Csaba–Török Gábor (2003): *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Körösényi András–Tóth Csaba–Török Gábor (2007): *A magyar politikai rendszer*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kitschelt, Herbert (2007): Growth and Persistence of the Radical Right in Postindustrial Democracies: Advances and Challenges in Comparative Research. In: *West European Politics*, Vol. 30, No. 5, 1176–1206.
- Marelyin Kiss József et al. (szerk.) (2001): *Az 1998-ban megválasztott Országgyűlés Almanachja*. Budapest, Országgyűlés.
- Marelyin Kiss József–Pál Gábor–Toldi Lóránt–Ökrösi Dóra (2011): Fejezetek a magyarországi nemzeti radikalizmus történetéből. In: Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről*. Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány, DVD.
- Mikecz Dániel (2012): Új pártok, változó mozgalmak. A radikális jobboldali és az alternatív mozgalmak pártosodása. In: Boda Zsolt–Körösényi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 65–82.
- Mudde, Cas (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Norris, Pippa (2005): *Radical Right: Voters and Parties in Electoral Market*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Papp Zsófia (2011): A választókerület helye a magyar parlamenti képviselők szerepfelfogásában. In: Tardos Róbert–Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Közhasznú Alapítvány, 291–312.
- Róna Dániel–Sós Ildikó (2011): A témodellen túl. Másodlagos preferenciák a 2010-es országgyűlési választáson. In: *Politikatudományi Szemle*, XX. évf., 4. szám, 113–140.
- Steffka István (2006): *Rendszerváltók – mi történik itt?* Budapest: Kairosz Kiadó.
- Tóth András–Grajczár István (2011): Válság, radikalizálódás és az újjászületés ígérete: A Jobbik útja a Parlamentbe. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea–Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Közhasznú Alapítvány, 57–92.

- Tóth András–Grajczár István (2012): A nemzeti radikalizmus. A jobboldali radikalizmus negyedik hulláma Magyarországon. In: Boda Zsolt–Körösenyi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 83–108.
- Tőkéczi László (2002): A Magyar Igazság és Élet Pártja – Adatok, számok és szervezet. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány, 245–254.
- Tőkéczi László (2003): A Magyar Igazság és Élet Pártjának jövője. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány, 211–217.
- Tőkéczi László (2006): A Harmadik Út – a MIÉP és a Jobbik szövetsége. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2006*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány, 233–237.

Internetes források

Országos Választási Iroda honlapja:

<http://valasztas.hu/hu/ovi/index.html>

A pártok képviselőcsoportjai és független képviselők az Országgyűlés honlapján:

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_fotit_fraak_cikl?p_fejlec=I&p_stilus=nyito.css

A Jobbik képviselőcsoportja 2010. május 14-én:

http://parlament.hu/internet/plsql/ogy_fotit.kepv_fraak_multi?p_ckl=39&p_pcs=null&p_pcs=13&p_datum=2010.05.14&p_stilus=nyito.css

EURÓPAI POLITIKA

Kaszap Márton

Van-e élet az EU-n túl?

Az Egyesült Királyság EU-tagságának alternatívái

VAN-E ÉLET AZ EU-N TÚL?

Az Egyesült Királyság EU-tagságának alternatívái

Kaszap Márton
(PhD-hallgató, Budapesti Corvinus Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány azt vizsgálja, hogy az Egyesült Királyság milyen lehetőségek közül választhat, ha kilépne az Európai Unióból. David Cameron 2013. elején kilátásba helyezte, hogy újraválasztása esetén 2017-ben népszavazást ír ki országa EU-tagságáról. A téma igen aktuális, mégis az tapasztalható, hogy legtöbbször csak az EU-tagság hátrányáról esik szó, nem pedig a kilépés utáni konkrét következményekről. Az EU-tagság alternatíváinak elemzése ezt a hiányosságot próbálja meg pótolni. Két nagy csoportra lehet bontani ezeket: egyrészt a létező (norvég, svájci, török modell), másrészt a nem létező, csak elképzelt alternatívákra (AEA, NAFTA, EU+1, Commonwealth, WTO). A tanulmány végére kiderül, hogy a lehetőségek számos olyan problémával rendelkeznek, amelyeket EU-tagként nem lehet érzékelni. Így az is előfordulhat, hogy a kevésbé népszerű EU-tagság is előnyösebb lehet, mint a kilépés utáni alternatívák. Az elemzés mindenki számára hasznos lehet, akik az EU-n kívüli élet dilemmáit szeretnék jobban megérteni.

Kulcsszavak: Egyesült Királyság ■ Európai Unió ■ az EU-tagság alternatívái ■ népszavazás ■ David Cameron

A KILÉPÉS FELVETÉSE

David Cameron brit miniszterelnök 2013. január 23-án történelmi jelentőségű beszédet mondott. A Bloomberg londoni központjában tartott beszédében kijelentette, amennyiben pártja 2015-ben újra hatalomra kerül, népszavazást fog kezdeményezni az Egyesült Királyság EU-tagságáról. A tervek szerint erre 2017-ig kerülne sor, a következő brit parlamenti ciklus első felében (Egedy, 2013).

A konzervatívok a következő kérdést szeretnék feltenni a népszavazáson: *Ön egyetért-e azzal, hogy az Egyesült Királyság az Európai Unió tagja legyen?* (*Do you think that the United Kingdom should be a member of the European Union?*) (UK Parliament, 2013). Bár korántsem biztos, hogy ez marad a végső megfogalmazás, az biztos, hogy egyértelmű választás elé kívánják állítani a brit szavazó-

kat: bent vagy kint szeretnének maradni? Másképpen fogalmazva, egy *in/out referendum*-ot szeretnének tartani.¹ Tehát egyértelműen a tagságról kérdeznének, és nem valamilyen átmeneti megoldásról.

A vita tehát bináris jellegűnek tűnik, ahol nincs harmadik lehetőség. Mégsem ilyen egyszerű a kérdés. David Cameron ugyanis azt is hozzátette, amennyiben sikerülne megreformálni a kapcsolatokat, és nagyobb függetlenséget kapna az Egyesült Királyság, akkor továbbra is a tagságot választaná.² A népszavazás ilyen módon tehát *implicit*e magában hordozná a megreformált tagságról alkotott véleménynyilvánítást is. Vagyis, ekkor már a feltett kérdés – függetlenül attól, hogy formailag a *jelenlegi tagság* (*status quo*) és a *kilépés* (*withdrawal*) közötti választásról szól – tartalmilag már a *megreformált tagság* (*reformed membership*) és a *kilépés* (*withdrawal*) közt tesz különbséget. A tartalmi eltolódás viszont csak abban az esetben valósulhat meg, ha 2017-ig sikerrel járnak a brit *kompetencia-tárgyalások* (*repatriation of competencies*), amelyek visszaszereznének néhány fontos jogterületet a mostani brüsszeli irányítás alól. Ugyanakkor, hatalmas bizonytalanság van azt illetően, hogy elegendő lenne-e két év 2015 után a tárgyalások lefolytatására. Ennek hiányában ugyanis nehezen lehetne máshogy értelmezni a népszavazáson a status quót, mint a *reform nélküli állapotot*. A brit választók ebben az esetben csak a jelenlegi állapotok és a kilépés közt választhatnak. (Elvileg létezik egy olyan megoldás is, ahol a választópolgárok a népszavazáson „meghitelezik” a kormánynak a megreformált tagságot. Vagyis formailag lehet, hogy a jelenlegi állapotok mellett tennék le a voksukat, de valójában ezt csak azért teszik, hogy időt adjanak a kormánynak az újratárgyalások befejezésére.) A népszavazás *tartalma* ezért nem egyértelmű. Nagyban függ egy bizonytalan köztes változótól, az újratárgyalásoktól (*re-negotiations*). Ennek sikerét pedig nem is annyira az EU és a brit kormány *szándéka* dönti el, hanem *az idő*. Márpedig a szűkre szabott tárgyalási időkeret (2 év) könnyen fölöslegessé teheti a reformtagságról szóló népszavazás gondolatát. Ha ilyen rövid idő alatt nincs megállapodás, akkor csak a mostani állapotokat tükröző *status quo*-ról lehet véleményt nyilvánítani.³

Marad tehát a nagy kérdés, hogy David Cameron akkor valóban ki akar lépni? Amennyiben igen, akkor nehezen érthető, miért ilyen körülményesen jár el,⁴ és adott esetben miért támogatná mégis a bent maradást. Ha viszont nem szeretne kilépni – csak megreformálni az EU-tagságot –, akkor miért ijesztget mégis a kilépéssel? Óhatatlanul is arra gondol az ember, hogy a kilépés lebegtetése tulajdonképp csak valamilyen *taktikai húzás* (*blackmailing capacity*), ami nem is gondolkodik igazán a kilépésben.⁵ Ezt csak azért teszi, hogy az újratárgyalásokra kedvezőbb alkupozícióba kerüljön. Ha ugyanis Cameron azzal riogat, hogy az Egyesült Királyság kilép az EU-ból – és ennek reális esélye is van –, akkor erősebb pozícióból vághat neki a *kompetencia-tárgyalásoknak*, mivel azzal tud szankcionálni, hogy Európa harmadik legnagyobb

gazdasága elhagyja a közösséget. Ha azonban bebizonyosodik, hogy a kilépés megvalósíthatatlan, automatikusan megszűnik ez a tárgyalási előny. Sőt, Cameron presztízsveszteséget szenved el, mivel beigazolódik, hogy olyan eszközt használ (zsarolás), amely az EU számára elfogadhatatlan. Ráadásul az Európai Unió annak tudatában, hogy Cameron csak taktikázásra használja fel a kilépés lebegtetését, arra is elszánhatja magát, hogy egyáltalán nem enged Nagy-Britanniának. Alternatíva hiányában ugyanis nem tudnak ellene mit tenni. A kívánt mozgástér növelése helyett így könnyen az ellenkezője, annak leszűkülése következhet be. Minden attól függ, mennyire életképes a brit kilépés lehetősége.

Meg kell továbbá jegyezni, hogy David Cameron erős euroszeptikus nyomásnak van kitéve. Egyrészt a saját pártja felől, ahol integrációpárti politikusok már nincsenek is, inkább csak abban van eltérés, hogy a képviselők mennyire euroszeptikusok.⁶ Másrészt egyre inkább megerősödik a radikális jobboldali Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja (UKIP), amely legfőbb feladatának az EU-ból való kilépést tekinti. Ezért ha Cameron nem szeretne további szavazatokat veszíteni, akkor kénytelen bizonyos mértékig engedni a radikális euroszeptikusoknak. A kilépés mögötti hatalmi harc megértése ezért szintén nagyon fontos, de részletesebb tárgyalása sajnos nem fér bele a mostani tanulmányba.

Abban az esetben tehát, ha 2017-ig nem sikerül megállapodni a 2015-ben újraválasztott konzervatív kormánynak a kompetencia-felülvizsgálatokról, akkor a kilépés lehetősége reálissá válik. Érdemes ezért megvizsgálni, hogy milyen kilépési alternatívák közül választhat az Egyesült Királyság. Nem csak azért, mert az EU-tagság felmondása utáni világot mutatják be, hanem azért is, mert *már most* képesek befolyásolni a brit újratárgyalási esélyeket az alku-pozíción keresztül. Következzék tehát a legrosszabb forgatókönyv (worst scenario): az a forgatókönyv, amikor a 2015-ben újraválasztott konzervatív kormánynak nem sikerül újratárgyalnia az EU-kapcsolatokat, és a brit lakosság 2017-ben népszavazással a kilépés mellett dönt.

AZ EU-TAGSÁG ALTERNATÍVÁI

Amikor az Egyesült Királyság kilépéséről beszélünk, egy dolgot a legelején le kell szögezni: bárhogyan alakuljon a jövő, valamilyen kapcsolatot továbbra is ápolnia kell az EU-val. Ennek belátása nyilván nem nehéz; az Egyesült Királyság földrajzilag, történetileg, politikailag, kulturálisan és gazdaságilag nagymértékben függ a kontinenstől. Bár ennek mértékét lehet vitatni, teljesen negligálni nem. Ezért a kétoldalú kapcsolatokat a kilépés ellenére is működtetni kell. Hogy ezt milyen formában teszik, azt mutatják be az EU-tagság alternatívái.

A kilépés utáni lehetőségek nagyon színes képet mutatnak, de egy dologban megegyeznek: felmondják az EU-tagságot. Vagyis olyan állapotból indulnak ki, ahol a tagság (membership) már megszűnt, és helyette valamilyen tagságon túli (post-membership) megoldás születik. Másképpen fogalmazva, a kilépés után nem az EU-tagság megőrzése mellett megvalósítható *belső alternatívákat* keresik (mint pl. a megreformált tagság), hanem a tagság elvetése esetén bekövetkező *külső alternatívákat*. Tehát a lényegi különbség az, hogy az Egyesült Királyság elveszti minden korábbi, EU-tagságából eredő jogait és kötelezettségeit, és helyette új lappal indul a szervezeten kívül. Fontos azonban újra kiemelni, hogy a külső alternatívák csak a kép egyik oldalát mutatják be, a belső alternatívákat nem. Ezért érdemes lenne egy másik tanulmányban ezzel is foglalkozni.

Az európai integráció történetében korábban csak egy ország lépett ki. Grönland 1985-ben az után távozott, hogy Dánia nagyobb autonómiát adott számára, és lehetősége nyílt az EU-tagság felülvizsgálatára. Bár lakosságát és földrajzi elhelyezkedését tekintve Grönland nem tűnik jelentős országnak, az Egyesült Királyság szempontjából mégis fontos lehet, hiszen kilépésével jogi precedenst teremtett. Vagyis, ha az Egyesült Királyság kilépne, akkor ez nem az első eset lenne az EU életében. (Igaz, ilyen nagy ország még nem távozott.)

A kilépés jogi hátterét az Lisszaboni Szerződés 50. cikke határozza meg. A Lisszaboni Szerződés előtt nem volt hivatalos jogszabály erre vonatkozóan, így az se volt egyértelmű, hogy mi történik ilyen esetben. Az 50. cikk végül pontot tett ennek a bizonytalanságnak a végére, és kimondta, hogy bármely tagállam kezdeményezheti kilépését, ha az megfelel saját tagállami alkotmányos előírásainak. A kilépés szándékáról értesíteni kell az Európai Tanácsot, amely a kérés beérkezését követően a kilépési tárgyalások megkezdésére felkéri a többi EU-s intézményt (Tanács, Európai Parlament stb.) A kilépési tárgyalásokon döntés születik a korábbi szerződések megszüntetéséről, és lehetőséget biztosítanak egy tagság nélküli új alternatív szerződés megkötésére is. Az egyeztetéseket a kilépés kérését követő legfeljebb két éven belül le kell bonyolítani, amely alól haladékot csak az Európai Tanács egyhangú döntése adhat. A kilépés életbe lépését követően megszűnik minden addigi szerződési kötelezettség. Ha pedig a tagállam később mégis úgy dönt, hogy vissza akar lépni, akkor a Lisszaboni Szerződés 49. cikke alapján újra kell jelentkeznie (Lisbon Treaty, 2009).

A NORVÉG MODELL

Ha az Európai Unió kívüli alternatív kapcsolatokat elemezzük, a legjobban kiépített és rendszeres együttműködést Norvégia alakította ki. Az Európai Unió ugyanis multilaterális kapcsolatot tart fenn három EU-n kívüli országgal

(Norvégia, Izland, Liechtenstein) egy kibővített nemzetközi szervezet formájában, amelynek neve Európai Gazdasági Térség (European Economic Area – EEA). Az EEA tehát nem kormányközi megállapodás, hanem szupranacionális intézményekkel rendelkező multilaterális szervezet (Miller, 2012).

Azért érdemes norvég modellként említeni – és nem EEA-ként –, mert Norvégia gazdasági súlya olyannyira meghatározó,⁷ hogy szinte egyszereplőssé teszi a kapcsolatot. És könnyebben lehet a modellt beazonosítani egy országon keresztül, mint egy elvont és kevésbé ismert nemzetközi szervezeten keresztül. A norvég modell ezért bár egy kicsit leegyszerűsítő elnevezés, mégis hasznos lehet a továbbiakban.

Norvégia státusza az egyik legkézenfekvőbb megoldás lehet az Egyesült Királyság számára.⁸ Az északi ország része az EU egységes piacának anélkül, hogy tagja lenne az EU-nak. Ez azért lehetséges, mert az EEA-megállapodás szerint olyan szabadkereskedelmi övezetet alakítottak ki az EU-val, amely az egységes piac elemeit is tartalmazza (Hindley–Howe, 2001). Ugyanakkor az egységes piactól egy valamiben mégis eltér: nem alkot vámuniót az EU-val. Vagyis az a furcsa helyzet áll elő, hogy egy ország „kihagyja” a vámunió szintjét az integrációs folyamat szabadkereskedelmi és egységes piaci szintje közt. Ennek az lesz az eredménye, hogy Norvégiára nem vonatkozik a külső vámtarifa (Common External Tariff – CET) és a közös kereskedelempolitika (Common Commercial Policy – CCP) sem. Ennek pedig azt köszönheti, hogy saját vámokat alkalmazhat harmadik országok felé, illetve önállóan köthet szabadkereskedelmi megállapodásokat EU-n kívüli országokkal. A fenti előnyöknek azonban megvan a maguk ára is: egyrészt anyagi, másrészt politikai. Norvégiának ugyanis kötelező hozzájárulnia az EU költségvetéséhez a Norvég Alapon és az EEA Alapon keresztül (ami egyébként összességében jóval kevesebb, mintha EU-tag lenne). Másrészt el kell fogadnia, hogy Brüsszel döntéseket hoz helyette, amelyeket aztán neki is kötelezően végre kell hajtania.

A norvég modell legfontosabb jellegzetessége a *multilaterális* jelleg. Ezen belül pedig kiemelten fontos az *intézményi struktúra*. Norvégia ugyanis az EEA szupranacionális intézményeinek köszönhetően folyamatos és dinamikus kapcsolatban áll az EU-val. Ahelyett, hogy minden kérdésről külön-külön bilaterálisan tárgyalna (mint ahogy ezt Svájc teszi), az EEA keretein belül automatikusan átveszi a jogszabályokat, így nem kell folyamatosan alkudozni. Norvégia esetében így az EU jogszabályainak (*acquis communautaires*) 75%-t már átvették (Persson, 2012). Példa erre a schengeni tagság is. De az intézményi háttérnek más előnye is van: vitás esetekben (pl. kereskedelmi konfliktusok) magasabb bírói szervhez lehet fordulni (az EFTA Bírósághoz), amely segít a problémák megoldásában. Illetve léteznek egyéb EEA-intézmények is (pl. EEA Tanács, EEA Vegyes Parlamenti Bizottság), amelyeken keresztül további kapcsolatot alakíthatnak ki más EU-tagállamokkal. Ezek mind a gördülékenységet és a folyamatos kommunikációt segítik elő.

Ugyanakkor pontosan ez a szupranacionális jelleg a modell legnagyobb hátránya is. Mivel az EU jogszabályainak többségét automatikusan át kell venniük, nem is dönthetnek róla, hogy szeretnék alkalmazni vagy sem. Jens Stoltenberg norvég miniszterelnök ezt úgy foglalta össze, hogy Norvégia „fax demokráciában” él. Azaz megkapják Brüsszelből faxon, hogy mit kell tenniük, és utána azt végre is kell hajtaniuk (North, 2013: 5.). Az esetek többségében nem élhetnek kifogással. Az EEA-tagság ugyanis kötelezően előírja, hogy melyik területeken kell automatikusan alkalmazni az EU-s jogot. Amennyiben Norvégia nem így cselekszik, szerződésszegést követ el, és szankciót von maga után. Ráadásul nem is tud hathatósan fellépni saját érdekében az EU-ban, mivel tagság híján nem rendelkezik *szavazati joggal* sem. Az így keletkező demokratikus deficit a norvég modell legfontosabb hiányossága. Röviden összefoglalva, szavazás nélkül kell igazodni Brüsszel elvárásaihoz.

Norvégia azonban nem elégszik meg ezzel a helyzettel. Mivel formális úton (szavazáson keresztül) nem tudja befolyásolni az eseményeket, mindent megtesz, hogy *informális* csatornákon keresztül tegye meg ugyanezt. Ezeknek az informális kapcsolatoknak egy része kiépített, másik része pedig eseti (ad hoc) jellegű. Folyamatosan működő érdekérvényesítő fórum például a *szakértői csoportok* (expert groups) az Európai Bizottságnál és a *komitológiai bizottságok* (commitology committees) az Európai Bizottság és a Tanács közt. Szintén hatalmas munkát végez Norvégia brüsszeli nagykövetsége, amely informálisan az európai parlamenti képviselőket is megkeresi. A legfontosabb jellegzetessége mindegyik érdekképviselési formának, hogy az EU döntéshozatalának a *kezdeti szakaszát* (early stage) tudják csak befolyásolni. Ha egy törvény tárgyalása ugyanis beindul, szinte lehetetlen érdemben befolyásolni a folyamatokat, hiszen a későbbi szakaszban már olyan eszközökre lenne szükség (szavazati jog), amellyel Norvégia nem rendelkezik. Így minden erővel a kezdeti szakaszra kell összpontosítani.

Norvégia ennek eredményeként sokszor még az EU-t is meg akarja előzni a szabályalkotásban. Ezt úgy érheti el, hogy más, az EU-n kívül működő intézményeknél lobbizik. A főként technikai jellegű kérdésekben (nemzetközi szabványok) gyakran az EU is átvesz rendelkezéseket más, nála nagyobb, globális szereplőktől. Jó példa erre a legtöbb ENSZ szakosított intézmény, de egyéb nemzetközi szervezetek is. A teljesség igénye nélkül következzen néhány szervezet, ahol Norvégia nagyon aktív munkát végez: Világkereskedelmi Szervezet (WTO), a Vámigazgatások Világszervezete (WCO), az Élelmészügyi és Mezőgazdasági Világszervezet (FAO), az Állategészségügyi Világszervezet (OIE) (North, 2013). Ezekben a szervezetekben Norvégiának esetenként még nagyobb szava is lehet, mint más tőle nagyobb EU-tagállamoknak. Szintén jó példa a Halak és Haltermékek Kódex Alimentarius Szakbizottsága (Committee on Fish and Fishery Products – CCFFP), amelynek üléseit rendszerint Norvé-

giában tartják, és ennek köszönhetően, komoly befolyással van a számára rendkívül fontos halászati ágazatra. Sőt, extrém esetekben még az is előfordulhat, hogy Norvégia határozza meg az EU jogszabályait. Ezt pontosan azért teheti meg, mert számos ügyben globálisan hozzák meg a döntéseket, nem EU-s szinten (North, 2013: 34.). Illetve még olyanról is tudunk, hogy az EU-tag Dánia és Svédország kereste meg Norvégiát, hogy képviselje helyettük álláspontjukat az ENSZ-ben, mivel a közös EU-állásfoglalás ezt nem tette számukra lehetővé (North, 2013: 45.).

Másik indirekt befolyásolási lehetőség a szavazatcsere. Ugyanis Norvégia globális függetlensége miatt olyan gazdasági szektorokba is beleszólhat, amelyek igaz számukra nem fontosak, de más EU-tagállamoknak az lehet. Ilyen például a személyautókra vonatkozó szabványok egy része, amelyet gyakran nem az EU, hanem az ENSZ alá tartozó Európai Gazdasági Bizottság (United Nations Economic Commission for Europe – UNECE) szabályoz. Itt Norvégiának van szavazati joga, de Nagy-Britanniának például nincs (North, 2013: 25.). A gépjárműgyártás ugyanakkor a brit ipar számára nagyon fontos, és hasznos lehet, ha a szabványok tekintetében jobban bele tudnának szólni a döntéshozatalba. Így Norvégia akár el is cserélheti szavazati jogát az EU-n belüli kompenzációért.

Főszabályként azonban el kell mondani, hogy ez a fajta *döntéshozatal* (decision-making) egyáltalán nem mérhető ahhoz az erőhöz, amit a tényleges *döntéshozatal* (decision-making) tudna biztosítani. Helyette tehát korlátolt befolyás (limited influence) és közvetett érdekérvényesítés tapasztalható. Norvégiának tehát komolyan meg kell küzdenie, ha valamit el akar érni az EU-ban. De az ellenkezője is igaz, hatalmas a csábítás, hogy inkább passzív szemlélője maradjon a folyamatoknak, és ne próbáljon meg beavatkozni. Ez a fajta „depolitizáció” óriási kárral jár a norvég demokrácia számára. A már említett „fax demokrácia” azt eredményezi, hogy a norvég parlamenten gyakorlatilag „átfutnak” az EU-s jogszabályok. Azokat nem is igazán tárgyalják, mivel úgy se tudnak rajtuk változtatni. Ez a demokratikus deficit tekinthető a norvég modell legnagyobb hiányosságának, és mindenkinek el kell fogadnia, aki hasonló megoldásra törekszik. Norvégia ezt már a kezdetek kezdetén tudomásul vette, és az EEA 1994-es megalakulásakor úgy írta alá a szerződést, hogy ezt a deficitet tekintette a különleges státuszáért fizetett árnak. Hatalmas kérdés, hogy ugyanerre az Egyesült Királyság is képes lenne-e? Márpedig a norvég út demokratikus deficit nélkül nem járható. Ahogy a norvég kormány elemzéséből kiderül, az EU-kapcsolatoknak „veleszületett strukturális feszültségei” (inherent structural tensions) vannak (idézi Lang, 2013: 11.). Egészen egyszerűen a modell alkalmatlan arra, hogy ezen változtatni lehessen.

Mindazonáltal, létezik egy szempont, ami az Egyesült Királyság számára nagyon is csábító lehet: az *ellenállás joga* (right of reservation). Az EEA szerző-

dés 102. cikkelye ugyanis lehetővé teszi, hogy Norvégia ellenálljon az EU-s szabályozásnak speciális feltételek mellett (Golden Bersagel, 2012). Vagyis Norvégia gyakorlatilag bármikor kérhet *opt-out*-ot (kívülmaradást), ha nem szeretne csatlakozni valamelyik EU-s szabályozáshoz. Az ellenállás joga különösen fontos lehet a nemzeti szuverenitás megőrzése szempontjából, olyan területeken, mint a halászat vagy a part menti (off-shore) olajkitermelés. Utóbbi Nagy-Britanniát is érinti Skócia partjainál, de már önmagában az *opt-out* is előszeretett brit politikai eszköz.

Mielőtt azonban messzemenő következtetéseket vonnánk le, fontos megállapítani, hogy ezzel az ellenállási joggal szinte alig él Norvégia. Sokkal inkább jellemző az EU-hoz való alkalmazkodás. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a norvég modell nem az *opt-out*-ok irányába mutat, hanem az *opt-in*-ekébe. Tulajdonképp egyetlen igazán nagy horderejű konfrontáció volt az EEA életében, és az se Norvégia, hanem Izland esetében. A 2008-as pénzügyi válság során ugyanis izlandi bankok mentek csődbe – köztük az Icesave is –, amelyek kezében nagy mennyiségű brit és holland betétállomány volt. Az izlandi kormány úgy döntött, hogy ezeket a betéteket nem kívánja kárpótolni. Ez óriási felháborodást szült az EU-ban, különösen Nagy-Britanniában és Hollandiában. A kötelhúzásnak végül az lett az eredménye, hogy Izland ellenszegült az EU-s elvárásoknak (igaz nem konkrétan a 102. cikkre hivatkozva), és az ügy az EFTA bírósága elé került, ahol aztán Izlandnak kedvező ítéletet hoztak (Tamus, 2013). Így a 313 000 fős Izland – igaz nem automatikusan, de – nemet mondott az 500 millió fős EU-nak. Bár rendkívül imponáló a példa, újra hangsúlyozni kell, hogy ez inkább csak kivétel. A gyakorlatban szinte kizárólag az alkalmazkodás érvényesül.

Végül érdemes néhány megjegyzést tenni. Először is, fontos felhívni a figyelmet, hogy Norvégia példáját nem lehet egy az egyben átültetni Nagy-Britanniára. Míg Norvégiában csak 5 millió ember él, Nagy-Britanniában ez a szám 65 millió. Továbbá a norvég és brit gazdaság szerkezetileg nagyon eltérő. Norvégiában két szektor (olaj, halászat) állítja elő a hazai össztermék nagy részét. Ezzel szemben a pénzügyi, a szolgáltató, és az ipari (gépgyártási) szektor kevésbé markáns. Nagy-Britanniában viszont ezek nagyon is fontosak, és a City (a pénzügyi szektor) is hatalmas jelentőségű. Ezért a brit–norvég párhuzamok értékelésekor mindig óvatosnak kell lenni.

Másodszor, az Egyesült Királyságnak, ha kilépne az EU-ból, és átlépne az EEA-ba, nem feltétlen lenne könnyebb élete. Az EEA ugyanis sok olyan szabályt tartalmaz, amely már most is korlátozóan hatna Nagy-Britanniára. Ilyen például a szupranacionális intézmények (EFTA Bíróság) és a gazdasági előírások jó része. Továbbá az EEA kiépített szervezeti struktúrával bír, önálló szerződésekkkel, amelyeken utólag változtatni nem igazán lehet. Így muszáj alkalmazkodni a bent lévőkhez. Ráadásul, szükség volna az EEA tagállamok jóvá-

hagyására is, amely koránt sem evidens, mivel ha az Egyesült Királyság belépne, méretei miatt nagyon eltolódnának az arányok a kicsik kárára. Tehát az is elképzelhető, hogy az EEA-tagok megvétőznák a brit belépést.

Harmadszor, a norvég modell (és a svájci) nem tekinthető végső állomásnak (end itself). Helyette inkább olyan helyzetről kell beszélni, amely folyamatosan átalakul, és rövid késéssel követi az EU-s folyamatokat. A legtöbb esetben ezek az országok teljesen ki vannak szolgáltatva az EU-nak. Bár meg van az ellenállási joguk, ezzel alig élnek. Azt tapasztalhatjuk tehát, hogy Norvégia az *opt-in*-ek útját választja, ami ellentétes a britek által támogatott *opt-out*-tal.

Ha az Egyesült Királyság átlépne az EEA-ba, bár nyilvánvalóan szerezne néhány előnyt (kevesebb költségvetési befizetés, ellenállási jog), de összességében valószínűsíthető, hogy több hátrányt vonna maga után a perifériára kerülés. Ráadásul illuzórikus azt hinni, hogy a norvég modellnek köszönhetően kevesebbet kellene majd Brüsszellel tárgyalni. Még az is előfordulhat, hogy többet, de immár szavazati jog nélkül. Ezért komoly veszélye van annak, hogy Norvégiához hasonlóan az Egyesült Királyság is ki lenne szolgáltatva Brüsszelnek. A norvég modell ezért jelenlegi formájában nem képes a brit érdekeket megfelelően szolgálni.

A SVÁJCI MODELL

A norvég modell után a második legjobban kiépített kapcsolat a svájci modell. Azért csak második, mert a norvég multilaterális viszony helyett Svájcnak csak bilaterális kapcsolatai vannak. Ez azt jelenti, hogy hiányzik mindaz az intézményi háttér és automatizmus, ami Norvégia esetében megtalálható. Mint eddig is, ez egyszerre előnnyel és hátránnyal jár.

Svájc 1972 óta szabadkereskedelmi megállapodásban áll az EU-val (és annak jogelődjével). Azóta folyamatos nyomás volt az iránt, hogy további kétoldalú szerződéseket kössenek. Jelenleg kb. 120 kétoldalú megállapodás él az EU és Svájc közt. Ebből 20 tekinthető különösen fontosnak, a többi inkább kiegészítő, technikai jellegű. A legfontosabbakat Svájc két lépcsőben kötötte meg: 1999-ben a Bilaterals I-et (7 szerződést) és 2004-ben a Bilaterals II-t (9 szerződést). A megállapodások célja alapvetően a kölcsönös piacnyitás volt (Buchan, 2012). Ennek érdekében a legfontosabb feladat a *nem-vámjellegű akadályok* (non-tariff barrier) lebontása volt. Ez azért fontos, mert igaz, hogy 1972. óta szabadkereskedelmi megállapodásban vannak az EU-val, még mindig rengeteg olyan technikai jellegű előírás él, amelyek úgy hatnak, mintha vámok lennének. Ezért a technikai szabványok, az elismerési tanúsítványok és a mezőgazdasági jogszabályok harmonizációja rendkívül fontos.

A svájci modell bilaterális jellegéből számos dolog következik. A legfontosabb, hogy Svájc és az EU elvileg egyenrangú félként tárgyalnak. Mint ilyen, Svájcot megillet minden olyan jog, amely a szerződő felek egyenrangúságából következik. Vagyis a tárgyalásokon minden kérdés kapcsán aggályainak adhat hangot, semmire sem kötelezhető akarata ellenére, és a szerződések módosítását is kezdeményezheti, ami szinte elképzelhetetlen az EU-tagállamok számára. Ezek olyan jogok tehát, amelyek hatalmas függetlenséget biztosítanak számára. Norvégiával ellentétben a svájci modellben nincs demokratikus deficit. Sőt, éppen ellenkezőleg, *demokratikus legitimitás* van. Azért, mert nemcsak a svájci kormány számára nyújt tökéletes beleszólást, hanem a svájci lakosságnak is. A svájci demokrácia sajátos, közvetlen jellege miatt ugyanis az állampolgárok a legtöbb EU-s kérdésben népszavazáson nyilváníthatják ki a véleményüket. Ezért fölösleges a svájci modellben ellenállási jogot keresni, ez itt magától értetődő.

A svájci modell függetlenségének azonban szintén meg van a maga ára. Bár itt is létezik pénzügyi hozzájárulás az EU költségvetéséhez, ez koránt sem akkora, mint Norvégia esetében. Sokkal nagyobb ár azonban a bilateralizmusból adódó nehézségek. A folyamatos kétoldalú egyeztetések ugyanis nem teszik lehetővé, hogy az ügyeket olyan dinamikus és gyorsan kezeljék, mint Norvégia esetében. Helyette minden kérdésben külön kell megállapodni, ami ropant *statikussá és lassúvá* teszi a modellt (Buchan, 2012). Ha például Brüsszelben hoznak egy jogszabály-módosítást valamelyik termékszabványról, Svájc nem képes addig az egységes piachoz hozzáférni, amíg meg nem felel az új előírásnak, amihez pedig közösen kell módosítani a kétoldalú szerződést. Ez pedig nagyon sok időt vesz igénybe, és arra kényszeríti Svájcot, hogy minden apró ügyről tárgyaljon.

A másik bilaterális hátrány az *intézményi struktúra hiánya*. Abban az esetben, ha Svájc és az EU közt nézeteltérések adódnak, nincs semmilyen bírói fórum, amely segítene rendezni a kapcsolatokat. Márpedig ennek hiányában csak kettőjükön múlik, lesz-e egyetértés. Ráadásul eddig azt feltételeztük, hogy az EU és Svájc tárgyalásain mindig egy-egy ügyről tárgyalnak, holott ez nem így van. A kétoldalú megállapodások többségét *összekötve* tárgyalják (mint ahogy azt a Bilaterals I. és II. is mutatja). Másképpen fogalmazva, olyan ügyeket is összekapcsolnak, amelyek eredetileg nem is függtek össze. Viszont így már az egyik megállapodás feltétele lesz a másik. Az ilyen kérdéskötést „guillotine klauzulának” hívják (CBI Report, 2013). Minden kérdést egyszerre kell elfogadni. A témák közti szemezgetés (pick & mix) így ki van zárva. (Megjegyzés: Pontosan ez a guillotine klauzula okozhat nagy gondot Svájcnak a jövőben. A külföldi munkavállalókat korlátozó 2014. február 9-i népszavazás miatt a svájci kormánynak ugyanis meg kell változtatnia a Bilaterals I. szerződés 7 pontja közül az egyiket. Márpedig, ha ezt megteszi, akkor a többi hat is

érvénytelenné válik, jelentős gazdasági nehézségeket vonva ezzel maga után.)

Mindez arra hívja fel a figyelmet, milyen veszélyek vannak a bilaterális modellben. Elvileg olyan tárgyalási megoldásokat alkalmaznak, amely a szerződő felek egyenrangúságát biztosítja. Ugyanakkor az EU sokszor felhasználja erőfölényét annak érdekében, hogy a tárgyalásokat a saját maga szempontjai szerint alakítsa. A tárgyalásokon ezért rendszerint az EU diktál. Jó példa erre a Bilaterals I. tárgyalás, amikor Svájc 15 területen szeretett volna megállapodni, az EU viszont csak 4-en. Végül 7-ben állapodtak meg, de ennek is túlnyomó része az EU érdekeit szolgálta (CBI Report, 2013: 12.). Mivel tehát ilyen nehezen mennek a tárgyalások, rendszerint Svájc hajlik az EU-s normákat elfogadni. Csak így tehető rugalmassá ez a roppant statikus modell. Sőt, már az idővesztegetés is lemaradással járhat, mivel az EU közben folyamatosan tovább halad, és nőnek a különbségek. Ezért Svájc is egyre inkább az *opt-in*-eket választja az *opt-out*-ok helyett. Ami szintén ellenkező dinamikájú, mint amit az Egyesült Királyság követni szeretne.

Természetes módon Svájcnak nincs szavazati joga az EU-ban, mivel nem tagállam. Viszont ezt még súlyosbítja, hogy azokkal az informatív csatornákkal sem rendelkezik, amelyekkel Norvégia igen. A legtöbb EU-s intézménybe még csak megfigyelőt se küldhet. Csak elvétve találunk néhány szakmai üynökséget, ahol képviselteti magát. Ilyen például schengeni tagsága miatt a Schengeni Információs Rendszer (SIS), illetve egyéb oktatási és kutatási programok. Összességében azonban elmondható, hogy az EU döntéshozatalára szinte semmilyen befolyással nincs Svájc.

Ha a norvég modelltől elmondtuk, hogy nem tekinthető végállomásnak, akkor a svájcira ez még inkább igaz. A bilaterális szerződések statikus jellege miatt hatalmas nyomás nehezedik a svájci kormányra, hogy az EEA irányába mozduljon el, vagyis kövesse Norvégiát (Wallis, 2005). Abban az esetben, ha nem mennének el teljesen az EEA-tagságig, de azt nagyon megközelítenék, egy új EEA Plusz modelltől is beszélni lehetne. Tekintettel arra viszont, hogy már az EEA is helyenként bizonytalan képet mutat, nehéz feltételezni, hogy a svájci és norvég modell közt lenne félúton egy harmadik megoldás. Így inkább csak „elmélyített svájci modelltől” érdemes beszélni.

A britek számára nyilván a legvonzóbb a svájci modellben a kétoldalú tárgyalás lehetősége. Az, hogy minden területen saját maguk állapodhatnak meg az EU-val, semmilyen szupranacionális kényszerítő erő nincs felettük. Ugyanakkor, ha az Egyesült Királyság a svájci utat szeretné követni, akkor le kell mondania a szavazati jogáról, és folyamatos tárgyalási kényszernek lenne kitéve. Ha eddig nehéz kapcsolata volt Brüsszellel, miért lehetne gondolni, hogy ezután könnyebb lenne? Márpedig újra és újra le kellene ülni a tárgyalóasztalhoz. A problémák ezért valószínűleg nem szűnnének meg.

A TÖRÖK MODELL

A norvég és svájci opció után a harmadik legjobban kidolgozott változat a *török modell*. Törökország és az EU viszonya már közel fél évszázados múltra tekint vissza. Bár Ankara régóta szeretne az Európai Unió tagja lenni, idáig csak a *vámunió* szintjéig jutott el. Ez a szint a szabadkereskedelmi megállapodást követi, de még nem éri el a közös piac szintjét. A közös piacban ugyanis már érvényesül a négy szabadság elve is (áru, tőke, munka, szolgáltatás szabad áramlása), amely a vámunióból még hiányzik. Ennek eredményeként Törökország nem férhet automatikusan hozzá az EU piacához, és nem is szólhat bele a döntéshozatalba. A vámunió azonban annyiban több a szabadkereskedelmi megállapodásnál, hogy nemcsak a tagállamok közt szünteti meg a vámokat, hanem kifelé is – harmadik országok felé – azonos vámokat alkalmaz.

A török vámunió nem tekinthető „vegytisztá” vámuniónak; annál azért egy kicsit több. Léteznek ugyanis olyan kétoldalú megállapodások Törökország és az EU közt, amelyek szorosabbá teszik a viszonyt. Ilyenek például a különböző oktatási, tudományos és munkavállalási megállapodások. Az EU–török viszony ezért egyszerre mutat multilaterális és bilaterális elemeket. Multilaterális abból a szempontból, mert a többi EU-s országgal együtt tagja ugyan annak a vámuniónak. Bilaterális pedig azért, mert számos kérdésben saját kétoldalú kapcsolata van Brüsszellel. Ezért vannak olyan területek, ahol Törökországban ugyanolyan szabályozás van, mint például Németországban vagy Magyarországon – ilyenek például az ipari termékekre vonatkozó előírások egy része –, és vannak olyan területek is, ahol külön Törökországra vonatkozó szabályozás van.

Ennek a felemás viszonnak nagy előnye, hogy Törökország számos olyan kérdésben önálló alkut köthet, ahol más EU-tagállam nem. Ugyancsak előnye, hogy ezekben a kérdésekben egyenrangú félként tárgyalhat Brüsszellel, nem pedig a 28 tagú EU egyik tagállamaként. Továbbá szintén kedvező, hogy nem kell befizetnie a közös EU-költségvetésbe (ellentétben Norvégiával vagy Svájc-cal, akiknek kell.) Sokkal nagyobb hátránya viszont, hogy a vámuniót érintő közös kérdésekbe egyáltalán nem szólhatnak bele. Holott a témában számos olyan brüsszeli döntés születik (pl. termékszabványok, közös kereskedelem-politika), amelyek Törökországra is vonatkoznak. Anélkül kell tehát átvenniük ezeket a jogszabályokat, hogy beleszólhatnak a meghozatalukba. Így tehát hasonló demokratikus deficit van, mint Norvégiánál. A bilaterális függetlenség előnye elvesz a multilaterális függőségben. Sőt, megkockáztatható, hogy a hátrány jóval nagyobb az előnynél. Ezért a török vámunió inkább tűnik politikai motivációjának, mintsem gazdaságinak. (Ettől remélik ugyanis, hogy előbb lehetnek teljes jogú tagjai az EU-nak.) (Booth–Howarth, 2012: 41.)

A norvég, a svájci és a török modell bár sok mindenben eltér, egy dologban megegyeznek: mindegyik már most is létező, többé-kevésbé jól bejáratott modell. Ezzel szemben a most következő alternatívákról ugyanez nem mondható el. Többségük logikai konstrukció, és ezért nagy kockázatuk van.

Új nemzetközi szervezet (AEA)

A Társult Európai Térség (Associated European Area – AEA) olyan új nemzetközi szervezet lenne, amely az EU-tól függetlenül jönne létre, de bizonyos területeken együttműködne vele (Cash, 2000). Az AEA alapvetően szabadkereskedelmi megállapodás lenne a benne részt vevő EU-tagállamok és a többi nem EU-tagállam közt. Nem lennének többé szupranacionális intézmények (Bizottság és Parlament), csak az EU-ban léteznének. Hármass tagolódás jönne létre. Egyrészt lennének kizárólag EU-tagok, másrészt közös EU- és AEA-tagállamok, harmadrészt kizárólag AEA-tagok. Ennek köszönhetően fel lehetne oldani azt a mostani bináris ellentétet, hogy választani kell az EU-tagság és a kívülmaradás közt. A modell igazából az EEA-kapcsolatokra hasonlít (a norvég modellre), ugyanakkor jóval lazább szervezetet feltételez (Baimbridge–Whyman, 2008: 194).

Új kormányközi megállapodás (EU+1)

Ez EU+1 olyan kormányközi megállapodás lenne, amely ellentétben az AEA-val, nem multilaterális jellegű, hanem bilaterális lenne (Oliver, 2013). Bár sokban hasonlít a svájci modellhez, lényegi különbség a potenciális bővítés lehetősége. Ha ugyanis az EU+1 helyett EU+2 vagy EU+3 jönne létre egyéb csatlakozó országokkal (pl. Kanadával), akkor már teljesen átalakulna a bilaterális jelleg multilaterálissá. Az ASEAN+3-ként ismert együttműködés – amely egyrészt az ASEAN-t, másrészt Kínát, Japánt és Dél-Koreát tartalmazza –, jól bizonyítja, hogy életképes lehet a modell. Az EU+1 igazából nem sokban különbözik a később tárgyalt WTO-modelltől. Tulajdonképp csak annyiban, hogy a WTO-tagságot kiegészítik egy laza kormányközi jelleggel. Ugyanakkor nem biztos, hogy az Egyesült Királyság számára ez elég mélyreható együttműködés lenne. A szoros kereskedelmi kapcsolatok ugyanis jóval intenzívebbet indokolnának.

Az Észak-atlanti Szabadkereskedelmi Megállapodás (NAFTA)

Az Egyesült Királyság korábbi történelmi kapcsolataira támaszkodva az európai kontinensen kívülre is kitekinthet. A brit-amerikai „különleges kapcsolat” jegyében csatlakozhatna az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodáshoz (North American Free Trade Agreement – NAFTA), amely így már négy országból állna (USA, Kanada, Mexikó, UK). Új neve pedig Észak-atlanti Szabadkereskedelmi Megállapodás (North Atlantic Free Trade Agreement – NAFTA) lenne (Baimbridge et al, 2006). Ugyanakkor hatalmas hiányossága ennek a mo-

dellnek, hogy nem számol az időközben létrejövő EU és USA közti szabadkereskedelmi megállapodással (Transatlantic Trade and Investment Partnership – TTIP). Márpedig, ha megkötnék, akkor rögtön megszűnne a NAFTA-ban élvezett brit különleges státusz, és ugyanabba a klubba kerülne vissza, ahonnan elindult. Ráadásul az Egyesült Királyság az USA-hoz képest kicsi ország. Tehát politikailag és gazdaságilag szinte biztosnak vehető a brit alárendeltség. Ez pedig a brit–amerikai „különleges kapcsolatot” is negatívan érintené. Az EU-ban élvezett nagyhatalmi súlyát ezért kockázatos volna lecserélni egy kisebb szerepért.

Visszatérés a Commonwealth-hez

A második történelmi kapocs, amelyhez az Egyesült Királyság visszanyúlhat az USA után, egykori gyarmatbirodalma. A Nemzetközösség (Commonwealth) által tömörített egykori angol gyarmatok hatalmas gazdasági potenciállal bírnak. Többségük rendkívül gyors gazdasági növekedéssel rendelkezik, amely imponáló a lassú növekedésű EU-val szemben. Ugyanakkor kétséges, hogy a Commonwealth helyettesíteni tudná a brit–EU kapcsolatokat (Springford–Tilford, 2014). A hajdani brit vezető szerep is elhalványult mára. Helyette napjainkban sokkal inkább India vagy Dél-Afrika játssza a kezdeményező szerepet. Illetve feltételezhető, hogy egy harmadik országnak, ha választania kellene a független Egyesült Királyság és az EU közt, valószínűleg az EU-t választaná. Ha kilépne az Egyesült Királyság az EU-ból, az is előfordulhat, hogy hiába fordul újra a volt gyarmatbirodalma felé, elutasítás lesz a válasz. Már most is születtek olyan nyilatkozatok, amelyek arra kérték Nagy-Britanniát, hogy maradjon inkább bent az EU-ban (Government of Japan, 2013). Sok külső országnak ugyanis az éri meg, ha Nagy-Britanniával úgy kereskedhet, mint EU-tagállammal. Ha mégis kilépnek, szélsőséges esetben az is előfordulhat, hogy az egykori gyarmatok felkérnek egy másik EU-tagállamot (pl. Írországot), hogy képviselje érdekeiket az EU-ban az Egyesült Királyság helyett (Oliver, 2013: 23.). Márpedig így az Egyesült Királyság leértékelődne, és még inkább perifériára szorulna. A Commonwealth opció ezért csak kiegészítő jelleggel működhet, önmagában nem.

WTO-modell

A WTO-modell a teljes szakítás (clean break) esetét mutatja be (Booth–Howarth, 2012; Milne, 2011). Azt, amikor az EU és az Egyesült Királyság közt megszűnik minden regionális közvetítő mechanizmus, és helyette kizárólag csak a közös világkereskedelmi szervezeti (WTO) tagság létezik. Számos probléma van ezzel. Egyrészt, rögtön visszaállnának a ma nem létező vámhatárok az Egyesült Királyság és az EU közt. A kereskedelem emiatt drágább lenne, és visszaesne. Másrészt a WTO-n belül szabályozni a kétoldalú kapcsolatokat, azt

is jelentené, hogy harmadik országok is beleszólhatnak a közös ügyekbe. Ez a függetlenséget korlátozná. Harmadrészt, Nagy-Britanniának jóval kisebb a relatív súlya a WTO-n belül, mint az EU-ban. Végül, a WTO döntéshozatala jóval lassabb és felszíneesebb, mint az EU-é. Ezért nyugodtan ki lehet jelteni, hogy az intenzív kétoldalú kapcsolatokra alkalmatlan ez a modell. Létezik pár előny (pl. önálló kereskedelempolitika, teljes függetlenség), de sokkal több a hátrány. A WTO-modell a legkevésbé járható út.

KONKLÚZIÓ

A fenti, kilépés utáni EU-tagsági alternatívákat két csoportba érdemes osztani. Egyrészt léteznek a kevésbé életképes, erősen spekulatív, nagy bizonytalanságot hordozó lehetőségek, mint az AEA- (Associated European Area), az EU+1-, a NAFTA- (North-Atlantic Free Trade Agreement), a Commonwealth- és a WTO-opció. Másrészt léteznek az életkévesebb, már most is működő, kisebb bizonytalanságot hordozó alternatívák, mint a norvég, a svájci és a török modell. Utóbbi három az Egyesült Királyság számára is figyelembe vehető, működőképes lehet.

Ugyanakkor igazán csak két modell ajánlható: a *norvég* és a *svájci*. A török modell inkább politikai, mint gazdasági motivációjú. Ezzel szemben a norvég modell jól kiépített, és dinamikus opció, amely hozzáférést ad az egységes piachoz is. A svájciból bár ezek hiányoznak, a sajátos bilateralizmusa miatt nagy függetlenséget ad. Vegyük észre, hogy az egységes piachoz való hozzáférés és a nagyobb önállóság közt átváltás (trade-off) van. Minél jobban szeretne egy ország az EU piacához hozzáférni, annál több EU-jogszabályt kell alkalmaznia. Ami pedig nyilván a nemzeti szuverenitás csökkenésével jár együtt. Ha viszont több szabadságot szeretne elérni, akkor egyre jobban kiszorul az egységes piacról. A kettő egyszerre nem teljesülhet (Springford–Tilford, 2014).

A brit kilépés a jövőben is megőrzi aktualitását. Ez nagyrészt annak köszönhető, hogy az Egyesült Királyság és az európai integráció ellentétes irányba halad. Míg az EU fejlődését a folyamatos mélyülés (ever closer union) jellemzi, addig az Egyesült Királyságot pont az ellenkezője, a folyamatos lazítás. Ha az Egyesült Királyság mégsem akar lazítani, és a jelenlegi állapotoknál megmarad, még sajnos ez is kevés lenne. A folyamatos mélyüléshez képest ugyanis a pillanatnyi megtorpanás is már lemaradással jár. A konfrontációra ezért a továbbiakban is számítani kell.

Mint láthattuk, sok a bizonytalanság David Cameron kilépési népszavazása körül. Több tényezőtől is függ: a 2015-ös konzervatív újraválasztástól, a 2015–17 közötti reformtárgyalások eredményétől, és a 2017-es népszavazástól. Ugyanakkor, ha 2015-ben győznének a konzervatívok, és 2017-ig nem sike-

rülne megállapodni a reformokról, valamint a lakosság a népszavazáson elutasítja a tagságot, akkor ezek az alternatívák reálisak is lehetnek. És addig is hasznukat vehetjük, ha a brit euroszkepticizmus dilemmáit szeretnénk jobban megérteni.

JEGYZETEK

- ¹ Érdemes megemlíteni, hogy az Egyesült Királyságban a népszavazás intézménye nem gyakori politikai eszköz. Mindazonáltal, egyre gyakrabban vetődik fel az igény iránta (pl. Referendum Act 2011).
- ² David Cameron a következőt nyilatkozta: "I don't want to see Britain leave the European Union – what I want to see is a reformed European Union and then the British people can make their views clear on whether it is better to stay in a reformed European Union or to leave." (Hope, 2013)
- ³ Ha 2015-ben győznek a konzervatívok, két évük lenne az újratárgyalásokra. Az EU átlagosan 2-3 év alatt dönt komolyabb kérdésekben. Ráadásul, Szlovákia és Málta is ekkor mutatkoznának be először az EU soros elnökeként. Illetve az Egyesült Királyság is 2017 júliustól soros elnök, amely nyilván szintén ellentétet szülne. Az újratárgyalás befejezésére 2017-ig (a népszavazásig) kevés az esély.
- ⁴ Adam Afriyie konzervatív képviselő már 2014-ben meg akarta tartani a népszavazást, de ezt Cameron elutasította.
- ⁵ Cameron a maga részéről ezt a vádat elutasította: „So the argument I have made is not some short-term tactical ploy. It is a long-term strategic choice for Britain. Let us reform this organisation, let us make changes to how it works, and then put those changes to the British people in a referendum.” (Cameron, 2013)
- ⁶ 2014. január elején 95 euroszkeptikus konzervatív képviselő „lázadt fel” Cameron ellen, amely komoly ellentétet szült a pártban (Swinford, 2014).
- ⁷ Az EEA Alap befizetésének 94%-t Norvégia fedezi. Letöltve: <http://eeagrants.org/Who-we-are/EEA-Grants> 2014.01.07.
- ⁸ Korábban az Egyesült Királyság Norvégiával együtt tagja volt az Európai Szabadkereskedelmi Megállapodásnak (EFTA). Az Egyesült Királyság azonban kilépett belőle, mert gazdaságilag versenyképtelen volt az Európai Gazdasági Közösséggel (EGK) szemben. Ha követné Norvégia példáját, akkor tulajdonképp visszalépne a korábban elhagyott szervezetbe.

IRODALOM

- Baimbridge Mark; Burkitt Brian; Whyman Philip (2006): *Alternative Relationships between Britain and the EU: New Ways Forward? Political Quarterly*, Vol. 77, No. 3, July–September 2006, Blackwell Publishing Ltd., Oxford.
- Baimbridge Mark; Whyman Philip (2008): *Britain, the Euro and beyond*, Ashgate, Aldershot.

- Booth, Stephen; Howarth, Christopher (2012): *Trading Places: Is EU membership still the best option for UK trade?* Open Europe, London.
- Buchan, David (2012): *Outsiders on the inside – Swiss and Norwegian lessons for the UK*, Center for European Reform, London.
- Cash, Bill (2000): *Associated, Not Absorbed – The Associated European Area: a constructive alternative to a single European state*, European Foundation, London. Letöltve: <http://www.europeanfoundation.org/files/associated-not-absorbed.pdf> 2014. 01. 17.
- Cameron David (2013): *Prime Minister's CBI speech 2013*, Letöltve: <https://www.gov.uk/government/speeches/prime-ministers-cbi-speech-2013> Letöltve: 2014. 01. 10.
- CBI Report (Confederation of British Industry) (2013): *Doing thing by halves? – Alternatives to UK EU membership – Lessons from Switzerland and Norway*, www.cbi.org.uk, London.
- Egedy Gergely (2013): Brit kilépés? A népszavazás terve. *Polgári Szemle*, 9. évf. 1-2. szám, 2013/1-2, Budapest.
- Golden Bersagel, Annie (2012): *Norway's Planned Reservation of the Third European Postal Directive and the Future of the European Economic Agreement*, European Union Law Working Papers, Stanford-Vienna Transatlantic Technology Law Forum, Stanford (USA) and Vienna (AU). Letöltve: http://www.law.stanford.edu/sites/default/files/child-page/205024/doc/slspublic/bersagel_eulawwp5.pdf 2014. 02. 16.
- Government of Japan (2013): *Japan-UK Relations – The UK Government's Review of the Balance of Competences between the United Kingdom and The European Union*, Contribution by the Government of Japan, 2013. 07. 11. Letöltve: http://www.uk.emb-japan.go.jp/en/japanUK/governmental/130711_UKEU.html 2014. 02. 16.
- Hindley, Brian; Howe, Martin (2001): *Better Off Out? – The benefits or costs of EU membership*, The Institute of Economic Affairs, London.
- Holehouse, Matthew (2014): *If an election were held tomorrow, Ed Miliband would win by a landslide* In [blogs.telegraph.co.uk](http://blogs.telegraph.co.uk/news/matthewholehouse/100220387/if-an-election-were-held-tomorrow-ed-miliband-would-win-by-a-landslide/), Letöltve: <http://blogs.telegraph.co.uk/news/matthewholehouse/100220387/if-an-election-were-held-tomorrow-ed-miliband-would-win-by-a-landslide/> 2014. 01. 09
- Hope, Christopher (2013): *Adam Afriyie's pre-election EU referendum is 'not sensible', says David Cameron* In [telegraph.co.uk](http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/10370673/Adam-Afriyies-pre-election-EU-referendum-is-not-sensible-says-David-Cameron.html), 2013. 10. 10. Letöltve: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/10370673/Adam-Afriyies-pre-election-EU-referendum-is-not-sensible-says-David-Cameron.html> 2014. 01. 10.
- Lang, Arabella (2013): *Norway's relationship with the EU*, House of Commons Standard Note 6522, UK Parliament, London.
- Lindsell, Jonathan J. (2013): *The Prospects of an EU Renegotiation and Referendum*, Civitas: The Institute For The Study Of Civil Society, London.
- Lisbon Treaty (2009): *Article 50*. Letöltve: <http://www.lisbon-treaty.org/wcm/the-lisbon-treaty/treaty-on-European-union-and-comments/title-6-final-provisions/137-article-50.html>
- Miller, Vaughne (2012): *The UK and Europe: time for a new relationship?*, House of Commons Standard Note SN/IA/6393, London.
- Milne, Ian (2011): *Time to Say No – Alternatives to EU Membership*, Civitas: Institute for the Study of Civil Society, London.

- North, Richard (2013): *The Norway Option – Re-joining the EEA as an alternative to membership of the European Union*, The Bruges Group, London.
- Oliver, Tim (2013): *Europe without Britain – Assessing the Impact on the European Union of a British Withdrawal*, SWP Research Paper, Berlin.
- Persson, Mats (2012): *Britain should pick-and-mix over Europe instead of apeing Norway*, online article, In Telegraph.co.uk, 2012. 07. 10. Letöltve: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/9389279/Britain-should-pick-and-mix-over-Europe-instead-of-apeing-Norway.html> 2014. 02. 15.
- Springford, John; Tilford, Simon (2014): *The Great British trade-off – The impact of leaving the EU on the UK's trade and investment*, Center for European Reform, www.cer.org.uk, London.
- Swinford, Steven (2014): *William Hague: Tory rebels not 'realistic' on Europe*. Telegraph.co.uk, Letöltve: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/10566611/William-Hague-Tory-rebels-not-realistic-on-Europe.html> 2014. 01. 13.
- Tamus, Katalin (2013): *Izland csatlakozási tárgyalásai*. In: Európai Tükör, XVIII. évf. 1. szám, 2013. tavasz, Budapest.
- UK Parliament (2013): *European Union (Referendum) Bill 2013-14* Letöltve: <http://www.publications.parliament.uk/pa/bills/lbill/2013-2014/0063/14063.pdf> 2014. 01. 06.
- Wallis, Diana MEP (2005): *Relegated to the Second Division? – Why Associate Membership of the EU would be bad for Britain*. European Movement, London.

VITA

Illés Gábor

Kommentár egy vitához.

Hozzászólás Szabó Márton Közpolitikai diskurzuselemzés
című tanulmányához

Szabó Márton

Tudomány és közpolitika. Vitazáró

KOMMENTÁR EGY VITÁHOZ

Hozzászólás Szabó Márton Közpolitikai diskurzuselemzés
című tanulmányához

Illés Gábor

(tudományos segédmunkatárs, MTA TK Politikatudományi Intézet)

A Politikatudományi Szemle hasábjain vita bontakozott ki Szabó Márton diszkurzív közpolitika-elemzésről írt tanulmányáról (Szabó, 2012). Az eredeti írás és a vitacikkek, túl a konkrét közpolitikai problémák vizsgálatán, általános, szemléletmódbeli kérdéseket is felvetnek, jól demonstrálják ugyanis a diszkurzív és a hagyományosabb objektivista megközelítésmód közötti különbségeket. Előbbihez Szabó tanulmánya mellett Pál Gábor hozzászólása sorolható (Pál, 2013), míg utóbbit Gajdusчек György képviseli (Gajdusчек, 2013). Nyilvánvalóan ez képezi a vita alapvető törésvonalát. A következőkben elsődlegesen a vita (politikai) ismeretelméleti dimenziójával kapcsolatban szeretnék kifejteni néhány gondolatot.¹ Ezt az is indokolhatja, hogy a Gajdusчек által felvetett – megítélésem szerint releváns és fontos – problémák egy programmatikus, új módszert megismertetni szándékozó tanulmánnyal kapcsolatban merültek fel, amelyben a szerző elsődleges célja nem lehetett elméleti előfeltevései minden részletének kifejtése (megtette ezt egyébként sok más helyen). A tárgyalandó problémák és a vitahozzászólás természetéből adódóan céloom nem lehet több, mint illusztratív módon jelezni néhány részprobléma feltételezhető mélységét. Teszem mindezt a diszkurzív szemléletmódhoz köz-elállóként.

Egy ilyen jellegű hozzászólásnak az adhat értelmet, hogy – Pál Gáborral némileg vitázva – úgy vélem, talán nem hiábavaló tudományos ízlésről vitatkozni, feltéve, hogy a hitvita célja nem a másik fél máglyán való megégetése. Wittgensteintől kölcsönözve: addig alighanem van értelme ásni, amíg nem érünk kemény sziklához, ahol az ásó visszahajlik (Wittgenstein, 1998a, 217. §.). Márpedig szerintem a vita jelen állásában még nem ez a helyzet. Annyi hozadéka – reményeim szerint – mindkét vitázó oldal számára lehet egy ilyen jellegű disputának, hogy a feleket saját előfeltevéseik át- illetve továbbgondolására készteti. Ilyen értelemben számomra felettébb hasznos volt Gajdusчек írásának tanulmányozása. A magam részéről tehát azt vallom: *de gustibus est*

disputandum, amennyiben ezt kiegészítjük az *est modus in rebus* követelményével.

OBJEKTÍV VALÓSÁG ÉS SZUBJEKTÍV ÉRTELMEZÉS

Kezdjük az objektív valóság–szubjektív értelmezés ellentétpárnaál, ennél a – mint Szabó Márton fogalmaz Ricoeur nyomán (Szabó, 2014a: 15.) – „pusztító dichotómiánál”. Ha jól értem, itt Gajdusheknek az a fő problémája a diszkurzív szemléletmóddal, hogy az szerinte végső soron tagadja az objektív valóság létét, vagy legalábbis annak megismerhetőségét, és ezzel együtt „minden narratíva eleve azonos értékét” tételezi fel. Ennek következtében pedig „kihúzza a talajt a tudományos gondolkodás alól, és – amennyire én ezt meg tudom ítélni – lehetetlenné teszi a racionális érvelést” (Gajdushek, 2013: 118.). Az objektív valóság létének illusztrálására Gajdushek egy kissé ironikus, de kétségtől szellemes példát hoz fel: „Lehet természetesen az épület szépségről, funkcionalitásáról, sőt statikai kérdésekről is diskurzust folytatni. Lehet ebben a vitában az építészekét egy véleménynek tekinteni. De én azt hiszem (nem tudom Szabóval ellentétben-e), hogy az épületek statikai törvényszerűségeknek engedelmeskednek. Ezek figyelembe vételének hiányában ráomlanak, a bennük esetleg éppen ezzel ellentétes narratívát kifejtőkre.” (Uo.) Ezekkel az állításokkal két szempontból szeretnék vitatkozni: egyfelől az objektív valóság fogalmának egy lehetséges differenciálását fogom bemutatni, másfelől pedig egy, az objektív valóság–szubjektív értelmezés merev megkülönböztetését elvető álláspontot illusztrálni. Az előbbinél maradva: mit is jelent ez a bizonyos differenciálás?

Ennek megvilágítása céljából a diszkurzív politikatudományhoz sok tekintetben közelálló szociálkonstruktivista megközelítésmód egyik szerzőjéhez fordulok. Frank Ankersmit a politikai valóság – mint fogalmaz – „genezisének” kulcskategóriáját a *representation* fogalmában látja, amely magyarrá kétféleképpen fordítható: képviselteként és megjelenítésként (Ankersmit, 1997: 21–63.). Számunkra itt nyilván az utóbbi aspektus fontos, ez alapján állítja ugyanis szembe a szerző a politikai, esztétikai és történelmi valóságot a fizikai valósággal: „A fizikai valósággal szemben, amelyet úgy kell vennünk ahogy az van [...] itt egy olyan valósággal állunk szemben, amely a formájára, terjedelmére, méretére és a benne érvényes törvényekre nézve olyan változékony és sokféle, mint a stílusok a művészettörténetben.” (Ankersmit, 1997, 48.). Az esztétikai, történelmi és politikai valóságban tehát megkerülhetetlen az – egy Szabó Márton által gyakran alkalmazott kifejezést alkalmazva – értelemkonstrukciók szerepe, amelyek a három tevékenységformához illeszkedően műalkotásokban, történelmi elbeszélésekben, illetve politikai beszédekben, szövegekben öltönek testet. Ahogyan egy táj önmagában nem határozhatja meg,

honnan is szemléljék és fessék le, úgy egy szöveg értelmezéseként is elégtelen, ha annak pontos *facsimile* másolatát nyújtják át nekünk – ilyen és hasonló példákkal illusztrálja Ankersmit az értelemadás fontosságát. Valószínűleg éppen ezért hangsúlyozza a szerző a reprezentációk – avagy, a témánk szerinti szűkebb jelentésben: értelemkonstrukciók – szelektív voltát, és tudást szervező szerepét. A külső valóság ugyanis igencsak bonyolult, másfelől pedig korántsem beszél önmagáért, magától értetődően, hanem nyitott az értelmezésre. A nézőpontoknak tehát esszenciális szerepe van a társadalmi-politikai valóság megismerésében.² Mindazonáltal – és ez az ankersmiti koncepció másik, számunkra fontos aspektusa – az, hogy a külső (ha mindenáron ragaszkodni akarunk hozzá: objektív) valóság csak az értelemadás révén közelíthető meg számunkra, még korántsem jelenti annak megkérdőjelezését, hogy létezik külső valóság. Alapvetően más a kérdésfeltevés. Avagy, ahogyan Szűcs Zoltán Gábor megjegyzi a politikai tényekkel kapcsolatban: „a konstruktivista álláspont *nem e tények létéről vagy nemlétéről, hanem létrejöttiük hogyanjáról* fogalmaz meg kijelentéseket” (Szűcs, 2010, 23.). Mint említettem, Ankersmit is hangsúlyozza, hogy a „politikai valóság genezise” érdekli, nem egy filozófiai idealista pozíció kidolgozása. Az általa – és alighanem a legtöbb konstruktivista szerző által – képviselt nézetet ahhoz hasonlítja, amikor egy vaktérképen berajzolunk néhány politikai határvonalat, és a körbezárt területet elnevezzük mondjuk „Németország”-nak. Vannak tehát mozdíthatatlan vonalak (talán ezek lehetnének Gajduschek „statikai törvényszerűségei”), s a külső valóság ezek formájában „kényszeríti ránk” magát; a politikai határvonalak viszont az értelemadás játkérterét jelzik.

Ha helyesen értem Szabó Márton írásait, sok tekintetben ő is hasonlóan vélekedik az ember valósághoz való viszonyáról. Amit a hermeneutikai háttérű diszkurzív szemléletmód a fentebb ismertetett konstruktivista ismeretelméleti alapálláshoz képest még kiemelten hangsúlyoz, az a nyelv döntő szerepe – folytatva az előbbi metaforát – a politikai határvonalak berajzolásában. Ugyanakkor a határ fogalma értelemszerűen át is rendeződik a nyelv, mint interszubjektív tényező felértékelődésével, hiszen a közösségi konvenció további korlátokat szab az egyéni nézőpontok szabadságának, ezzel egyidőben pedig többé is teszi azokat, mint pusztán „szubjektív értelmezések”. A diszkurzív politikatudományt inspiráló heideggeri–gadameri hermeneutika (Pál, 2004) kapcsán hangsúlyozza Szabó, hogy az a „nyelv és világ egymásraultaltságát állítja, nem pedig azt, hogy minden létező feloldódik a bizonytalan karakterű értelmezésekben”, így értelmezendők Gadamer híres szavai, amelyek szerint „a nyelv voltaképpen létezése abban áll, hogy megmutatkozik benne a világ” (Szabó, 2011, 14.). A Szabó által adaptált gadameri alapállás realista: nem kérdőjelezi meg a tőlünk függetlenül létező világot, állítja viszont, hogy a szavak többek, mint a világ pusztán re-prezentációi; egy Gadamer által is alkalmazott

metafora szerint: a nyelv hasonló a fényhez, amely a színeket láthatóvá teszi (Wachterhauser, 2002, 66–67.). A fentebbiekkel összefüggésben hangsúlyozza Szabó rendre – szemben az általa „törzsökös objektivizmus”-nak nevezett szemléletmóddal –, hogy az ember eleve megismerő létben, értelmezéses állapotban van a politika területén (Szabó, 2003, 15–29.). Ez tulajdonképpen annak a heideggeri nézetnek a politikai valóságra konkretizálása, amely szerint: „nem az a helyzet, hogy az ember »van«, és ezenkívül még alkalmoszerűen szert tesz egy »világ«-hoz viszonyuló létviszonyra”, hanem „a világhoz fűződő kapcsolat felvétele csakis azért lehetséges, mert a jelenvalólét, amint van, világban-benne-lét” (Heidegger, 2007, 77.). Sőt, még a fizikai valósághoz való viszonyunk is elsődlegesen ilyen, nem pedig „természettudományos” jellegű. Alighanem itt jól tetten érhető a hermeneutikai megközelítésmód és az Ankersmit-féle szociálkonstruktivista álláspont közötti egyik különbség. Heidegger egyik példája megvilágító erejű lehet: „Amikor például a földművelésben a déli szél az eső jeleként »érvényes«, akkor ez az »érvényesség« vagy »érték«, amely ehhez a létezőhöz »tapad«, nem ráadás egy magánvalóan már kéznél levőhöz [azaz fizikai létezőhöz – I. G.], a légáramláshoz és egy bizonyos földrajzi irányhoz. A déli szél [...], amely meteorológiailag hozzáférhetővé lehet, *sohasem elsősorban* kéznéllevő, hogy azután alkalmilag átvegye egy előjel funkcióját. Ellenkezőleg, éppen a földművelés körületekintése fedi fel először a déli szelet a maga létében azáltal, hogy számot vet vele.” (Heidegger, 2007, 102.).

Szó sincs tehát a külső valóság létének tagadásáról, mindössze arról, hogy a bennünket körülvevő világ – és annak tárgyai – is elsődlegesen jelentéssel teliek az ember számára³ – kivéve talán az olyan eseteket, amikor valaki beveri a fejét a csukott ajtóba, és ezáltal nyilvánvalóvá válnak számára a fizikai valóság által szabott korlátok, konkrétan az ajtó „kéznéllevőlete” (Safranski, 2000, 230.). A magában létező, külvilággal néha kapcsolatba lépő embert tételező objektív–szubjektív distinkciót a heideggeri koncepcióban a bensőségebb kapcsolatot tételező *jelenvalólét–világ* kettősség váltja fel. Utóbbi kettő nem is választható el élesen egymástól, hiszen a *jelenvalólét* egyben *világban-benne-lét* is, azaz, mint már említettük, az embernek eleve a megismerés az elsődleges létmódja. Ez pedig a társadalmi-politikai valóságra hatványozottan igaz.

A VÉLEMÉNYEK KÖZÖTTI KÜLÖNBSÉGTEVÉS ÉS A SZAKÉRTELEM PROBLÉMÁJA

A fentebb elmondottak fényénél vizsgálva Gajduschek építész-metaforáját, azt kell mondanom, hogy amennyiben azt a külső, fizikai valóság által a politika és az értelmezés számára támasztott korlátokra való utalásként értelmezem, akkor teljes mértékben egyet tudok érteni vele. Arra a kérdésre, miszerint „Vajon meg kell-e építeni a közösségi házat, amely az érdekelteknek leginkább meg-

felel, de nem felel meg a statika szabályainak?” (Gajduscheck, 2012: 122.), a válasz nyilvánvaló és egyértelmű „nem”. Amennyiben azonban az építészet fizikai törvényszerűségei és valamiféle általános társadalomtudományi szakértelem közötti analógiáról van szó, úgy már aligha tudnék azonosulni vele.

Szerintem valahogy úgy értelmezhető a társadalommal foglalkozó tudomány és alkalmazott tudomány (avagy szakértelem), ahogyan Szabó Márton írja: „mert a politikában nem létezik egyetlen tárgyilag adott és önmagában identikus „valóságdarab» sem. A politika nem közethalmaz, amit darabolunk, mikroszkóp alá teszünk, vegyi anyagokba merítünk, és így tovább, hogy pontosan ismételhető vizsgálatokkal minél alaposabban megismerjük, kumulálva Földünk összes „közvet szakértőjének» tudását, akik számára vizsgálatuk tárgya tőlük függetlenül létezik és ugyanaz, bárhol élnek is. Ezért a „politikai tárgy» megismerése nem ugyanolyan természetű valóság megismerése mint az objektív természeti dolgok lényegének és működési törvényeinek a feltárása. A társadalom és a politika, az emberek és közösségek jelenléte folytán, valójában az általunk ismert legbonyolultabb valóságot jelenti, ezért megismerése tudományosan is nehezebb feladat, mint mondjuk a »közvetvizsgálat«.

(Szabó, 2014a, 89.)

A társadalmi valóság tehát először is sokkal bonyolultabb, mint egy egyszerű statikai számítás; továbbá természetét tekintve más, ebből következően a rá irányuló vizsgálódásnak is más természetűnek kell lennie. A gadameri felfogás szerint itt nem lehetséges a megfigyelendő tárgy felett teljes intellektuális kontrollt kialakítani, illetve kiküszöbölhetetlen marad valamiféle, a szó lehető legtágabb értelmében vett „pártosság”, egyfelől a tanulmányozott jelenség természetéből, másfelől a megfigyelő kontextushoz kötöttségéből adódóan (Taylor, 2002). Érzésem szerint ugyanerre a problémára világít rá a Szabó által szembeállított apodiktikus és argumentatív bizonyítás is: társadalmi problémák esetén az előbbi legfeljebb szűk területen alkalmazható (Szabó, 2012: 10–11.).

Tehát nem gondolom, hogy egyes szűkebb, konkrét területeken ne lehetne különbséget tenni a különböző vélemények között. Eszem ágában sincs azt állítani, hogy ne létezne szakértelem különböző társadalmi ügyekben. Mindössze arra szeretnék rávilágítani, hogy annak természete, határai és érvénysülése jóval problematikusabbak, mint azt az építész-metafora második értelmezése sejtetni engedi: a társadalom megfigyelése során aligha bukkanhatunk „statikai törvényszerűségekre”. Két szempontot mindenképpen érdemes szem előtt tartani: egyfelől azt, hogy – a társadalmi-politikai valóság előbb vázolt természete miatt – az ilyen ügyekből tág értelemben vett „pártosság” korántsem kiküszöbölhető ki olyan mértékben, mint a természettudományos vizsgálódásból. Másfelől pedig azt, hogy a szakértelem is nyelvhez kötött, ha pedig érvényesülni akar, akkor *a fortiori* igaz, hogy meg kell tudni fogalmaznia állí-

tásait, érvelnie kell, és ezáltal szembenéznie az összes problémával, ami az emberek közötti megértésben csak lehetséges.⁴ Azaz részt kell vennie egy emberek közötti játékban, ahol megítélése nem csak attól fog függeni, hogy „birtokolja-e az igazságot”. Ezt a kettősséget – a vélemények közötti különbségtéves lehetőségét, ugyanakkor azok kifejezéshez, egy konkrét beszédszituációhoz, tágabb értelemben nyelvhez kötöttségét – megítélésem szerint jól szemlélteti Wittgenstein esztétikai ítéletről és hozzáértésről alkotott elképzelése, amelyet általánosíthatónak, és ezáltal problémánk esetében alkalmazhatónak is vélek: „Amikor valamiről esztétikai ítéletet alkotunk, nem csak meresztjük rá a szemünket, mondván: »Jaj, de gyönyörű!« Megkülönböztetjük azokat, akik tudják, hogy miről beszélnek, és akik nem tudják. Ahhoz, hogy valaki gyönyörködhesen az angol költészetben, tudnia kell angolul. [...] Nem úgy *használjuk* a muzikális ember kifejezést, hogy inkább neveznénk muzikálisnak azt, aki »Ó!«-t kiált, ha egy darab felcsendül, mint egy kutyát, aki zeneszóra csóválja a farkát.” (Wittgenstein, 1998b: 15. – kiemelés I. G.)

A szakértelem megítélése tehát jelentős részben egy konkrét „nyelvjátékhoz”, ezáltal pedig a közösségi konvencióhoz kötött. Marad persze a talán legfontosabb kérdés: de mégis mennyiben? Itt csak a probléma számomra fenegetlennek tűnő mélységére mutathatok, azzal a megjegyzéssel kiegészítve, hogy ez valószínűleg a konkrét esetek függvényében változik.

Az már más kérdés, hogy a fentebbi belátások – legalábbis az én véleményem szerint – nem feltétlenül állnak ellentétben a Gajdusчек által felvetett „empirikus” problémával, nevezetesen azzal, hogy gyakran tapasztaljuk: igenis létezik politikai manipuláció, sőt, néha még „szemermetlen hazugsággal” is találkozunk. Egyfelől azért, mert a sikeres politikai stratégiához hozzátartozik, hogy a beszélő az eredményesség érdekében nem mond el mindent (Szabó, 2003: 225.). Másfelől pedig, bár alapvetően igaz lehet, hogy a beszéd „elvileg mindig »kéznél« van, mindenkinek a rendelkezésére áll”, és „ez a legdemokratikusabb és legáltalánosabb politikai eszközünk” (Szabó, 2014a: 214.), mindazonáltal szerintem ésszerűnek tűnik feltételezni, hogy – mint arra Gajdusчек is rámutatott – minden demokratikussága ellenére a beszélők nem egyenlő arányban alakítanak egy-egy politikai diskurzust. Ennek oka alighanem a lehetőségek és az igények (anyagiak, nyilvánossághoz jutás, a politikai akarat eltérő szintje, eltérő informáltság, stb.) különbségei a társadalom egyes tagjainál. Úgy vélem tehát: a deliberatív demokrácia mellett hozhatók fel normatív érvek, érezhető iránta szimpátia, mindazonáltal összekapcsolódása a diszkurzív szemléletmód ismeretelméleti belátásaival pusztán esetleges. Utóbbiak feltételezésem szerint ugyanúgy kapcsolódhatnak egy „realista” demokráciaelmülethez is. Avagy, a Maarten Hajer által is alkalmazott terminológiával (Hajer, 2004: 165.) kifejezve: a diszkusszió korántsem mindig és magától értődően hordozza a deliberáció normatív minőségét.

RELATIVIZMUS

Végül érdemes kitérni még egy, a diszkurzív politikatudománnyal kapcsolatban gyakran visszatérő, és kétségtelenül fontos problémára, a korábbiakban kifejtettekhez szorosan kapcsolódó relativizmus kérdésére is. Gajduscheck írásában – mint már korábban idéztem – ez így kerül elő: „Az a felfogás azonban, amely szerint csak egymás mellett futó, önmagában egyenértékű értelmezések vannak, kihúzza a talajt a tudományos gondolkodás alól, és – amennyire ezt én meg tudom ítélni – lehetetlenné teszi a racionális érvelést.” De figyelemzettettek már a diszkurzív megközelítésmóddal szemben a „perspektivizmus” veszélyeire is, értve ez alatt azt, hogy a megalapozatlan, „ostoba” vélemények melletti kiállás méltánylása könnyen a párbeszéd felfüggesztésével végződhet, az pedig „nem vezet semmi jóra” (Kulcsár-Szabó, 2011). Hasonlóan ezekhez a kritikákhoz, vádolták már a diszkurzív megközelítésmódot episztemológiai anarchizmussal is (a vád Béndek Pétertől származik, lásd Szabó, 2014b: 47.), azaz a Feyerabend-féle *anything goes* tételének (Feyerabend, 2002) való behódolással.

Nos, ezekkel a vádakkal szemben én korántsem gondolom, hogy a nyelvi fordulat elméleti hozadékának adaptálása már önmagában relativizmushoz vezetne. Másképpen megfogalmazva: elképzelhető középút a „törzsökös objektivizmus” és a fentebb idézett kritikák által a diszkurzív szemléletmódnak tulajdonított teljes relativizmus között. Ha kizárólag a fenti két alternatíva létezne, az az alábbi kérdésfeltevéshez hasonlítana: „De hát hogyan köthetnek nyertes fogadást, ha nem lehet a futam befejezése után fogadni?” (A. Kennyt idézi: Schneider, 2002: 277.) De nyugodtan tekinthetjük ezt a kettősséget Ricoeur nyomán az objektív valóság–szubjektív értelmezés kettőiséhez hasonló „pusztító dichotómiának” is. Ahogy a fentebb idézett Wittgenstein-interprettor kifejti: ha a nyelv „átlátszatlansága” miatt nincs is hozzáférésünk az „abszolút igazsághoz”, ez még nem jelenti a logikus érvelés feladásának szükségességét. Ha a racionális vita szükségessége nem is alapozható meg, mindenképpen plauzibilissé tehető azáltal, ha rámutatunk arra, mi lenne velünk nélküle. A nyelvi fordulat elméleti belátásainak elfogadása tehát korántsem vezet szükségszerűen „posztmodern relativizmushoz” – utóbbi elkerüléséhez mindössze arra van szükség, hogy mondanivalónkat ne Rorty vagy Feyerabend, hanem mondjuk inkább Wittgenstein felől alapozzuk meg.⁵ (Schneider, 2002: 265–282.)

Hasonlóképpen „kétarcúnak” jellemezhető a tág értelemben hermeneutikainak nevezett mozgalom is Gadamer egyik értelmezője szerint (Wachterhauser, 2002). Az egyik tábor (például a késői Heidegger, Derrida, vagy ide sorolva Rorty) szerint immár értelmetlen olyan filozófiai alapproblémákkal foglalkozni, mint igazság, valóság, a jó és a helyes mibenléte, stb. Ezzel szemben a másik tábor, például Gadamer szerint a hermeneutika célja nem véget vetni az ilyen fogalmakról való gondolkodásnak, mindössze rámutatni tudásunk

korlátaira, konkrétan annak tradícióba ágyazottságára és nyelvhez kötöttségére.

Az igazsághoz való viszony nyilvánvalóan összefüggésben áll az egyes vélemények közötti viszonytal, azaz a Gajduscheck által is említett racionális eszmecsere lehetőségével. Bár gyakori vád, az emberi tudás végességének és tradícióhoz kötöttségének feltételezése azonban semmiképpen sem jelent radikális inkommenzurabilitást: a normatív álláspontok közötti különbözőség magában foglalja a normatív problémák létének elismerését, mint közös alapot. „A priori inkommenzurabilitás” helyett tehát legfeljebb „kontingens inkommenzurabilitásokról” beszélhetünk, abban az értelemben, hogy az egyes tradícióba ágyazott vélemények közötti kommunikációnak lehetnek nehézségei, mindazonáltal a megértés lehetősége egyáltalán nincs kizárva (uo.: 64–65.). Gadamer előszeretettel beszél *horizontokról*, amelyek az emberrel együtt mozognak, és lehetséges összeolvasztásuk (Gadamer, 1993: 345–347.; Taylor, 2002: 136–141.).

Emellett felhozható érvként a radikális inkommenzurabilitás tézise ellen, hogy az önellentmondást tartalmaz, mivel azt feltételezi, hogy minden (Wittgensteinnel) nyelvjátékban vagy (Gadamerrel) normatív tradícióban csak annak saját, belső mércéje érvényes, ugyanakkor ő maga minden vonatkoztatási rendszeren kívül helyezi magát, és így mutat rá az *összes* álláspont egymással való összemérhetetlenségére (Schneider, 2002: 111–120.). A fentebbi néhány érv azt próbálta meg körüljárni, mivel (nem) jár egy megközelítésmód előfeltevéseinek elfogadása. Azt továbbra sem állítom, hogy a politika világában mindig teljesülnének a gadameri *im Gespräch sein* normatív követelményei. A tudományos életben való érvényesülésük viszont megítélésem szerint lehetséges és kívánatos.

Gajduscheck érvéhez visszatérve: nem hiszem, hogy a diszkurzív szemléletmódból minden értelmezés egyenértékűsége következne – még akkor sem, ha Szabó Márton írásaiból kiérezhető egyfajta, egyébként teljesen legitim normatív vonzalom az „arisztokratikus” politikával szembeállított azon szemlélethez, amelyben a politika világában a közember mindennapi tudása ugyanúgy fontos és vizsgálatra méltó, mint a vezetőké, és amelyben „a politikus [n]em zseni, szemben az agyalágyult és tehetetlen tömeggel” (Szabó, 2014a: 15.). Az én értelmezésemben legalábbis ez még egyáltalán nem jelenti az *anything goes* tételének akceptálását. A wittgensteini és gadameri példa reményeim szerint azt is bizonyította, hogy az objektív valóság és az abszolút igazság megragadhatóságának problematizálása önmagában még korántsem tesz lehetetlenné semmiféle érvelést, így a tudományosat sem (ez talán a „perspektivizmus” problémájára is választ jelent). Összegezve: a „narratív fordulatnak” (Carver, 2004), és ehhez kapcsolódóan a jelentés használatelméletének (vö. Hajer, 2004: 163–165.) adaptálása a vizsgálódások során nem vezet szükségszerűen relativizmushoz – másfelől viszont hozzájárulhat egyes problémák

jobb megértéséhez, ha úgy tetszik, kibővítheti a megismerés terét – mint ahogy a Szabó Márton tanulmányában is említett elpusztult fák példája mutatta. (14. o.)

KONKLÚZIÓ

A bevezetőben említett „ásás” végére érkeztem. Hogy sikerült-e legalább egy szűk területen kemény szikláig jutnom, döntse el az olvasó. Ha az írásnak van bármiféle hozadéka a közpolitikai diskurzuselemzésről folyó vita szempontjából, az, mint az írás kezdetén előre bocsátottam, kizárólag elméleti, az előfeltevésekkel, azok ismeretelméleti oldalával kapcsolatos lehet. Ebből a perspektívából nézve tehát szükséges még egyszer feltenni a kérdést: mire lehet tehát jó a diszkurzív közpolitika-elemzés? Nos, ha feltételezzük, hogy a megértés nem egyszerű és magától értetődő dolog, mindazonáltal legalább *néha* van rá tényleges igény, akkor a közpolitikai diskurzus elemzés bizonyos esetekben betölthet az alábbi történethez hasonló hasznos funkciót: „E társaság (Werner Heisenberg, Viktor von Weizsäcker, Martin Heidegger és Carl Friedrich von Weizsäcker) arról vitatkozott, hogy mi a fizika, illetve hogy mi az orvostudomány. Heisenberg és Viktor Weizsäcker kb. egy órán keresztül hevesen vitatkoztak egymással, s úgy tűnt, hogy nem találnak közös platformot, amikor is Heidegger – Carl Friedrich Weizsäcker elbeszélése szerint – bekapcsolódott a beszélgetésbe, és képes volt néhány mondattal úgy összefoglalni a két szembenálló álláspontot, hogy mindkét fél nemcsak hogy egyet tudott érteni az összefoglalással, hanem azt a bázist is megtalálták, amelyen a vita értelmesen folytatódni tudott.” (Schwendtner, 2012: 993.)

Természetesen eszem ágában sincs állítani, hogy a (köz)politikai viták mindig, vagy akár csak nagyjából a fentebbi vitához hasonló ideális beszéd-szituációban zajlanak le. Ha azonban legalább néhány esetben tényleges megértési probléma áll fenn, alighanem hasznos lehet megpróbálkozni annak áthidalásával – ehhez pedig segítséget jelenthet az értelmezési keretek feltárása, és a végső érvek közötti konvergencia lehetőségének keresése. A közpolitikai diskurzus elemzés problémáját kívülről, elméleti szemszögből néző emberként, számomra értelmesnek és üdvösnek tűnik Pál Gábor „középutas” javaslata (Pál, 2013), amely szerint a megfelelő célterületeken *érdemes* lehet ilyen jellegű elemzéseket alkalmazni.

JEGYZETEK

¹ Írásomban a diszkurzív politikatudomány szerzői – elsődlegesen Szabó Márton – munkái mellett a huszadik századi filozófia nyelvi fordulatának (*linguistic turn*) képviselőire is hivatkozom helyenként. Azzal, hogy egyes szerzők (például Wittgenstein és Heidegger) érveit egymás mellé rendelem, korántsem akarom azt állítani, hogy nézeteik között ne lennének jelentős különbsé-

gek. Céлом ezen, a diszkurzív szemléletmódot inspiráló szerzők egyes érveinek felsorakoztatásával egyes konkrét problémák illusztrálása. A huszadik századi angolszász és kontinentális filozófia szerzői tehát a nyelviség felé való közös fordulásuk miatt kerülhetnek méltán egymás mellé (Gadamer, 1993: 343.). Ugyanez vonatkozik az idézendő filozófusok gondolataira alapozó társadalomtudományi irányzatokra is. Néhány ilyen irányzat ismeretelméleti alapállásának különbségeihez vö.: Schwandt, 2010.

- ² Ankersmit nézőpontokat illető felfogásával sok hasonlóságot mutatnak Max Weber és Paul Veyne Szabó Márton által ismertetett nézetei: Szabó, 2011: 63–77.
- ³ Vö. Szabó Márton elemzésével a politikai tárgyak jelentésánáról: Szabó, 2011: 151–166.
- ⁴ És ezzel nem akarom azt állítani, hogy a természettudományban – már amennyire laikusként meg tudom ítélni – mindig minden olyan egyértelmű lenne, mint például egy egyszerű statikai számításban, és hogy az argumentációnak ott ne lehetne szerepe – ezt talán jól illusztrálja Einstein meglepődöttsége afölött, hogy szakmájában „az emberek többnyire a legerősebb érvekre is süketek, miközben mindig is hajlamosak voltak túlértékelni a mérési pontosságot” (Idézi: Feyerabend, 2002: 109.). Ebből a megjegyzésből viszont megítélésem szerint korántsem szükségszerűen következik a Feyerabend-féle tudománykép.
- ⁵ Wittgenstein és az általa inspirált társadalomtudományi irányzatok viszonya a relativizmushoz természetesen meglehetősen sokféleképpen értelmezhető probléma. Egyfelől van jogalapja annak a felvetésnek, hogy mivel Wittgenstein és a nézeteit a társadalomtudományban alkalmazó Peter Winch elképzeléseiben az egyes nyelvjátékok vonatkoztatási rendszerei különböző, egymással összemérhetetlen életformák, így a szerzők felfogása ismeretelméleti relativizmushoz vezet (Schwandt, 2010, 50–51.). Ezzel viszont egyfelől szembeszegezhető a korábban idézett Schneider-féle gondolatmenet, másfelől pedig Wittgenstein hivatkozásai a „közös emberi cselekvésmód”-ra, amely megteremti az egyes nyelvjátékok közötti átjárás, az ilyen értelemben vett „nyelvtanulás” feltételeit (Neumer, 1991: 148–150.).

IRODALOM

- Ankersmit, F. R. (1997): *Aesthetic Politics. Political Philosophy beyond Fact and Value*. Stanford, Stanford University Press.
- Carver, Terrell (2004): Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. (Ford.: Szegedi Gábor) *Politikatudományi Szemle*, XIII./4, 143–148.
- Feyerabend, Paul (2002): *A módszer ellen*. (Ford.: Mesterházi Miklós, Miklós Tamás, Tarnóczy Gabriella) Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Gadamer, Hans-Georg (1993): Die Vielfalt der Sprachen und das Verstehen der Welt. In: Uő: *Kunst als Aussage*. Tübingen, Mohr Siebeck. 339–349.
- Gajdusчек György (2013): „Diskurzus” vagy „süket duma”? Gondolatok, megjegyzések Szabó Márton: Közpolitikai diskurzuselemzés c. dolgozatához. *Politikatudományi Szemle*, XXII./1, 117–130.
- Hajer, Maarten (2004): *Diskurzuselemzés és a szakpolitikák vizsgálata*. (Ford.: Szegedi Gábor) *Politikatudományi Szemle*, XIII./4, 161–167.

- Heidegger, Martin (2007): *Lét és idő*. (Ford.: Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István) Budapest, Osiris Kiadó.
- Kulcsár-Szabó Ernő (2011): A hermeneutikai társadalomtudomány lehetőségei és a perspektivizmus problémái. *Politikatudományi Szemle*, XX./4, 148–153.
- Neumer Katalin (1991): *Határutak. Ludwig Wittgenstein késői filozófiájáról*. Budapest, MTA Filozófiai Intézete.
- Pál Gábor (2004): Politikai hermeneutika. Szabó Márton: A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések. *Politikatudományi Szemle*, XIII./1, 337–348.
- Pál Gábor (2013): A közpolitikai diskurzuselemzés perspektívái – Hozzászólás egy vitához. *Politikatudományi Szemle*, XXII./2, 117–129.
- Safranski, Rüdiger (2000): *Egy némethoni mester. Heidegger és kora*. (Ford.: Rácz Péter, Schein Gábor, Tatár Sándor) Budapest, Európa Kiadó.
- Schneider, Jan Georg (2002): *Wittgenstein und Platon. Sokratisch-platonische Dialektik im Lichte der wittgensteinschen Sprachspielkonzeption*. Freiburg–München, Verlag Karl Alber.
- Schwandt, Thomas A. (2010 [2003]): Three Epistemological Stances for Qualitative Inquiry: Interpretivism, Hermeneutics, and Social Constructionism. In: Mark Bevir (Ed.): *Interpretive Political Science*. London–New York, Sage. I., 35–68.
- Schwendtner Tibor (2012): A fizikus és a filozófus, avagy miért ne helyezzük gyámság alá a filozófiát. *Magyar Tudomány*, 2012/8. 993–997.
- Szabó Márton (2003): *A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Szabó Márton (2012): Közpolitikai diskurzuselemzés. *Politikatudományi Szemle*, XXI./3, 7–34.
- Szabó Márton (2011): *Politikai episztemológia*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Szabó Márton (2014a): *A közügy politikaelmélete*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem.
- Szabó Márton (2014b): *Kötőjelek. Írások tudományról, politikáról, közéletéről*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Szűcs Zoltán Gábor (2010): *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Taylor, Charles (2002): Gadamer on the Human Sciences. In: *The Cambridge Companion to Gadamer*. Ed. by Robert J. Dostal. Cambridge University Press. 126–142.
- Wachterhauser, Brice (2002): Getting it Right: Relativism, Realism and Truth. In: *The Cambridge Companion to Gadamer*. Ed. by Robert J. Dostal. Cambridge University Press. 52–78.
- Wittgenstein, Ludwig (1998a): *Filozófiai vizsgálódások*. (Ford.: Neumer Katalin.) Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Wittgenstein, Ludwig (1998b): *Előadások az esztétikáról*. (Ford.: Mekis Péter) Debrecen, Latin Betűk.

TUDOMÁNY ÉS KÖZPOLITIKA

Vitazáró

Szabó Márton

(professor emeritus, az MTA PTI külső munkatársa, az ELTE, a BCE és az NKE óraadó tanára)

A Politikatudományi Szemle 2012. évi 3. számában megjelent tanulmányom a közpolitika gyakorlatának és elemzésének egyik figyelemre méltó új irányzatát mutatta be, a *közpolitikai diskurzuselemzést* (Szabó, 2012). A megjelenést Gajduschek György, Pál Gábor, Bretter Zoltán és Illés Gábor hozzászólása követte. Közülük Gajduschek hevesen vitatta tanulmányom tudományszemléletét és javaslatait, Bretter Zoltán és Illés Gábor a tanulmányban kifejtett tudományfelfogás mellett érveltek, Pál Gábor pedig a lehetséges közös pontokat kereste a hagyományos és az újabb közpolitikaelemzési törekvések között.

A vita során, úgy látom, négy alapvető kérdés fogalmazódott meg. Az első az a probléma, hogy hazai viszonylatban milyen értelme és haszna lehet a javaslatomnak. A második a politikai diskurzus státusának a kérdése. A harmadik annak a tudományszemléletnek az érvényessége, amit a közpolitikai diskurzuselemzők képviselnek. A negyedik pedig a hagyományos és az új szemlélet lehetséges közeledése, a *modus vivendi* megtalálása. Vitazárómban ezeket a problémákat veszem sorra. Előzetesen jelezném, hogy mivel Gajduschek szinte minden részében vitatta tanulmányom állításait, a többiek pedig inkább támogatták, vitazárómban döntően az ő megállapításait teszem vizsgálat tárgyává, s ehhez kapcsolom a többi hozzászóló érveit.

1. A HELYZETRŐL: A LONDONI SZÍN SZINDRÓMA ÉS A KÖZPOLITIKA

Az alcím Madách Imre *Az ember tragédiája* XI. színére utal, ami egy tipikus kelet-európai dilemmát fogalmaz meg drámai formában. A darabban sorra látjuk megjelenni a szabad versenyes kapitalizmus haszonlesőit és áldozatait, miközben Magyarországon még csak akkortájt kezdik megteremteni a polgárosodás feltételeit és a kapitalista gazdálkodás kereteit, amikor 1862-ben Madách a Tragédiát megírta és megjelentette. A londoni szín kérdésfeltevése nyilvánvaló: akarjuk-e megteremteni azt a jövőt, ami ennyi szenvedést hoz majd ránk is, esetleg elkerülhetők a bajok (legalább is ezek egy része), ha tanulunk az előtünk járó népek hibáiból? Az én álláspontom a dolgozatban egyértelmű: ne a

kíváncsiak jövőnk rossz múltját próbáljunk megteremteni, hanem azt és olyan módon, ahogyan a „fejlett nyugati országokban” korrigálni próbálják saját hibáikat, jelen esetben a közpolitikai programok kudarcait, ezek negatív következményeit. Az általam támogatott norma ellentmondásossága azonban nyilvánvaló: annak a gyakorlatnak és elemzésnek a *korrigálására* biztatom a kollégákat, amit még be sem vezettünk, s ha mégis, csak helyel-közzel működik valahogy.

Tudhatóan hazánkban a közpolitika afféle periférikus „valami”, ami a politika széles palettáján eltörpül a hatalmi harcok látványvilágához képest, mind a médiában, mind a politikusi praxisban, mind az állampolgári gondolkodásban. Pedig a hatalomra jutott személyek, mondhatnám úgy lazán, csak csinálnak valamit két választás között, mindenekelőtt köz- és szakpolitikát, ami évi kábé tizenötezer milliárd forint közpénz beszédését és elkötését jelenti például 2014-ben, nem beszélve az uniós pénzügyi forrásokról. De a politikatudomány sokadrangú kérdésként kezeli az ügyet (kivéve a közigazgatás-tudomány és a közgazdaságtan bizonyos szegmenseit), a gyakorlat pedig a közpolitikai programok megvalósítását az apparátusok belső ügyévé igyekszik tenni, amely még a legortodoxabb közpolitikai elemzéstől is tartózkodik.

En ezt az állapotot tarthatatlannak vélem, s magam annyit próbáltam tenni az ügy érdekében, túl az itt elemzett tanulmány megírásán, hogy kidolgoztam egy lehetséges *Közpolitikai MA program* képzési és kimeneti követelményrendszerét mint egy öt évvel ezelőtt, s házaltam vele a hazai politikatudományi tanszékeken azzal a céllal, hogy a programot szakalapítási kérelemként konzorciumban adjuk be a Magyar Akkreditációs Bizottsághoz, hogy aztán az egyetem, amely a feltételeket megteremti hozzá, tudjon ilyen MA programot is indítani, ne csak általános politikatudományt. Mit mondjak, teljes volt a kudarca: érdektelenség (mi így is jól megvagyunk), féltékenységi (te ehhez nem értesz), pozícióféltés (van már ilyen szakirányunk), kishitűség (most vágott vissza a MAB egy másik politikatudományi MA programot) és egyebek. Mindezzel párhuzamosan írtam meg *A közügy politikaelmélete* című könyvemet (Szabó, 2014), amely ugyan nem közvetlenül közpolitikai elemzésekkel foglalkozik, de reményeim szerint hozzájárulhat a közügyek szakszerű, értelmes és demokratikus gondozásához.

Gajdusчек panasztát tehát teljesen megalapozottnak tartom a témában. Egyrészt, mondja, hazánkban „nincsenek tényleges közpolitikák és főleg közpolitika-elemzések” (Gajdusчек, 2013: 124.). Az a helyzet, hogy még „kormányzati szervezetben sem nagyon találkozunk a klasszikus értelemben vett közpolitika-elemzéssel. Ilyen szakértőket lényegében egyáltalán nem találunk a minisztériumokban, és ilyen háttérintézmények sem nagyon működtek, illetve tevékenységük nehezen lenne ilyenként értelmezhető. Hiányzik az ilyen jellegű szakértelem. Így például kétlem, hogy találnánk tíz embert a közszférában, aki készségszinten tudna költség-haszon elemzéseket csinálni, ami a

klasszikus közpolitika-elemzés legtipikusabb módszere. Láthatóan erre nincs jelentős igény a kormányzati politika és a közigazgatás vezetői részéről sem” (124. oldal).

Ez egy fájdalmas és pontos diagnózis, mármint az, hogy Magyarországon „nincs klasszikus közpolitika-elemzés” (uo.). Kérdezhetjük, akkor mi van helyette: talán az apparátusok hallgatóg önkénye, a közpénzek „lenyúlásának” sötét gyakorlata, ad hoc intézkedések sorozata, vagy valami más? Vitapartnerem szerint szimplán „süket duma”. Mint írja; „Mindenre és mindennek az ellenkezőjére is van narratíva. A tévé tele van politológus szakértőkkel, akik a kommunikációt, a diskurzust elemzik. Közülük csak néhányan, mintegy láb-jegyzetben utalnak a közpolitikai probléma tényleges összefüggéseire is (pl. nyugdíjak kapcsán a nyugdíjassza működésére)” (uo.). A közpolitikát a pártok pártos értelmezése uralja, szövi tovább a leírását. Ebben a vonatkozásban is „csak pártok által kínált narratívák vannak, általában akkor is, ha civilként, sőt gyakran akkor is ha „szakértőként” adják elő a médiában” (125. oldal). Ám a politikus ezekben az ügyekben vagy cinikus vagy tudatlan. Hiszen „milyen következtetéseket lehet levonni az olyan narratívákból, amelyben a politikus egyetlen rövid beszédben azt mondja, hogy elutasítja a tandíjat és – néhány mondattal később – az egyetemek önfinanszírozásának híve” (uo.). Ezt az állapotot én „közpolitikai tudatlanságnak” nevezném, amit világosan mutat az a gyakorlat, amit Gajdusчек egy másik írásából ismerhetünk meg. Egy kiterjedt kutatása alapján azt állapították meg, hogy hazánkban a közpolitikai programok irányítói alapvetően egy dogmatikus jogfelfogás alapján vélik a programokat sikeresen megvalósíthatónak: megfelelő jogszabályok, elegendő pénz, és sínen vagyunk, esetleg némi kommunikáció, ha akadozik a szerelvény (Gajdusчек, 2012.).

Előttünk áll tehát a kelet-európai történelmi megkésetttség „londoni szín szindrómája”. Néhány tájékozott egyén, nyugat-európai mintát követve, szeretne olyat tenni, ami reményei szerint hazája javára van, hiszen az „előttünk járó országok” példája világosan kijelöli a haladás irányát. A példa vonzereje azonban gyenge, ugyanis még nem dőltek le mindenhol „a mohos korlátfalak”, ahogy Ádám mondja a darabban, s ezzel együtt azonban az is látszik, hogy „ragyogó jövőnk” nem is olyan ragyogó, a kebelnek megnyílt „szabad versenyter” (Ádám) sok bűnnel terhes és sok ártatlan áldozatot követel. Mi tehát a teendő? Meneküljünk utópiába, füttyöljünk a világ bajaira, legyünk akarnokok, esetleg kritikusan kövessük a mintát? Gajdusчек egyrészt jó diagnosztaként azt regisztrálja, hogy a közpolitikai témában főleg „politikai duma” van, mint fentebb jeleztem is. Szinte, mint Madách korában: több az önbecsapó és közámító „szép beszéd”, mint a tárgyilagosság, a napi aprómunka, vagy ahogy Gajdusчек írja, még egy egyszerű költség-haszon elemzés is ritka kivételnek számít.

Mindebből a tényhalmazból azonban vitapartnerem súlyosan téves következtetésre jut: a közpolitikát is uraló közéleti beszéd mindenestől primitív és manipulatív, ezért felesleges foglalkozni vele. Én azonban itt megfontoltságot és óvatosságot proponálnék, és azt mondanám; ne öntsük ki a fürdővízzel a gyereket is, s próbáljuk az erdőt is látni, ne csak a fákat. Természetesen van ilyen diskurzus és narratíva is, de csendesesen kérdezném: minden közéleti megnyilatkozás ilyen? Ha nem, akkor *miért csak a rossz diskurzus tekinthető diskurzusnak*. A valóság pontos ábrázolására törekvő beszéd például micsoda? Van egy rossz hírem Gajdushek számára; az ő beszéde és elemzése is diskurzus, bár nem gondolom, hogy „süket duma” lenne. Ő tudományos diskurzust folytat, a politikus meg politikait. Vagyis vitánkban kulcskérdés, hogy *minek tekintjük a diskurzust*.

2. A DISKURZUSRÓL: SÜKET DUMA AVAGY A POLITIKA JELENTÉSES VALÓSÁGA

Gajdushek nem hagy kétséget afelől, hogy kifejezetten rossz véleménnyel van a közpolitika kapcsán megnyilatkozó „szövegelésekről”. Szerinte ezek a beszédek nélkülözik a szakértelmet, a tárgyilagosságot és a pártatlanságot. Sajnos az elemzők beszéde is, teszi hozzá. Ezt írja: „a nyilvános politikai diskurzusban én szinte mindig csak »meséket« látok. Mert itt mesélni kell!” (123. oldal). Ezek után önként adódódik a kérdés: vajon mi értelme van így a közpolitikai diskurzuselemzésnek? Kétségtelenül semmi, vagy majdnem semmi, válaszolja meg Gajdushek saját kérdését. Talán feltáráhatja, hogy mit szeretnének az emberek, milyen céljaik és vágyaik vannak, mivel lennének elégedettek, de ennyi. Véleménye szerint a diskurzuselemzésnek egyetlen komoly feladata van; ideológiakritika alá vonni a beszédeket, leleplezni elfogultságait és bornírtságait. A diskurzusok a közpolitikai folyamatok szempontjából ugyanis *lényegtelenek*. „Ha ugyanis a narratíva stratégiai funkciót tölt be, magyaráz és egyszerűen: szemérmetlen hazugság, én viszont elemzőként komolyan veszem, akkor kutatóként tévedek, közpolitika-elemzőként pedig kártékony vagyok.” (124. oldal)

A valóság és a lényeg ugyanis a beszédek *mögött* van, állítja, a politikát kizárólag az érdek vagy a haszon mozgatja. Ezért nem lehet komolyan venni a politikai diskurzusokat. Ugyanis a különböző beszédek igazságigényei rivalizálnak egymással, ezért a beszéd maga nem ad támpontot az igazság eldöntéséhez. A döntő a referencialitás: úgy van-e a valóságban, ahogyan a beszélő mondja. Állítását alátámasztandó, két példát mutat be. „Lehet természetesen az épület szépségéről, funkcionalitásáról, sőt statikai kérdésekről is diskurzust folytatni. Lehet ebben a vitában az építészekét egy véleménynek tekinteni.

De én azt hiszem (nem tudom Szabóval ellentétben-e), hogy az épületek statikai törvényszerűségeknek engedelmesskednek. Ezek figyelembe vételének hiányában ráomlanak, a bennük esetleg éppen ezzel ellentétes narratívát ki-fejtőkre.” (118. oldal) A másik példája így szól. „Lehet vitázni a minimálbérek, vagy az áfa emelésének hatásairól, és folyik is ilyen szakmai vita, de nem lehet azt mondani, hogy az áfa emelése a szegényeknek kedvez, vagy a minimálbér emelése növeli a foglalkoztatást, mert az nyilvánvalóan nem igaz. (Igaz ettől még lesznek, aki ezt állítják, mert érdekük ezt diktálja.) (119. oldal)

Mi a probléma ezzel a két példával? Vajon bizonyítják-e a diskurzusok lényegtelenességét és érvénytelenségét? Az első egy természettudományi-technikai tényről szól, mint látjuk, s azt demonstrálja, hogy a különböző anyagú szerkezeteknek különböző a terhelhetősége, vagyis ha túlterheljük őket, akkor összeroppannak. De vajon minden statikai kérdésről folyó diskurzus kimerül egy ezt ignoráló megállapítással? A diskurzuselmélet különben sem azt állítja, hogy csak (egyenértékű) diskurzusok léteznek, hanem azt, hogy minden elképzelt és valóságos létező csak értelmezve, azaz (sokféle) nyelvi formában áll a rendelkezésünkre. Hogyan másképpen, kérdezném? Nem igaz tehát Gajdusчек azon állítása, hogy Szabó „szemlélete szerint csak narratívák vannak” (122. oldal). Ilyen butaságot az ember nem állít. Gajdusчек itt összecsereéli egymással a „mi van” és a „hogyan van” kérdést. Ami pedig az áfa vagy a minimálbér emelésének lehetséges hatásaira vonatkozó példát illeti, nos, itt nemcsak az a gond, hogy valóban nehéz kiszámítani ezek következményeit, hanem az is, hogy a társadalom sokkal képlékenyebb realitás, mint a természet. Ezért a társadalmi életben néha a legképtelenebbnek tűnő eszmék és hitek is „materializálódnak”, életszervező és valóságalkotó tényezővé válnak. Ez akkor is így van, ha ezt nehéz „megemésztünk”. Illés Gábor hozzászólásában egyébként ennél sokkal részletesebben bemutatja és elemzi az itt felmerülő problémákat (Illés, 2014.).

Gajdusчек azt is szóvá teszi, hogy elemzésemben nem esik szó a közpolitikai diskurzusok hatalmi meghatározottságáról. „A dolgozatban megjelenő megközelítéssel szembeni legjelentősebb kifogásom mégis az – írja –, hogy a szerző megfelelkezni látszik arról, hogy a közpolitikai diskurzus politikai környezetben játszódik. Erről a tényről a diskurzusok, narratívák, értelmezések és nyelv kapcsán nemigen esik szó. Márpedig a politika rendszerszerű, rendszerlogikát követő környezetben ritka a tiszta kommunikáció, a diskurzus. Ez a stratégiai kommunikáció világa, hogy Habermas kifejezését említsem. [...] Elgondolkodtató, hogy ebben a jelentős háttérrel felvonultató munkában, a témában meghatározót alkotó, a hazai társadalomtudományban különösen jól ismert szerzőre egyáltalán nincs utalás.” (122. oldal) Ezzel kapcsolatban azt is felelegeti, hogy a diskurzusokban nem mindenki tud egyenlő eséllyel részt venni, különösképpen a hátrányos társadalmi csoportok tagjai. „A diskurzusban való részvétel lehetősége már maga is egy hatalmi játszma eredménye,

amelyben adott esetben erős szelekciós mechanizmusok érvényesülnek.” (124. oldal)

Valóban nem esik szó ezekről a problémákról a *tanulmányomban*. Máshol viszont elég sokat írok ezekről a kérdésekről. Ennek a dolgozatnak ugyanis az volt a célja, hogy bemutassa a nyugat-európában kibontakozott közpolitikai diskurzuselemző iskolákat, nem pedig az, amit vitapartnerem rendre számon kér rajtam: a politikai közbeszéd általános vizsgálatát. Még egyszer mondanám: korábbi munkáim, egyebek mellett éppen erről szóltak (1998; 2003; 2006), s nemcsak Habermas munkásságát elemeztem és használtam ezekben, hanem sok mindenki másét, olyanokét is, akik esetleg éppen Habermas bírálatát írták már meg. Ez a tanulmány azt tűzte ki célul, hogy megmutassa: a diszkurzív szemlélet jelen van, méghozzá eredményesen, a közpolitikai vizsgálatokban is. Pál Gábor hozzászólása világít rá, hogy a közpolitikai diskurzuselemzések ma már sokkal kiterjedtebbek annál, mint amit egy rövid áttekintő tanulmány jelezni képes, s ez a szemléletekre és az iskolák összetettségére is vonatkozik.

Magyarán, ha a Gajduschek által itt jelzett összefüggésekre valaki kíváncsi, akkor képes tájékozódni, akár magyar nyelvű anyagokban is. Ám ha valaki számára a politikai-közéleti beszéd süket duma csupán, amely a hatalmi törekvések és érdekek leplezését szolgálja, akkor nehéz helyzetbe hozza saját magát: ugyanis már eleve tudja azt, amit pedig vizsgálni kellene. Én egyáltalán nem tagadom az efféle hatalmi meghatározottságot, sőt több helyen bemutattam már a *kritikai diskurzuselemző* iskolát (lásd például Szabó, 2011: 96–100.), amely pontosan úgy vizsgálja a politikai beszédet, ahogy Gajduschek is helyesnek gondolja. Csakhogy ennek a leleplező szemléletnek a hívei, akik a mintegy százötven éves ideológiakritika egyenes örökösei, nem is látnak mást a közéletben, mint nyelvileg folyó manipulációt. Ezért aztán értetlenül állnak a politikai megnyilatkozások összetett világa előtt, egyebek mellett a közpolitikai diskurzuselemzések előtt.

Paul Ricoeur írja, hogy a demokratikus társadalomban senki sem sajátíthatja ki a társadalmi igazság és a közjó meghatározást; ez értelmezésekben és elhatározásokban, vitákban és döntésekben formálódik (Ricoeur, 2000.). Ez szerintem is így van, amit kellemetlen lehet hallani minden nagyokos politikusnak, felkent értelmiségnek, igazságtulajdonosként fungáló tudósnak, vagy éppen társadalommérnökként működő közigazgatónak. Gajduschekkel természetesen egyetértek, amikor azt írja: „A tudományos értelmezést általában magasabb rendűnek tartom a köznapinál, főleg a tájékozatlan állampolgári értelmezésnél.” (119. oldal) A probléma csak az, hogy én nem azt állítottam, hogy minden diskurzus egyenértékű, hanem azt, hogy az állampolgár folyamatosan értelmezi a politikát és értelmezve cselekszik, tetszik ez nekünk kutatóknak vagy sem, igazat állít az állampolgár vagy tévedésben van. Ezért a kutató lehetőleg ne egy értelmezésmentes társadalmi valóság leírására töre-

kedjen, aminek aztán a kutató lesz az igazi értelemadója, hiszen ilyen értelmezésmentes társadalmi valóság egyszerűen nem létezik. Az általam is képviselt interpretatív vagy diszkurzív szemlélet lényege az (és nem más), hogy a társadalomban *a nyelvi és a nyelven kívüli valóság egymásba fonódik*, ezért a kutatások során ezt a realitást *együtt* kell vizsgálni.

3. A TUDOMÁNYRÓL: LÁTSZAT ÉS VALÓSÁG

Én tehát, Gajduschekkal ellentétben, jelentőséget tulajdonítok a nyilvános és közös értelemadásnak, a közpolitikai folyamatokban is, és nem gondolom, hogy kizárólag a tudós-kutató adhat *érvényes* értelmet a közpolitikai valóságnak. Ám ezzel a pozícióval oly annyira kivívom vitapartnerem ellenérzését, hogy felfogásomat egyenesen kitessekeli a tudomány világából. Bretter Zoltán és Illés Gábor vitaírásukban döntően éppen ezekkel a megismerési kérdésekkel foglalkoznak és vitatják Gajduschek megállapításait, tehát akár elintézettnek is vehetném a dolgot, úgy gondolom azonban, hogy én sem térhetek ki a válasz elől. Annál kevésbé, mert nem először és nem csak tőle hallok efféle megfogalmazásokat.

Gajduschek négy pontban fogalmazza meg saját pozitivistának nevezett episztemológiai alapállását. Felfogásom „lényege [...] – írja –, az a hit, hogy van »odakint« egy megismerhető és leírható objektív valóság”, s úgy véli, ezen objektív valóság megragadása elsőrendűen a tudomány feladata, és a tudomány képes is ezt megtenni (118. oldal). Mégpedig azért mert 1. a pozitivista tudomány *értékmentes*, hiszen célja „a valóság és nem a kutató bemutatása” (uo.). 2. Passzív vagy *szemlélődő*, mert a valóságot megérteni és nem megváltoztatni akarja. 3. *Módszeres*, vagyis elkerülendő a tévedést és a manipulációt, tárgyát „sztenderd eljárásmodok, módszertani szabályok” szerint vizsgálja (uo.). 4. A tudomány *általánosít*, az ő szavaival szólva: „A cél, hogy valami általánosat, saját magán túlmutatót tudjunk mondani a »valóságról«.” (uo.) Mindez így még rendjén lévőnek is tűnik, hiszen a tudomány művelője igyekszik tárgyilagosan gondolkodni, semlegesen viselkedni, módszeresen kutatni és a vizsgált egyedi eseten túl általánosabb megállapítást tenni.

Ezek után azonban Gajduschek azt állítja, hogy „mindezzel a Szabó által bemutatott és érzékelhetően el is fogadott álláspont *szöges ellentétben van*.” (uo., kiemelés: Sz. M.) Vagyis munkám és szemlélete kívül van a tudomány világán, ezért aztán az is kétséges, hogy van-e egyáltalán „tudományos hozadéka annak” amit a proponált diszkurzív elemzések feltárnak és javasolnak (uo.). Ezek természetesen súlyos szavak, amelyek válasz után kiáltanak. Válaszomban olyan módon fogunk haladni, hogy először bemutatom Gajduschek állítását és érveit, utána következnek az én kritikai megjegyzéseim, kiegészítve azokkal az érvekkel, amelyeket a vita többi résztvevője fogalmazott meg.

Ad 1. és 2. A pozitív(ista) tudomány azért *értékmentes*, állítja Gajduscheck, mert a tudomány az objektív valóságot akarja bemutatni, és nem a kutatót. Továbbá a kutató a valóság *megfigyelője* és nem alakítója. Az a kutató tehát, aki nem a társadalmi-politikai valóság értéksemleges megfigyelője, kívül van a tudomány világán, vélhetően belépett a politikai praxis területére.

Az értéksemleges vagy nem elkötelezett megfigyelés és leírás a tudomány egyik fontos *normája*, ezért azt tudom mondani, hogy mindenképpen erre kell *törekedni*. Vagyis egy tudós és kutató lehetőleg ne egyik vagy másik párt (rész) nevében és egyoldalúan a javára végezzen kutatásokat, például azt állítva közben, hogy mindez az egyetlen igaz „objektív és tudományos” nézet, és nem is a saját „szent hitét” próbálja rátukmálni a társadalomra objektív valósággént. A tudományra nézve mindez elég deprimáló tud lenni. Ha erre gondolt Gajduscheck, akkor egyetértek vele. A probléma „csak” az, hogy Gajduscheck ezt a normát saját tudományos szemléletét tekintve *megvalósultnak* tételezi, és az esetleges más szemlélet képviselőjét pedig elvitatja. A társadalom megismerésének tárgyilagossága azonban nem ilyen meseszerűen leegyszerűsített: vagy tárgyilagossá válik, vagy pártos, vagy elfogult vagy elfogulatlan, vagy kívül vagy vizsgálatod tárgyán vagy belül.

A társadalomtudós ugyanis, tetszik neki vagy nem, tud róla vagy nem, *része* vizsgálati tárgyának, vagyis a társadalomnak, nem úgy mint a természettudós. Habermas írja, hogy az a tudós, aki nem része az adott kultúrának, egyszerűen nem is érti, hogy az emberek ott mit mondanak, és hogyan cselekszenek (Habermas, 1994.). Valamit persze mondhat, sőt még abban a hitben is élhet, hogy ő adja meg az adott társadalmi esemény vagy összefüggés egyetlen igaz jelentését. Ám kénytelen szembesülni azzal, hogy vizsgálati objektumai (mármint az emberek) is értelmezik azt, amit ő tudományosan újraértelmez, továbbá tudományosan is vannak értelmező riválisai. A társadalom ugyanis konstruktum, amit mi emberek hozunk létre töprengések és elhatározások, képzelgések és leírások, beszélések és döntések nyomán: keresve a lehetőségek között a nekünk megfelelőt és elkerülve a lehetetlen akarását. A társadalomtudós, bármilyen tudományt művel is, ebben az *értelmezési kavalkádban* szálal meg, és küzd saját érvényes igazságáért. Sokféle pozícióból teheti ezt. Gajduscheck a természettudósok szemléletét követi, ami még ma is eléggé általános. Attól azonban, hogy a jelentést és az értelemképzést társadalmi realitásnak tekintjük, még nem lesz a társadalom sem imponderábilis (megfoghatatlan), sem idioszinkretikus (önkényes), mint Gajduscheck véli, és a kutató is meg tudja különböztetni saját elkötelezettségeit mások elkötelezettségeitől, saját tevékenységének hatását a társadalom általános realitásától. Minden más félreértés vagy ráfogás, a tudományos iskolák belső hatalmi küzdelme, néha a tudományos paródia szintjén, sajnos.

Ad 3. A tudomány, írja Gajduscheck, a tévedést és a manipulációt kizáróan, tárgyat „sztenderd eljárásmodok, módszertani szabályok” szerint vizsgál-

ja, márpedig Szabó Márton tanulmányában az „hangsúlyozódik, hogy nincsenek sztenderd eljárások. Minden eset egyedi és ismételhetetlen.” Márpedig ez „ellentmond a klasszikus tudomány szabályainak. Azok a hibák, amik ki-küszöbölésére a modern tudomány a maga módszertanával jórészt létrejött, újból megjelenhetnek” (118. oldal).

Elismerem, a *módszer fontos*, hiszen empirikus tudományról van szó, amely nem filozófiai belátásokra vagy köznapitapasztalatokra építi megállapításait. Ismét azt tudom azonban mondani, amit fentebb: nem olyan meseszerűen egyszerű a módszertan kérdése, hogy a sztenderd eljárások alkalmazása eleve kizárja a tévedést. Bár így lenne! A társadalomban ugyanis minden jelenség *egyedi* (szemben a természet stabilan fennálló és pontosan ismétlődő jelenségeivel) továbbá a társadalomban nem lehet sem kísérletezni sem laboratóriumot létrehozni megállapításaink ellenőrzése céljából. Hans-Georg Gadamer írja a XX. század egyik legnagyobb hatású művében, az *Igazság és módszerben*, hogy a történelemre, a társadalomra és a művészetre nézve a tudományos ismeretek igazságát éppen hogy nem a módszer szavatolja, hanem a kutatói *invenció*, miközben egy kutató abszolúte módszeresen végzi a munkáját (Gadamer, 1984.). Rossz hír ez a dogmatikus lelkek és a tudományos betanított munkások számára, de akkor is ez a helyzet.

Ma már szinte áttekinthetetlenül gazdag az a módszertani irodalom, ami a gadameri hermeneutika szellemében foglalkozik a társadalomtudományi kutatásokkal. Earl Babbie például, akinek a módszertani munkáját a magyarországi társadalomtudományi képzésben sok helyen használják, a következőképpen fogalmaz: „Az objektivitás fogalmi kísérlet arra, hogy eljussunk valamihez, ami személyes érzékelésünk mögött van. Ez végső soron kommunikáció kérdése, amelyben megpróbáljuk megtalálni szubjektív tapasztalatunk közös alapját. Amikor keresésünk sikerrel jár, azt mondjuk, hogy az objektív valósággal van dolgunk.” (Babbie, 2008: 57.) Nem „jobb szerzők híján” idézek egy módszertani kézikönyvből; azt szeretném demonstrálni, hogy a huszonegyedik század elején *elemi* társadalomtudományi szinten sem tartható az idea, hogy a társadalom és a politika léte egy tőlünk független, értelmezés nélküli objektív valóság lenne, ami jól formalizált és ismétlődő módszerek alkalmazása révén ismerhető meg. „Az igazság az, hogy sem a »párthovatartozásnak«, sem a »vallási hovatartozásnak« nincs *valódi* jelentése, ha »valódi«-n a valóság valamely objektív vonásának való megfelelést értünk. [...] Csupán általunk létrehozott kifejezések, melyekhez bizonyos jelentéseket rendeltünk valamilyen célból, például társadalomtudományi kutatások folytatás céljából.” (Babbie, 2008: 137–138.) Ez a pozíció nem a tudományos megismerés alól húzza ki a talajt, mint Gajdushek véli, és sajnos sokan mások, hanem a *naiv empirizmus* vakon elkövetett tévedései alól.

Ennek kapcsán kell említenem Bretter Zoltán egyik érvét, amely szerint a diszkurzív szemlélet filozófiai túlterheltsége módszertani bizonytalanságából fakad. Ha van ilyen egyáltalán, akkor ez szerintem más tényezőre vezethető vissza. A diszkurzív szemlélet módszertana ugyanis nem kevésbé cizellált, mint a pozitivista-objektivista tudományé, s ez akkor is így van, ha hiányzik belőle a módszerfetiszizmus. Ez a túlterheltség egy külső kényszer következménye, amit jól mutat például az interpretatív-diszkurzív *szervezetelmélet* hasonló története és állapota (Gelei, 1996.). Vitapartnereink ugyanis újból és újból kétségbe vonják a szemléletünk tudományos relevanciáját, mint jelen esetben Gajduscheck is, hogy ne mondjam, filozófiai-ismertelméleti alapon érvelnek ellenünk, aminek kapcsán mi kénytelenek vagyunk elmondani, hogy történt valami a filozófiában és a társadalomelméletben mondjuk az utóbbi ötven-hetven éve, amit illene mindenkinek ismerni és figyelembe venni, aki ilyen tárgyban nyilatkozik. Az itt vitatott tanulmányom viszont éppen csak jelzi ezeket az „alapokat”, leginkább konkrét elemzéseket mutat be és értelmez. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert néha még a jóindulatú partnereink is „csak elméletet” látnak a diszkurzív szemléletben, ami, egyszerűen szólva, nem igaz állítás.

Ad 4. Mivel tanulmányom a vizsgálati objektum *lokalitását és egyediségét* hangsúlyozza, Gajduscheck szerint kétséges, hogy van-e egyáltalán „tudományos hozadéka annak, hogy [például] mi történik egy konkrét szociális intézményben.” (uo. 118.) Ugyanis egy tudományos vizsgálatnak az a célja, hogy „valami általánosat, saját magán túlmutatót tudjunk mondani a »valóságról«” (uo. 118.), nem pedig az, tenném hozzá, hogy feltárja az adott valóságdarab összetett természetét, lehetőleg minél alaposabban.

Ez a felvetés a társadalomtudományi *általánosítás* kérdését érinti, és én ismét csak álmélkodom azon, hogy vitapartnerem milyen egyszerűen elintézhetőnek tekinti ezt az összetett problémát. Ha jó értem őt, azt tekinti általánosnak, ami a sok konkrét egyesben közös elemként feltárható, merthogy ez az elem mutat túl magán az egyes dolgon. Nincs ezzel semmi baj, ha tárgyi-fizikai valóságot vizsgálunk, hiszen ez a valóságterület standard struktúrával és stabil tulajdonságokkal bír. Mi van azonban akkor, amikor élő, változó valósággal találkozunk, mint amilyen a társadalom is, amit értelmező képességekkel rendelkező egyének formálnak bizonyos keretek között szabadon? Ez esetben a szemlélődő lerögzített általánosság egyszerűen érvényét veszti. Talán elsődleges tájékozódásként használható, de a tényleges társadalmi általánosságok teremtett általánosságok. Azt értem ezen, hogy a társadalomban *általánosodások* vannak: az emberek között valamilyen oknál fogva elterjednek bizonyos minták, szokások, eszmék, hiedelmek. Nem mindaz, ami korábban közös vonásként megragadható volt, hanem ezek közül egyesek. Talán azért, mert ebbe kényszerítik bele őket, mert ez ragadta meg a képzeletüket, ezt látják hasznos-

nak, vagy mások miatt. Mindez egy végtelen folyamatban, amelyben olyan értelmezési kategóriák játsszák a kulcsszerepet, mint a különös, a példa, a kivétel, a határ, a kommunikáció, és mások (lásd erről részletesen: Szabó, 2011: 41–56.). Ebben a kérdésben máig vívja csatáját a szemlélődő és cselekvő általánosítás. Az előbbi azt kutatja, ami mindenben benne van, az utóbbi azt szeretné tudni, hogyan terjednek el és standardizálódnak, azaz hogyan általánosodnak a társadalmi eszmék, normák, szokások. Úgy vélem mindkettő lehet tudományos, jóllehet az utóbbi igazabb és összetettebb valóságot képes feltárni.

Azt gondolom tehát, hogy igenis van tudományos értéke és hozadéka a politika diszkurzív szemléletének s a közpolitikai folyamatok diszkurzív elemzésének, mégha ez az elemzés más tudományosmennyiség jegyében folyik is, mint amit vitapartnerem elfogadhatónak vél. Gajduscheck elismeri ugyan, hogy az ő általa képviselt tudományfelfogást is érik jogos kritikák, sőt az értelemadás fontosságára több jeles szerző is felhívta a figyelmet a huszadik században, írja, ám az, amit én ennek a kritikai szellemnek nevében elkövetek, az távol áll a tudománytól, hiszen dolgozatomban szemlélete „kihúzza a talajt a tudományos gondolkodás alól, [...] lehetetlenné teszi a racionális érvelést.” (uo.) Kérdezném, tényleg így van?

Ezen a ponton kapcsolódik bele a vitába Bretter Zoltán. Azt írja, hogy szerinte Gajduscheck György „a közpolitikai elemzést olyan racionális tudománynak tartja, melynek nem tiszte a politikusok szófia beszédével foglalkoznia.” (Bretter, 2013: 131.) A vitában ő a kulcsproblémának éppen a racionalitás értelmezését tartja, mert szerinte Gajduscheck ennek nevében bírálja a diszkurzív közpolitikai elemzés szemléletét és metodológiáját, s terjeszti elő saját javaslatát. Csakhogy, mutat rá Bretter, Gajduscheck összekeveri egymással az észszerű (rational) és az értelmes (reasonable) kifejezéseket. Azt írja „Az »értelmes«: univerzális, az emberi értelemnek megfelelő, logikus, általánosan érthető, bárki számára belátható, nemre, kultúrára, helyzetre való tekintet nélkül kommunikálható; az »ésszerű«: az egyén számára átlátható, egy adott szituációban érvényes, közvetlenül érthető, sajátos logikával rendelkező, aminek értelme csak egy kommunikációs folyamatban tárulkozik föl.” (uo.) Ennek következtében mindkét fogalom racionális magatartásra utal, vagyis egyik sem intuitív, érzelmi vagy mitológia fogalom.

Bretter szerint a nézeteltérés közöttünk, mármint Gajduscheck és közötttem, alapvetően abban van, amit „amit Gajduscheck nem mond ki a saját álláspontjáról, [...] és abban, ahogy kimondja a saját álláspontjának kizárólagos érvényességét. Mi az, amit – hangsúlyozom: megérzésem szerint! – Gajduscheck nem mond ki? Mindenek előtt azt, hogy a közpolitika »tudományán« belül ő a haszonelvű, benthami vétetésű, a chicagói közgazdasági iskolában csúcsra jutott és az amerikai akadémia által kanonizált, abszolút mainstreammé avatott, rational (public) choice iskola hívének tartja önmagát. Ennek eredményeként minden, ami ebbe az iskolába beszuszokolható, az elfogadható közpoli-

titaként vagy annak elemzéseként. Logikusan ebből következik aztán vitacikkének legérthetlenebb, költőinek szánt, ezért eleve nemlegesen már eleve megválaszolt kérdése: »Tudna-e [ti. Szabó] olyan közpolitikai témát mondani, amelynek diskurzuselemzését értelmesen el lehetne végezni?« Természetesen számtalan ilyen téma van, s akadnak köztük olyanok, amelyeket csak és kizárólag diszkurzív, narratív módszerekkel lehet elemezni, s olyanok, amelyek nem a közpolitika »tudományát« kanonizálni hivatott műhelyekben születnek.” (Bretter, 2014: 139.) Ezzel szemben, mondja Bretter, Szabó Márton inkább azt vizsgálja, hogy miként lehetséges olyan (diszkurzív) közpolitikai elemzést végezni, amely kilép az egyetemesen értelmesnek vélt szemlélet keretei közül, és azt a kérdést teszi fel, hogy miként és hogyan lehet adott szituációkban észszerű, a szereplők által ténylegesen felfogható közpolitikát folytatni.

4. A KÖZELEDÉSRŐL: A TUDOMÁNYOS KÖZPOLITIKAI ELEMZÉS LEHETŐSÉGE

Az éles polémia ellenére én úgy vélem lehetséges a közeledés a két tudomány-szemlélet között, pontosabban lehetséges az eltérő szempontok akceptálása, legalább is praktikusán. Gajdusчек vitairatának vannak olyan pontjai, ahol kifejezetten elfogadni látszik a közpolitikai diskurzuselemzés szempontjait. Azt írja például, hogy a racionális elemzés kudarcai nyomán kezd megfogalmazódni az a belátás, hogy „az elemzőnek el kell mozdulnia a kívülálló bölcs szerepköréből, a résztvevők közötti megegyezést segítő, facilitáló szerepkörbe. Mindez megjelenik a »hard« helyett a »soft« technikák növekvő népszerűségében. Az irányzat meghatározó, elméletileg is megalapozó munkái már a nyolcvanas évek végén megjelentek. [...] A közpolitika-elemzés belső önmozgása, a tényleges elemzés-tanácsadás szerepének megkérdőjeleződése, így mintegy belső keresletet teremtett, ami találkozhatott a diskurzus-elemzés és kapcsolódó társadalomtudományi irányzatok és módszerek jelentette kínálattal. Ebben a kontextusban a Szabó által bemutatott technikák nagyon is adekvátak.” (120. oldal)

A közeledés lehetőségét a diszkurzivitás oldaláról is fel lehet vetni. Erre Illés Gábor (2014) és Bretter Zoltán is utalt (2014: 135–137.), Pál Gábor hozzászólásának viszont ez a gerince. Úgy látja ugyanis sem én, sem Gajdusчек nem foglalkoztunk komolyan a diskurzuselemzések *felhasználhatóságának* kérdésével, márpedig érdemes különbséget tenni „a *lehetségesség*, a *sziükségesség*, vagy az *érdemesség*” szintjei között (Pál, 2013: 118.) azért, hogy a találkozási pontok egyáltalán felvethetők legyenek. Ez azt jelenti ugyanakkor, hogy van olyan terület (ez a *lehetséges-e* kérdése), ami felett nem érdemes vitát nyitni, szemben a másik két szemponttal, amely viszont a vitatható együttműködés terepe lehet.

A „lehetséges-e” ponttal kapcsolatban Pál Gábor határozottan fogalmaz: Az a kérdés ugyanis, hogy „»lehet-e egyáltalán (érvényes módon) alkalmazni a diszkurzív megközelítést a közpolitika világának megismerésére?«, illetve »lehet-e egyáltalán (releváns és legitim tevékenységként) közpolitikai diskurzuselemzést végezni?« [...] voltaképp nem kérdés, sokkal inkább széles konszenzussal hitelesített tapasztalati tény.” (uő. 119.) Állítását alátámasztandó Pál sorolja azokat a közpolitikai diskurzuselemzési törekvéseket, iskolákat, szerzőket és műveket, amelyeket én nem is említettem meg. Kiegészítő áttekintése során monográfiákat, kézikönyveket és tanulmányokat mutat be, demonstrálandó, hogy „a diskurzuselemzés(ek) művelhetősége a közpolitika-tudományon belül meglehetősen széles körben elismert”. (uo.) Külön ír a tudományos konferenciákon egyre nagyobb számban megjelenő közpolitikai diskurzuselemzésekről. És ami különösen figyelemre méltó: Bécsben 2013. július 3. és 5. között került megrendezésre „az a rangos nemzetközi seregszemle, amely vállalt és deklarált célja szerint kifejezetten az interpretatív közpolitika-elemzéssel foglalkozó kutatók számára biztosít fórumot. Az *8th International Conference in Interpretive Policy Analysis* címet viselő tanácskozáson nem kevesebb, mint hatvanhat panelben, több száz résztvevő tartott előadást.” (uő. 121.) A konklúzió nem kétséges: „a közpolitikai diskurzus kutatás léte, érvényessége, relevanciája és legitimitása sem kézikönyvek szerzői, sem a folyóiratok szerkesztői, sem a konferenciák szervezői számára nem kérdés; ilyen jellegű vizsgálatokat a szélesebb tudományos közösség által jóváhagyott, elismert módon lehet folytatni.” (uo.)

Egy jámbor óhajt fűznék mindehhez: bárcsak így lenne, mármint hazánkban. Egy kezemen össze tudom számolni azokat a politológusokat, akik nálunk komolyan foglalkoznak közpolitikával és közpolitikai elemzéssel, s ők is, mint Gajduschek György vitáirátában, erősen ódzkodnak a közpolitikai diskurzus kutatástól, sőt hajlamosak még a tudományból is kitessékelni művelőit. Pedig ma már a *londoni szín szindróma* átka is oldódni látszik: lehet csatlakozni a közpolitikai elemzés egyik legjelentősebb nemzetközi áramlatához, ahelyett, hogy 80-100 éves tudományos ideák szellemében fogant kutatásokat pótolunk és honosítunk. Ebből adódik a közeledés hazai két minimumfeltétele. Az egyik: ahogy mi nem tessékéljük ki a hagyományos közpolitikai elemzőket a tudomány világából, ők sem tegyék ezt velünk. A másik: el kell ismerni, hogy a közpolitika egész folyamata tudományosan vizsgálható interpretatív-diszkurzív nézőpontból, nem csak esetleg a közpolitikára vonatkozó közvélemény és az ideologikus manipulációk.

Amiről viszont hasznos vitatkozni, mert gazdagítja a közpolitika-elemzéseket, az a kérdés, hogy *miért* érdemes és *hogyan* érdemes diszkurzív kiindulópontú közpolitika-vizsgálatokat végezni. Mert nemcsak lehetséges, hanem érdemes is. Pál Gábor írja: „Szabó Márton elsősorban hat dolgot emel ki, amely miatt érdemes diszkurzív közpolitika-vizsgálatokat végezni (Szabó, 2012). Az

első a laikus tudás komolyan vételére, beszámítására és integrálására való [...] képesség, sőt, hajlam (8–9). A második a gondolkodás keretezettségére, beágyazottságára, a diszkurzív környezet, a kulturális kontextus és (általában) a tudásfeltételek meghatározó szerepére való rávilágítás (9–10, 20.). A harmadik az olyan alapvető közpolitika-tudományi kategóriák revíziójának, újraértelmezésének és felváltásának lehetősége, mint az érdek, a racionalitás, vagy éppen a szakértő (20–22, 9). A negyedik az ésszerűségek »pluralitásával«, a párhuzamosan létező, »ellentétes bizonyosságok« tényével való szembesülés és szembesítés mozzanata (22–23). Az ötödik a vizsgálatok kiterjesztése a korábban nem vizsgált összefüggésekre, így a »szervezetek működésének« »rejtett dimenzióira«, vagy »a szereplői viszonyok kontextusára« (25). A hatodik pedig a közpolitikai programok eredményes megvalósításához szükséges együttműködés, az ún. diskurzusközlő kialakításának elősegítése, előmozdítása (28–29).” (Pál, 20113: 124.) Gajduscheck viszont, írja, csak egyetlen dolgot ismer el: „a közpolitikai folyamat első, kiinduló szakaszának, azaz a probléma-definiálás fázisának leírására és elemzésére való alkalmasságot.” (Pál, uo.) S rögtön hozzáteszi: mind a hét „potenciális, kiaknázható erőforrás a diszciplína számára.” (uo.)

Túl ezen, Pál arra hívja fel a figyelmet, hogy az érdemesség és a hasznosság kérdése más módon is felvethető. Ehhez három új szempontra hívja fel a figyelmet. Az első a diszkurzivitás *mértéke*, amin azt érti, hogy a közpolitikai folyamatok különböző mértékű jelentés teli aktust termelnek, ami azzal jár, hogy vannak a diszkurzív elemzés számára inkább alkalmas közpolitikai jelenségek, szemben másoknál. Egyik példája szerint „a gyűlöletbeszéd problémájának górcső alá vételét a fatolvajlás jelenségénél” alkalmasabbnak találja a diszkurzív vizsgálatra (uő. 125.). A második a diszkurzivitás *jellege*, amely ugyancsak kijelöli a hasznos és a kevésbé hasznos diszkurzív elemzési területeket. Itt azt a kritériumot kell megvizsgálni, írja, hogy az adott közpolitikára nézve „mennyiben konstitutív és mennyiben reziduális a diszkurzivitás vonása magára a folyamatra nézve, illetve mennyire meghatározóak a kommunikatív/jelentéses összetevők az adott közpolitika tényleges megformálódása szempontjából.” (uő. 125–126.) A harmadik szempont a vizsgált közpolitikai jelenség *dinamikusságának* a kérdése. Ugyanis a változó-átalakuló közpolitikai programok sokkal inkább telítettek értelmezésekkel, mint a statikus és rutinszerűen kezelt közpolitikák. Ebből adódóan a diszkurzív elemzést az „átalakulóban lévő, keletkező-elmúló közpolitikai jelenségek és jelenségcsoportok vizsgálatára érdemes igazán alkalmazni.” (uő. 126.)

Konklúziója akár az egész vita összegzése is lehet: „A közpolitikai diskurzuszvizsgálatok, bár korántsem univerzális csodaszerek, olyan távlatokat, olyan perspektívákat rejtenek, amelyek mindenképpen csak gazdagíthatják a közpolitika-tudományt.” (uo.) Ezt én is pontosan így gondolom.

IRODALOM

- Babbie, Earl (2008 [2001]): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Fordította Kende Gábor és Szaitz Márton. Budapest, Balassi Kiadó.
- Bretter Zoltán (2014): „Őrült beszéd: de van benne rendszer” Töredékes elemzések és megértő kritikák. In *Politikatudományi Szemle*, XXIII. évf., 1. szám, 131–145.
- Gadamer, Hans-Georg (1984 [1960]): *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlata*. Fordította Bonyhai Gábor. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Gajdusчек György (2012): A magyar közigazgatás és közigazgatás-tudomány jogias jellegéről. *Politikatudományi Szemle*, XXI. évf., 4. szám, 29–49.
- Gajdusчек György (2013): „Diskurzus” vagy „süket duma”? Gondolatok, megjegyzések Szabó Márton: Közpolitikai diskurzuselemzés című dolgozatához. *Politikatudományi Szemle*, XXII. évf., 1. szám, 117–127.
- Gelei András (1996): Szervezeti keret és szervezeti változás – egy értelmezési kísérlet. *Szociológiai Szemle*, 3–4. szám, 55–81.
- Habermas, Jürgen (1994): Az ész egysége hangjai sokféleségében. Fordította Adamik Lajos. In Jürgen Habermas: Válogatott tanulmányok. 309–347. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Illés Gábor (2014): Kommentár egy vitához. *Politikatudományi Szemle*, XXIII. évf., 2. szám, 111–121.
- Pál Gábor (2013): A közpolitikai diskurzuselemzés perspektívái. Hozzászólás egy vitához. In: *Politikatudományi Szemle*, XXII. évf. 2. szám 117–129.
- Ricoeur, Paul (2000 [1990]) Politikai nyelv és retorika. Fordította Boda Zsolt. In: Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt szerk.: *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. 53–62. Budapest, Tankönyvkiadó–Universitas.
- Szabó Márton (1998): *Politikai tudáselméletek*. Budapest, Tankönyvkiadó–Universitas.
- Szabó Márton (2003): *A diskurzív politikatudomány alapjai*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Szabó Márton (2006): *Politikai idegen*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Szabó Márton (2011): *Politikai episztemológia*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Szabó Márton (2012): Közpolitikai diskurzuselemzés. *Politikatudományi Szemle*, XXI. évf., 3. szám, 7–31.
- Szabó Márton (2014): *A közügy politikaelmélete*. Budapest, Nemzeti Köszolgálati és Tankönyvkiadó.

RECENZIÓK

Karácsony András
Kísérlet egy hagyomány felélesztésére
(Lánczi András: A politikai tudásról)

Oross Dániel
Tudás és politika
(Berényi Eszter–Erőss Gábor–Neumann Eszter, szerk.: Tudás és politika.
A közpolitika alkotás gyakorlata)

KÍSÉRLET EGY HAGYOMÁNY FELÉLESZTÉSÉRE

Karácsony András

(egyetemi tanár, ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék)

Lánczi András: A politikai tudásról. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó, 2012. 310 oldal, 3600 Ft

Minden írás beszélgetés, de legalábbis invitálás beszélgetésre. Egy recenzióra ez különösképp illik, hiszen a szerző elmondta a magáét, s a recenzens hozzászól, azaz belép a beszélgetésbe. A helyzet persze összetettebb, mert a recenzens nemcsak a szerzővel, hanem egyidejűleg az Olvasókkal is beszélget – miként a szerző is tette. Ezek a beszélgetések azonban különböző természetűek. A szerzővel a recenzens inkább imitálja a beszélgetést. Ha valóban vele akarna beszélgetni, akkor nem fárasztaná magát egy írás elkészítésével, hanem egy kávézóba invitálná a szerzőt és elmondaná benyomásait. Ám a recenzió megíródik, s ezzel az Olvasó válik az igazi beszélgetőpartnerre. Az Olvasó, aki szerencsés esetben a könyvet már olvasta, s most a recenziót lapozgatja. A recenzens – ha úgy tetszik: a szerző hátára felkapaszkodva – mindig elsősorban az Olvasóhoz fordul. Csak azért imitálja a szerzővel folytatott dialógust, hogy az Olvasó számára megfontolandó gondolatokat közvetítsen. S ez nincs másként ebben a recenzióban sem. Ami viszont másként van, az az, hogy kísérletet teszek az alábbiakban a szerzővel történő valóságos beszélgetés látszatának kialakítására. Természetesen ez is imitáció, ám nem egy rejtett, hanem egy nyilvánvaló imitáció. Az alábbiakban egy a szerzővel beszélgető dialógusformában fogalmazom meg gondolataim Lánczi András könyvéről. A beszélgető felek: „L” (a szerző) és „K” (a recenzens). Az „L” szájába adott mondatok mindig idézetek a szerző könyvéből. Az idézőjeltől épp ezért eltekintek, de az idézetek végén zárójelben megadom az idézett mondatok oldalszámát. Természetesen igyekeztem a releváns gondolatmenetektől minél rövidebb, tömörebb mondatokat szerepeltetni a recenzióba – az mégsem járja, hogy a recenzió terjedelmének nagyobb része idézet legyen –, s ebből következően „L” mondatai nem mindig illeszkednek gördülékeny stílusban a beszélgetésfolyamba. De hát ilyen az élet, a recenzens mindig meghatározó pozícióban van (legalábbis ideig-óráig) a szerzővel szemben.

K: Kedves Barátom! Könyved igencsak konfrontatív. Mégpedig azért konfrontatív, mert két világ ütközésével találkozunk az Olvasó. A politikai és a tudományos látásmód ütközésével. Hogy a politikai jelleg már önmagában a létértelmezések ellentétének intenzív fokát mutatja – ezt Schmitt-től tudjuk. De nemcsak e tekintetben konfrontatívak írásaid, hanem azért is, mert egymásra vonatkoztatod a politikai tudásról szóló ismeretanyag politikai és tudományos megközelítését. A konfrontatív jelleg épp abból következik, hogy e két látásmódot nem egymástól elválasztottan kezeled, hanem az elválasztás értelmét vitatod. Már a könyved bevezető oldalain kitűnik, nem arról olvashatunk, hogy a különböző politikát vizsgáló modern tudományok (politológia, szociológia, pszichológia, intézmény- és esztörténet stb.) alapján milyen kép rajzolható meg a politikai tudásról, hanem inkább arról, miként ébreszthető fel, miként erősíthető meg a szellemi életben a politikai filozófia hagyománya? Egy olyan hagyomány, melyben a politikai világ értelmezése összefonódott a helyes politikáról szóló elképzelésekkel. Alapvetően tehát egy nagyon is konkrét vita áll vizsgálódásod középpontjában. A politikatudománnyal (vagy általánosabban: a modern társadalomtudománnyal) való vita, mégpedig a filozófiai, a politikai filozófiai hagyomány pozíciójából tekintve erre a vitára. Könyved tanulmányai, jelentős részben, a politikai tudás vizsgálatmódjához szükséges előzetes kérdéseket fogalmazzák meg, s persze ezen kérdéseket illető állásfoglalásod. Természetesen olvashatunk arról is (pl. a feminizmusról, az egyetem tudás meg-alapozó, tudásközvetítő szerepéről, a politikai felelősségről stb.), hogy az általad megjelenített intellektuális pozícióból mi minden lényeges része a politikai tudásnak. De fontosabbnak és izgalmasabbnak látom az előzőekben említett vitát, így a következőkben először arra koncentrálok.

L: A modern tudásformák – főként a pozitívizmus és a történetiség elvét követők – abból indulnak ki, hogy lehetséges abszolút tudás, ami örökké érvényes, univerzális tudást jelent (8.).

K: Ezzel máris vitatkoznom kell. Ha így lenne, akkor honnét a relativizmus, ami uralja korunk gondolkodásmódját? Max Weber *A tudomány mint hivatás*-ban, amivel kapcsolatban egyébként alapvető kritikát fogalmaz meg több helyen is, valóban ki akarta zárni a tudományos tudásból a szubjektív elemet, és az „objektív” tudás megszerzésének módszertanát taglalta kései tanulmányaiban, ám – s ezt sem feledhetjük – arról is írt, hogy a tudományos tudás „értelme” (itt persze tetten érhető a haladás iránti elkötelezettsége): hogy elavul. S ha így van, akkor nem abszolút. De Weberre még, gondolom, visszatérünk a későbbiekben.

Ha már a pozitívizmust említetted (és a historizmust), meg kell jegyeznem, hogy szerintem túlzottan erős e tekintetben az elutasításod. Hogy a klasszikus politikai filozófia szemszögéből nézve alapvető kérdéseket nem érint, sőt el-

utasítja magukat a kérdéseket is a pozitivista látásmód – ebben egyetértünk. És abban is, hogy ezek a kérdések máig aktuálisak. Ha úgy tetszik: a pozitívizmus, a filozófia régi hagyományából tekintve, nem filozófia. Vagy pontosabban fogalmazva, csak annyit tartott meg a filozófiából, ami az újkori tudománnyal egyesíthető. Mert filozófiaként született a pozitívizmus is. Comte egy pozitív filozófiát akart kifejtetni, mely kifejezés mindkét része (a „pozitív” és a „filozófia”) egyaránt fontos volt számára. Emlékezzünk csak arra, hogy a tudásproblémát a társadalom megreformálásának lehetőségével kötötte össze, azaz nagyon is jellemezte a gyakorlati filozófiai attitűd. S ezt nem feledhetjük akkor sem, ha Comte – miként erről Te is írsz – programatikusan elválasztotta az elméletet és a gyakorlatot.

Ennek ellenére, s ez a XX. századi tapasztalat, a pozitivista paradigma a filozófiai hagyomány gazdagságát, sokrétűségét sivárabbá tette és azt a képzetet táplálta (táplálja), mintha ezen tudományos tudás lenne egyedül az értékkel bíró tudás. Pedig, s erről könyvedben sokat olvashatunk, egyáltalán nincs így. Mindebből azonban számomra, osztva a filozófiai hagyomány iránti elkötelezettséged, nem következik, hogy ne okosodhatna az olvasó a pozitivista munkák által. Nem véletlenül írtam: okosodhat, ami persze nem jár feltétlenül együtt azzal, hogy bölcsebb lesz. Mert ha bölcsességet (amibe beleértődik az útmutatás az életvezetés, az embertársainkhoz való viszony, az értékek terén, összefoglalóan: az élet értelme terén) várunk egy könyvtől, akkor valóban nem tudományos munkát kell lapozgatnunk. Pontos (és persze provokatív) Heidegger megállapítása: a tudomány nem gondolkodik.

L: Az ismeretelméletre, analitikus tudományfelfogásra lecsupaszított filozófia elpusztítja a filozófia eredeti értelmét, az emberi létezés korlátaiból kiinduló bölcsesség szeretetét. S ennek súlyos következményei vannak az ember közösségi életére nézve is (9).

K: Igen, épp ezért hangsúlyoztam előbb, hogy okosodhatunk e művek által, ám nem leszünk feltétlenül bölcsebbek. A tudományok nem teszik fel a létkérdést, sem az egyéni egzisztenciát, sem pedig a közösséget illetően. Ezzel összhangban sem a jóra, sem a rosszra vonatkozó személyes állásponttal nem tállakozhatunk a tudományos művekben. Egyszerűen adottnak veszik a létezőket. Kérdés: miként viszonyulunk ehhez az új (modernkori) helyzethez? Ebben én inkább egy a szellemi életben létrejött differenciálódást látok, mármint a leíró és a normatív látásmódok közötti elkülönülést. Noha tagadhatatlan: a tudományosság modern felfogása a tudás, az ismeretszerzés világában dominanciára tör. Nyilvánosságában a „tudománytalan” jelző megsemmisítő erejű – pedig igazságokat, miként Te is hangsúlyozod, nemcsak a tudomány képes megfogalmazni. Miért lett ez a helyzet? Ennek oka, hogy a felvilágosodásban győzelemre jutott racionalizmus ural mindenféle gondolkodásmódot (talán

csak a művészetet nem tudta bekebelezni). Azaz egy általános gondolkodásmódról van szó, mely a tudományra mintaértékűként tekint, ha úgy tetszik: a tudományon kívüli gondolkodásmódokat is tudományossá akarja tenni (kezdvé a mindennapi életbeli gondolkodástól a politikán át a vallásig). De ez nem a tudományból, hanem korunk közgondolkodásából fakad. Azt nem hiszem, hogy állami erővel bírna a modern tudomány (miként Feyerabend hirdette), vagy ha mégis (lásd: a kommunizmus évtizedeit), akkor ennek tudományon kívüli oka, jelesül politikai oka volt. A tudomány tagadhatatlanul domináns szereplője korunk szellemi életének, ám ez – miként említettem – a racionalizmus egyeduralmából táplálkozik. Ha elfogadható ez a gondolatmenet, akkor nem a tudományban kell keresni a torz, egydimenziós látásmód elterjedtségének okát, hanem a racionalizmus diadalában. Az egyeduralkodóvá vált racionalizmus szűkítette be a szellemi horizontot.

A tudásnak bölcsességgel kell párosulnia. Arról írsz, hogy a legfontosabb kérdés: miként éljük, élhetjük az életünket? E kérdés válaszkeresésében az biztos, hogy nem sokat segít a modern tudomány, de nem is ígéri ezt.

L: Lehetséges-e köztes álláspontot felvenni a tudományos objektivitás és az értékelés szubjektívizmusa között? (9.)

K: Valóban ezt az egyszerű kérdést kell feltenni, illetve ehhez kapcsolódva azt – s ezzel már újra beléptünk a filozófiai hagyomány világába –, hogy a kérdések avagy a válaszok a fontosabbak? Könyved egyik intellektuális útmutatója, Leo Strauss (a másik Erik Voegelin) figyelemreméltó kísérletet tett a tudományos objektivitás és az értékelés szubjektívizmusa közötti „együttlátásra”. Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy e feszültség nemcsak a klasszikusan művelt filozófusok számára volt látható, de a szociológia területén bűvarkodóktól sem volt idegen. Norbert Eliasra kell utalnom, aki szerint a társadalomtudóst, tehát nemcsak a filozófust, az jellemzi, hogy egyszerre kell megfelelnie a távolságtartás követelményének (az objektivitásnak) és a számára adott konkrét közösségbe való beágyazódottságból fakadó elkötelezettségnek (az értékelés szubjektívizmusának).

Hogy más is lehetne a társadalomtudomány? Jobban kötődve a görög filozófiai hagyományhoz és kevésbé az újkori természettudományhoz? Igen, lehetne másféle is. Olyan, ami közelebb áll a klasszikus filozófiai látásmódhoz. De nem így alakult a modernségben a tudomány útja. Amivel nem az esetlegesen létrejött feltétlen elfogadását akarom hangsúlyozni, de azt igen, hogy nem tekinthetünk el attól, ami létrejött. Megint csak a korábbi megjegyzésedhez jutottunk vissza: egyensúlyt kell találni „a tudományos objektivitás és az értékelés szubjektívizmusa között”. Az egyensúly, vagy egy köztes álláspont megtalálása persze nem azt jelenti, hogy egy kicsit az egyikből és egy kicsit a

másikból is, hanem inkább azt, hogy világosan lássuk (azaz reflektáljunk): mit tud az egyik és a mit tud a másik teljesíteni?

De lépünk tovább a kérdések-válaszok problematikájához. Könyvedből egyértelműen kiviláglik, hogy a kérdéseket fontosabbnak tartod a válaszoknál. Már ebből is adódik a társadalomtudománnyal szembeni távolságtartásod. A filozófia valóban kérdező, míg a társadalomtudományra a válaszadás követelménye a jellemző. S persze – ezt megtanulhatjuk a filozófiától – azt is tudnunk kell, hogy a válaszok csak ideiglenesek. De nemcsak a filozófiától tudhatjuk, hanem a tudománytörténet is ezt mutatja. Amiből következően a filozófiának van egy „örök” része, míg a tudományos tudás – idővel – elavul, és csak történeti szempontból érdekes, hogy mit írtak pl. egy évszázaddal ezelőtt az éterről. Nem véletlenül a természettudomány területéről hoztam a példát, mert így kitérhetek a természet- és a társadalomtudomány különbözőségére, mégpedig a könyvedben előtérbe állított szempontból.

L: A mai természettudományok sokkal inkább filozófiai jellegűek szemléletmódjukban, mint a társadalomtudományok, ami kissé meglepő, de megmagyarázható (20.).

K: Valóban, a fizikusok és a biológusok (illetve az ezekhez kapcsolódó „hibrid” tudományterületek kutatói) a világegyetem és az élet nagy kérdéseit vizsgálják, s ennyiben a kapcsolatban maradtak a filozófiai hagyománnyal. Sőt! Ha a legfontosabb ismeretelméleti kérdés nyomába eredünk, és megnézzük, hogy a XX. század első harmadában a természet- avagy a társadalomtudósok reflektáltak-e arra a problémára, hogy a megfigyelési pozíció mennyiben befolyásolja a megfigyelésben szerezhető ismerettartalmat (ami egyébként egy régi filozófiai kérdés), akkor azt látjuk, hogy az elmúlt évszázad egyik meghatározó fizikus személyiségének, Werner Heisenbergnek a „határozatlansági reláció”-tézise a társadalomkutató Karl Mannheim tudásszociológiai felvetésével egyidőben fogalmazódott meg és gyakorolt széleskörű hatást tudományterületére. Heisenberg egy más szempontból is említésre méltó fizikus. A tudományos igazságok változó természetéről ugyanis *A rész és az egész* c. könyvében (mely egy fizikus filozófiai gondolatait tartalmazza) nagyon megfontolandó felvetéssel élt. Arra a gondolatmenetere utalnék, mely szerint a régi igazságok változása – legalábbis részben – nem abban áll, hogy érvényüket veszítették. Ellenkezőleg! Továbbra is igazságok maradtak, ám már nem univerzális jellegű igazságok, hanem meghatározott területre vonatkozó igazságok (ha úgy tetszik: partikuláris igazságok). Csak két példát említve: Bolyai nem az euklideszi geometriát mint egészt cáfolta, hanem csak azt, hogy ez az *egyetlen* lehetséges geometria. Vagy tekintsünk a newtoni mechanikára. Igazságai továbbra is igazságok, de már nem általános érvényű igazságok, mivel a mikrovilág összefüggésében másféle igazságokat állapítottak meg a fizikusok. A

tudomány haladása tehát nem kizárólag azt jelenti, hogy az igaznak tartott állítások átkerülnek a nem-igaz állítások halmazába, hanem az igazságuk hatóköre változik annak függvényében, ahogy a világról (az univerzumról) való képünk terjedelmileg és szerkezetileg bővül.

De talán túlzottan sokat időztünk a tudományelméleti, tudománytörténeti problémáknál. Forduljunk a politika felé, ami könyved központi témája. A modern korban a politikára gyakorta mint hatalmi játéktérre tekintenek, vagyis egy olyan területre, ahol egy adott közösségre vonatkozó hatalmi döntések megszületnek, ahol a cselekvők célokat fogalmaznak meg, s ha rendelkeznek megfelelő erővel (ami nagyon sokféle lehet: a választói felhatalmazástól a csupasz fizikai erőszakig terjed a skála), akkor a célokat megvalósítják.

L: A politika azonban nem tervezet, amit meg kell valósítani, ezért a tiszta racionalizmus nem alkalmas a politikai tudás értelmezésére. De az sem bizonyítható, hogy a politika tisztán az első, metafizikai kérdésekből levezethető volna. A politika maga az ember, a politikai tudás problémája azonos az ember problémájával (38.).

K: Ha a politika maga az ember, akkor tehát egy mélyebb tartományról van szó, mint csupán hatalmi játékterről. Álláspontod szerint az emberi egzisztenciából fakad a politika. S mivel az emberi lét közösségre vonatkoztatott lét, így a politika a közösségben (közösségekben) élő ember létének értelmét keresi. Persze nemcsak a politika sajátja a „hogyan élünk?” „mi az értelme életünknek?” kérdése. A vallások is erre adnak választ – igaz, csak a konkrét vallás követőinek. A filozófia is ezt keresi – igaz, mondandója csak a szellemi világban otthonosan mozgó kevesek számára hozzáférhető. A művészet sem maradhat ki ebből a sorból – noha szintén korlátozott a műalkotások élményében gazdagodók száma, mivel csak azokhoz jut el, akik érdeklődése, érzelmi-szellemi igénye túlmutat a mindennapi élet cselekvési és gondolkodási horizontján. A politika mindezekről abban különbözik, hogy éppen a mindennapokban megélt sorsban vetődik fel egy közösségben újból és újból a jó és a rossz dilemmája, a „hogyan élünk?” kérdése.

Ezzel már messze jutottunk a korunk politikai világát vizsgálók, alakítók látásmódjától. Azt tapasztalhatjuk, hogy az előzőekben említett kérdések igen csak háttérbe szorultak. De mi a helyzet azzal, amivel nap mint nap találkozunk a nyilvánosságban? Ami uralja az elmúlt évtizedek politikai nyilvánosságát és a politikát kutató politikatudományt?

L: A modern liberalizmus, amely eredetileg a kora újkori létező abszolút hatalom ellen lépett fel, elvonatoztatta mondanivalóját a konkrét körülményektől, s kialakította a jogok nyelvét, a jog lett az abszolút jó, sőt mára – analitikus

módszertanba öltöztetve – minden más megközelítést elavultnak, mi több, autoriter politikai gyakorlat előszobájának tartanak (51.).

K: Tapasztalatom szerint is ez az eljogiasítási törekvés pusztító erejű. De nemcsak a politika, hanem az erkölcs világában is. Meg kell jegyezmem, hogy az eljogiasító törekvés nem csupán azt jelenti, hogy politikai-erkölcsi viselkedést irányító normák helyébe jogi normák lépnek, hanem azt is – s talán ez a súlyosabb –, hogy akik a politikai nyilvánosságban meghatározó pozíciójuk alapján megmondják a társadalomnak, hogy mi a jogszerű, azok nem feltétlenül a létező jogi normákra hivatkoznak, hanem elképzelt/vágyott (ha úgy tetszik: „láthatatlan”) jogi normák nevében a demokratikus eljárásban létrejött (direktebben mondva: a parlament által alkotott) jogot gyakorta nem létezőnek nyilvánítják. Itt egy komoly ellentét rejtőzik, ám – sajnos – erre kevésbé reflektálnak a nyilvánosság szereplői, akik az örök őrzőiként jelennek meg. Konkrétan a jogállam és a demokrácia ellentétéről van szó. Ez persze egy rejtett ellentét, mert amikor a jogállam híveitől (s itt alapvetően a szelektíve kiemelt jogelvek melletti elkötelezettséget kifejezőkre gondolok) arról hallunk, hogy egy-egy jogi norma *jogilag* elfogadhatatlan (ha azt mondanák, hogy *politikailag*, akkor egy szavam sem lenne), akkor ezen kifogások nem összegződnek oly módon, hogy a demokratikus eljárást mint egészt vonnák kétségbe, de legalábbis kérdéseket tennének fel e tekintetben. Ez a szégyenlőség vélhetően a demokráciát illető megkérdőjelezhetetlenség mint politikai elfogadhatatlanság hitéből (vakhitéből) fakad. Pedig a jelzett ellentét alapvető. Absztraktnan nézve: vagy elfogadjuk, hogy a demokratikus legitimációval rendelkező parlament az érvényes jogi normák forrása, vagy pedig azt mondjuk, hogy vannak olyan jogelvek, melyek parlamenti döntés által sem írhatók felül. Nem azt mondom, hogy valamelyik mellett feltétlenül döntenünk kell. Sőt! Az a megfelelő politikai-jogi gyakorlat, amely ezt az ellentétet folytonosan harmonizálni törekszik. De ez csak úgy lehetséges, ha világossá tesszük ezt az ellentétet, s nem pedig le tiltjuk a megfogalmazását.

Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy itt is azzal az intellektuális deficitel kell szembesülnünk, hogy nem nézünk szembe a modern társadalom alapvető jellemzőivel. Ezek közül most azt emelném ki, hogy a modern társadalom egy *kockázatokkal* teli társadalom. Ilyen kockázat pl., hogy a legfőbb *politikai* testület (a népképviselőlet megtestesítője) a parlament hozza az érvényes *jogszabályokat* (legalábbis a kontinentális jogrendszert ez jellemzi). A kockázatokkal történő szembenézés azért is fontos, mert abból kiderülhetne, hogy a kockázatok nem számolhatók fel, legfeljebb más – szintén kockázatos – lehetőséggel cserélhetők fel. Ám ezek a kérdések különösképp nem tűntek fel az elmúlt évtizedek társadalomelméleti gondolkodásában.

Könyved olvasva, úgy látom, hogy a kurrens politikatudomány sem jeleskedett mélyreható problémamatematizálással. Többek között Anthony Downsra

utalsz, akinek munkái az ezerkilencszázkilencvenes években is jelentős hatást gyakoroltak.

L: Hogy ki mennyit fektet be a politikai döntéseibe, az több tényezőtől függ, de a Downs-típusú elemző igyekszik minél zártabb analitikus elemzési rendszert létrehozni, hogy az információfüggő döntéshozatalt modellálni tudja. Vagyis a politikai tudás ebben az esetben nem szubsztanciális – filozófiai jellegű – kérdésekből indul ki, hanem a politikai viselkedést befolyásoló információval azonosítja a politikai tudást (97.). [...] Downs munkája a látszat ellenére nagyon távol áll a politikai cselekvés világától (99.).

K: Noha kevésbé vagyok járatos a politikatudományi szakirodalomban, de Anthony Downs néhány írását olvastam és megoszthatom benyomásom. Elemzésének logikai eleganciája magával ragadó volt, pl. érzékletesen bizonyította, hogy a választó számára, ha racionálisan mérlegeli a részvételét a választáson, csekély erővel bíró érvek szólnak amellett, hogy részt vegyen a választási eljárásban, mivel oly kicsi a valószínűsége, hogy éppen az ő szavazata döntene el a képviselő személyét. Azt ugyanakkor nem bizonyította, még csak nem is valószínűsítette, hogy a választópolgár miért járna el racionális mérlegeléssel? Magyarán: a downsi racionális modellből az következne, hogy senki sem megy el választani, ám a tapasztalat azt mutatja, hogy mégis van választási aktivitás, mégis elmennek választani a honpolgárok. S ha így van – és pedig így van – akkor legalábbis arra következtethetünk, hogy a racionális cselekvés modellje nem írja le megfelelően a választói viselkedést. Pontosabban a távolmaradás egyik lehetséges okáról ad plauzibilis magyarázatot, ám arról már nem, hogy miért mennek el választani, akik részt vesznek az eljárásban. A részvételnek, miként a távolmaradásnak, egyaránt lehetnek racionális és nem racionális motívumai.

Lassan be kell fejeznünk beszélgetésünk, mert időszűkében vagyok és egy recenziót néhány napon belül meg kell írnom. Utolsó témaként a természetjog problematikáját érinteném, amelyre ebben a könyvedben, de az elmúlt két évtizedben publikált írásaidban is gyakorta hivatkozol. A természetjognak ugyanakkor az európai kultúr- és jogtörténetben többféle változata megfogalmazódott. Az antikvitásbeli előzmények után megjelent a középkorban a keresztény természetjog (ezen belül is különbözött az intellektualizmushoz és a voluntarizmushoz, vagy nevesítve: Aquinói Tamáshoz és Duns Scotushoz kapcsolódó hagyomány), majd az újkori észjog, illetve a XX. század közepén az „újjászületett” természetjog – hogy csak néhány állomását említsem e jogi-politikai eszmétörténetnek.

L: Azzal, hogy az abszolútnak isteni helyett szekuláris formát adtak, a felvilágosodás gondolkodói új kontextust teremtettek az ész számára (80.). [...] Az

abszolút tagadásával a demokrácia lemond az önmagán kívüli kontroll lehetőségéről. Ember és Isten korábbi kapcsolata átalakul ember és ember kapcsolatává, ez a modern „humanizmus” forrása (84.).

K: Örülök, hogy olyan gondolatokat fogalmaztál meg, melyek nem egy szűken vett természetjog-értelmezésre koncentrálnak, hanem az újkori gondolkodási horizont változására utalsz, amelynek kontextusában ragadhatjuk meg a természetjogi látásmód lehetőségeit. Előljáróban jeleznem kell, hogy a jog pozitivitásának gondolata (amelynek egyébként semmi köze sincs a tudomány területén értelmezhető pozitivizmushoz) egyáltalán nem áll távol tőlem, így itt vita támadhat kettőnk között. Álláspontom kissé kiélezve a következő: a természetjogi látásmódra történő pozitív hivatkozás csak a vallásos (azaz konkrétan: keresztény) változat tekintetében elfogadható maradéktalanul számomra. Mégpedig két összekapcsolódó okból:

– Ez a természetjog-felfogás egy olyan korban fogalmazódott meg, amikor e természetjog normavilágának tartalmi elemei a legszélesebb értelemben vett közgondolkodásban mindenki számára magától értetődően elfogadott volt, azaz nem igényelt egy értelmező elitet (persze a klerikus és a laikus hívó gondolatvilága különbözött, de ez a különbözőség kevésbé volt tetten érhető a mindennapi élet viselkedésnormáiban), illetve a mai világban, természetesen nem a társadalom egészére, de legalább a kereszténységben osztozók számára szintén egységes alap.

– Épp e keresztény természetjogi látásmód tartalmából következően, mindenki elfogadta, hogy van egy felette álló abszolútum, azaz korlátok között maradt az emberek normaértelmezésének és az ebből fakadó viselkedésének önkénye. Ami persze nem jelenti azt, hogy nem szegték meg sokszor a természetjogi (értsd ezalatt: vallási, jogi, politikai, erkölcsi) normákat, ám a normaszegések megítélésének alapja egyértelmű és egységes volt.

Visszatérve az általad említett változási szakaszokhoz. A felvilágosodás észjoga az ésszerűség mindenhatóságát hirdette, ám ez tartalmilag azt jelentette, hogy az értelmező elit mondta meg, hogy mi a jogszerű. Ennek az extrém formáját akkoriban a jakobinusok, a XX. században a kommunisták háta mögött tartották meg. Újfent két okot említenék arra nézve, hogy miért tartom kockázatosnak a szekuláris természetjogot:

– A szekuláris természetjog egy olyan korban jelent meg, amikor – a korszak szekularitásából következően – a mindennapi életbeli normák nem mutattak egységet, vagyis a társadalom számára már nem volt egy közösen osztott, megkérdőjelezhetetlen alapja a normavilágnak. Noha kiemelhet valamely alapvető értéket egy szekuláris természetjogi felfogás, mint pl. az igazságosságot, ám a társadalomban már nincs egy egységes normaalap, amely mindenki számára egyértelműen definiálná az igazságosság gondolati tartalmát és érzületét. Ebben a helyzetben felértékelődött azon politizáló értelmiségiek

pozíciója és mondandója, akik a nyilvánosság ereje által hatóképesen megfogalmazták a kívánatos jogi normákat, s ha ez erőszakhatalommal is társult, akkor az adott társadalom élete a kiszolgáltatottságba süllyedt. Ez persze csak a diktatúrákat jellemezte, ám a demokráciákban is jelen van annak lehetősége, hogy nem a megszokottságot és a működőképességet bizonyító hagyomány áll az alapvető jogi normák mögött, hanem azon jogelvek jelennek meg a pozitív jog értékelésének mércéjeként, amelyeket képviselő csoportok a nyilvánosság befolyásoló erejével rendelkeznek.

– Mivel a szekularitásból következően megszűnt az individuum fölött álló instancia, megnyílt az ember–ember viszonylatban a végtelen önkény megvalósításának útja. Egyébként ezt a történelmi változást jellemezte úgy – többekkel együtt – Molnár Tamás, hogy az ember Istenné vált. Persze, tegyük hozzá, nem minden ember vált, válhat Istenné. A képviseleti demokrácia formálisan azt jelenti, hogy az Istent helyettesítő szuverén akarata (a népakarat), választásról választásra változhat. Tehát nincs szilárd felsőbb szubsztancia, hanem csak annyit mondhatunk, hogy folytonosan egy provizórikusan érvényes szubsztanciával van dolgunk.

Ezzel az eszmefuttatással csupán csak azt kívántam hangsúlyozni, hogy nem kockázat nélküli a természetjogra történő hivatkozás. Értem és szimpátiával olvastam azon gondolatmeneted, hogy a természetjogi látásmód kiutat jelenthet korunk értékrelativizmusából, az erkölcsiséget a jogban és a politikában megkerülhetetlenné teheti, ám – sajnos – a jelenlegi természetjog nem a régi. Hogy „régivé” tehető-e? Nos, e vonatkozásban inkább szkeptikus vagyok.

L: Azért van szükség filozófiára, mert az ember egészét kell megérteni, ez pedig a valóság szerkezetének vizsgálata nélkül nem elképzelhető. A valóság egészének megértése feltétele az ember megértésének (145.).

K: Örömmel hallom, hogy ebben a filozófia tekintetében ínséges korban ily szenvedéllyel kiállsz a filozófia fontossága, vagy pontosabban: alapvető jelentősége mellett. Könyved témaköreit korántsem tudtuk kimerítően, de jó párat még érintőlegesen sem megbeszélünk. Ígéretemmel ellentétben Weberre sem tértem vissza. Azokra a problémákra koncentráltam, ahol vitapozíciót jelezhettem. Mert ahol vita van, ott kérdések vannak. S a filozófiát, miként tanulmányaidban is hangsúlyoztad, a kérdések éltetik.

TUDÁS ÉS KÖZPOLITIKA

Oross Dániel

(tudományos segédmunkatárs, MTA TK Politikatudományi Intézet)

Berényi Eszter–Eröss Gábor–Neumann Eszter (szerk.): Tudás és politika. A közpolitika-alkotás gyakorlata. L'Harmattan, Budapest, 2013. 346 oldal, 3400 Ft

A tanulmánykötetbe foglalt tanulmányok jó apropót kínálnak arra, hogy a hazai közpolitikai tudástermelők és politikai döntéshozók objektíven, nemzetközi példákon keresztül és tényekre alapozottan tekinthessék át, vitathassák meg a hazai közpolitika-alkotás elmúlt két évtizedének közös kudarcait két kulcsterület, az oktatás és az egészségügy soha be nem fejezett reformjain keresztül.

Bár a kötet tanulmányai 2010-ig követik nyomon a fenti közpolitikai területek változásának hazai történetét, a folyamatok mögötti logikák, a közpolitikai tudástermelés és a döntéshozatal eltérő szempontjai, a folytonos újrakezdés politikai igényének és a közpolitikák továbbélő elemeinek konfliktusa ma is aktuális, állandó problémát jelent. Az elemzések különösen hasznosak lehetnek abban, hogy a sok közös kudarc elemzésével megértessék az olvasóval, hogy a közpolitikában nincs forradalom, nincs újrakezdés, csak lassú, lépésről lépésre történő (esetenként vissza-) fejlődés.

A Tudás és Politika címen megjelent mű egy tanulmánykötet, amely egy szociológusokból létrejött nemzetközi hálózat (Knowledge & Policy) magyar anyanyelvű tagjainak öt éves közös kutatási produktuma. A kutatás ambíciója, hogy kifejezetten a francia szakirodalomra, nagy szociológiai irányzatokra építve szociológiai leírását adja a közpolitikai folyamatoknak. Jóllehet a tanulmányok létrejöttének hátterét az említett nemzetközi kutatás jelenti, a tanulmánykötet helyének meghatározását nehezíti, hogy a 2006 és 2011 között folytatott nemzetközi kutatásból máig nem született közös kiadvány, ebből adódóan nincs olyan mű, amely közös referenciaként szolgálhatna a „paradigmaváltó” szerzők és az őket megérteni kívánó olvasó számára. A kutatócsoport ambíciózus célkitűzését figyelembe véve, miszerint a közpolitika-alkotás szociológiai paradigmáját kívánják meghatározni, egy ilyen közösen hivatkozott, az új paradigmát a már létező nemzetközi szakirodalommal összevető referenciamunkára nagy szükség lenne. Ennek hiányában ugyanis csupán a közös ku-

tatómunka folyamán született kutatási jelentések, a kutatócsoport tagjai által korábban publikált kisebb tanulmányok és egy a szakirodalom egészét korántsem átfogó, áttekintő tanulmány adják a magyar nyelvű tanulmányok (a már létező, főként a jog- és politikatudományi megközelítésű hazai közpolitikai szakirodalmat gyakorlatilag negligáló) hivatkozásainak hátterét.

A kötetben szereplő tanulmányok erénye, hogy kvalitatív módszertanra és nemzetközi együttműködés keretében kidolgozott komparatív szempontrendszerre alapozva elemzik a két kiválasztott közpolitikai terület hazai folyamatait. A vizsgált szakterület változását leíró alapos és jól áttekinthetően bemutatott dokumentumelemzés mellett több tucat félig strukturált interjú készült hazai politikusokkal, szakmai vezetőkkal, tanácsadókkal, szakértőkkel, terepen dolgozó szakemberekkel, amit a szerzők a „terep” megismerése érdekében résztvevő megfigyelés során szerzett tapasztalatokkal is kiegészítettek az írásban fel nem lelhető információk rögzítése érdekében. A nemzetközi együttműködés keretében szervezett workshopok tapasztalatai egyúttal ahhoz is hozzásegítették a tanulmányok szerzőit, hogy megfigyeléseiket más vizsgált európai országokból vett esettanulmányokkal hasonlítsák össze.

A tanulmánykötet felépítésében hármas tagolás érvényesül: a rövid elméleti bevezetőt követően az első fejezet a *Szakértés szociológiája* címet viseli, és főként a szakértők szerepét, tudását és azok változásának kérdéseit járja körül. A második, *Paradigmaváltás, közpolitikai esettanulmányok* című fejezet a közpolitika-alkotás „terepét”, az aktorokat és a folyamatokat mutatja be. A kötet harmadik részének címe egy elírás folytán nehezen érthető, a fejezet címe helyesen „Tudás és oktatásirányítás: Kormányzási stratégiák”, az itt közölt tanulmányok az állam irányító szerepét és annak változását vizsgálják.

Az elméleti bevezetőben körüljárt fogalmakból kiolvashatóak a kötet hangsúlyai. A közpolitika-alkotás folyamatában a kötet által hangsúlyozott „szemléletváltás” alapját négy alapfogalom jelenti: a *közcselekvés*, a *posztbürokrácia*, a *tudás szerepének változása és a közpolitikai színterek*. A *közcselekvés* koncepciója a közpolitika-alkotásra folyamatként tekint, amellel érvel, hogy a közpolitika vizsgálatához nem elég csupán a döntés megszületésének pillanatát és a vonatkozó törvényi normát megvizsgálni. A *közcselekvés szociológiája* a közpolitikát időnként lényeges váltásokkal – paradigmaváltásokkal – tarkított, mégis alapvetően apró változások nyomán alakuló folyamatként képzeli el, amelynek megértése nem lehetséges a közpolitika-alkotás társadalmi kontextusának figyelembe vétele nélkül. A *posztbürokrácia* a politikai aktorok vállalati irányítás eszköztárából (indikátor, jó gyakorlat) kölcsönzött, új közmenedzsment eljárásaira fókuszál, amelyek a hatékonyság maximalizálására törekvő piaci szemléletű irányítási elveket követve egyre szélesebb körben kerülnek alkalmazásra a közszektorban. A *tudás szerepét* a kötet a politikai döntéshozatalhoz kapcsolódó tudástermelés folyamata kapcsán elemzi. E tudás interdiszcipliná-

ris, probléma orientált és kontextus függő: a politikával kölcsönös függésben jön létre, abból az elvárásból, hogy a kutatás politikailag releváns témákat feldolgozva, könnyen alkalmazható tudást állítson elő. A *színterek* a kötet megközelítésében olyan új típusú szcénák, politikai színterek, amelyek intézményes formában teszik lehetővé az együttműködést a viszonylag nagyszámú társadalmi partnerrel. Ezen intézmények létrejötte a demokráciák egyes alapintézményeinél (pl. parlament) kevésbé szabályozott (pl. az alkotmányos köztöttségeket tekintve), így a végrehajtó hatalom birtokosai nagy szabadsággal rendelkeznek arra nézve, milyen összetételű, működésű grémiumokat hoznak létre, illetve milyen jogosultságokkal látják el ezeket.

Az első *A szakértés szociológiája* címet viselő fejezet a kötet elméleti keretét jelöli ki, valamint az aktorok szerepeire koncentrálna a tudástermelés folyamatában.

Szívós Mihály elméleti bevezető tanulmánya a *Tudományos, tapasztalati és szakértői tudás, valamint a szakpolitika és tudásgazdálkodás viszonya Kelet-Közép-Európában* címet kapta. A tanulmány a kutatási program és a kötet igényeihez igazodva elméleti keretbe és közép-kelet-európai kontextusba ágyazza a kötet empirikus tanulmányai által használt fogalmakat. A tanulmány a tudásformák vizsgálatakor a tudományos és a szakértői tudás mellett olyan, a vizsgált térség közpolitika-alkotásában kevésbé ismert tudásformákra helyez hangsúlyt, mint a hallgatólagos tudás (rejtett, nem kodifikálható tudásformák) valamint a tapasztalati tudás (csak személyesen átadható tudás), és részletesen elemzi a különböző tudásformák eltéréseit, egymáshoz való viszonyát, valamint kitér az esetenként felmerülő tudáskonfliktusok kezelésének kérdésére is. A szerző fontos, a közpolitika-alkotásban bekövetkezett változásra hívja fel az olvasó figyelmét a helyi nyilvánosság szerepével és a helyi tapasztalati tudással kapcsolatban. Kitér a helyi lapok, helyi rádiók és televíziók létrejöttével kialakult kapcsolatokra, mint a térségben lezajlott rendszerváltozás fontos elemére, ezek ugyanis a helyi lakosok számára a demokrácia személyközi élményét adták, ám szerepük a közpolitika-alkotásban máig alulértékelt. A szemléletváltást megalapozó fenti gondolatok kifejtését követően a tanulmány az általa bevezetett fogalmakat a tanulmánykötet empirikus tanulmányai által adott példákön keresztül mutatja be, ezzel mintegy elméleti keretbe foglalva a kutatás eredményeit.

Demszky Alma írása *A tapasztalat alapú tudás szerepe a politikai döntéshozatalban* című tanulmány a nemzetközi szakirodalom egy, a címben jelzett specifikus tudásformára szűkített áttekintésével bővíti a Szívós által vázolt elméleti kereteket.

Kende Anna a *Véleményalkotás és az SNI szakpolitika négyféleképpen* című tanulmánya hidat képez a kötet további, empirikus kutatási eredményeket is bemutató elemzése és az első, elméleti fejezet írásai között. A tanulmány részle-

tes betekintést ad a kutatás módszertanába, a hazai kutatás nemzetközi kutatási eredményekhez való kapcsolatára, az interjúalanyok kiválasztásának szempontjaira. A tanulmány a sajátos nevelési igényű (SNI) gyerekek oktatásával kapcsolatban azonosítja a különböző „tudástermelő” csoportokat, majd interjúkon keresztül részletesen elemzi egymáshoz való viszonyukat és a közpolitika-alkotás folyamatába való bekapcsolódásuk lehetőségeit, a szakpolitika formálására gyakorolt hatásukat.

A tanulmánykötet második részében található négy közpolitikai esettanulmány a hazai közpolitika-alkotás „terepével” valamint a „terep” változásával ismerteti meg az olvasót. Neumann Eszter *Politika a padsorok között. Az oktatási integrációs közpolitika Magyarországon (2002–2010)* című tanulmánya az oktatáspolitikai egy paradigmájának útját követi nyomon a szakértői közpolitikai közösség létrejöttétől a tanulmányokban megfogalmazott célok közpolitikai intézményesítésén, a közoktatás-politika fősodrába való beágyazódásán át, a megvalósított programok hatékonyságának elemzéséig. Miközben a tanulmány rendkívül alaposan, a nemzetközi kontextust és a magyar oktatáspolitikai változását is bemutatva elemzi az oktatási integrációs közpolitika idehaza meghonosodott gyakorlatát, nem marad adós a „rivális” paradigmák és az azt képviselő szakértők véleményének alapos ismertetésével sem, így tárva fel a szakterületen zajló viták és közpolitika-alkotási folyamatok sajátosságait.

Az oktatási integrációs közpolitika paradigmájának eredményeit értékeli Erőss Gábor *A sajátos nevelési igény normalizálása* című tanulmánya az Utolsó Padból Program tapasztalatain keresztül. A tanulmánykötet többi tanulmányához képest rövid, főként dokumentumelemzésre építő tanulmány egy szakpolitikai elemzés tömörségével, főként az SNI tanulók számának változására koncentrálna elemzi a megvalósítás gyakorlatát.

Egy a külhoni magyarokat érintő közpolitikai reformot mutat be Bíró Z. Zoltán és Kiss Adél tanulmánya *Ki kicsoda a romániai közoktatási rendszer decentralizációs folyamatában? Szereplők és tudástermelési gyakorlataik* címen. A tanulmány főként a szereplők bemutatására, az egymáshoz való viszonyuk értelmezésére és a változás dinamikájának leírására koncentrálna. Bár felépítése koherens, az elemzése részletesen kidolgozott, valamennyi tanulmány közül ez követi legkevésbé a közös szempontrendszert és módszertani kereteket, ezáltal némiképp idegen elemként hat a tanulmánykötetben.

Fernezeyi Bori *Átvétel, értelmezés, átértelmezés. A WHO Lelki Egészség Akciótervének hatása a magyar egészségpolitikára* című tanulmánya a közpolitika egy sajátos vetületét, a közpolitikák országok közötti vándorlását, átvételét elemzi egy esettanulmányon keresztül. Bár módszertanát tekintve e tanulmány követi a kutatócsoport közös irányvonalait, a téma egyediségére tekintettel mind közül talán ez a tanulmány szorulna rá leginkább egy közös, a közpolitika szociológiai paradigmáját meghatározó referenciamunkára. Részben a „paradigma” sajátosságainak meghatározatlanságából, illetve vélhetően részben a tanul-

mány terjedelmi korlátaiból is adódik, hogy a szerző nem reflektál a közpolitikák nemzetközi terjedését (policy diffusion) leíró nemzetközi szakirodalomra, a nemzetközi szempontok hiánya pedig ahhoz vezet, hogy az olvasó az átvétel folyamatának leírásán túl a folyamat hazai eredményeinek értelmezésénél – jöllehet ez volna a tanulmány legérdekesebb következtetése – néhány feltételezésen túl kevés fogódzkodót kap.

Bár rögtön a fejezet címének értelmezésekor kisebb nehézségekbe ütközik az olvasó, a harmadik fejezet három empirikus tanulmánya az irányítási eszközök alakításának hazai gyakorlatáról szól, és a tanulmánykötet legösszetettebb, legalaposabb empirikus elemzéseit tartalmazza.

A rendszerváltozás óta eltelt időben az egészségügy irányításában bekövetkező változásokat elemzi Erőss Gábor *Ráncba szedni. Elszámoltathatóság az egészségügyben – az önszabályozástól a párdücmintáig* című tanulmánya az elszámoltathatóság típusait a hazai egészségpolitika gyakorlatán keresztül mutatja be. Bár kétségtől nagy erénye, hogy alig több mint 10 oldalnyi terjedelemben, tömören, fókuszáltnál áttekinti az egészségpolitika vonatkozó területét, a tanulmánykötet nemzetközi kutatásra alapozott koncepciójához jobban illeszkedne, ha a tanulmány ismertette néhány vonatkozó nemzetközi példát, valamint bővebb teret engedne a kutatás során készített interjúk ismertetésének, ezáltal tágítva a tanulmány szűk, szakpolitikai elemzéshez hasonló keretein.

A magyar oktatáspolitikai irányítását egy speciális eszköz fejlődéstörténetén, az Országos Kompetenciamérés tapasztalatain keresztül vizsgálja Berényi Eszter *Az autonómia kormányzása. A magyar oktatás-politika hangsúlyváltásai és az Országos Kompetenciamérés* című tanulmánya. Az eszköz hazai fejlődéstörténetére koncentrálnál, összevetve a hazai fejlődés állomásait a nemzetközi PISA kutatás sajátosságaival.

A kötet elméleti bevezetőjében meghatározott célkitűzéseit Levendel Sára és Fernezelyi Bori *Tudásalapú döntéshozás az egészségügyben: egy sikertörténet kudarca. Tanulmány a HBCs-ről* című tanulmánya valósította meg a legmesszebben: a kötet alaphipotéziseire építve egyaránt kitér a szereplők motivációira, a tudástípusok különbségeire és az azokból kifejlesztett eszköz működésére, a megvalósult ellenőrzési folyamatokra ható következményekre. A tanulmány a homogén betegcsoportok (HBCs) posztburokratikus eszközének hazai szabályozástörténetét a hasonló eszközök kifejlesztésének nemzetközi folyamataival összevetve, dokumentumelemzésen és szakértői interjúkon túl résztvevő megfigyelés útján teszik az olvasó számára a „rendszer logikáján belülről” is érthetővé, felszínre hozva a magyar egészségügy működését és a szereplők közötti eltérő motivációkat.

Tanulmánykötetről lévén szó, e kötetre is jellemző a műfaj sajátosságát jelentő „egyenetlenség.” A kötetben egyszerre megtalálható olyan, két ív terjedelmű tanulmány, amely történeti dimenzióban is megragadja az adott köz-

politikai terület nemzetközi és hazai fejlődését, és több forrásból származó saját kutatási eredményeit nemzetközi adatokkal veti össze, valamint a csak magyar helyzetre reflektáló, saját kutatási eredményeket, interjúkat alig használó, a „helyzet leírására” koncentráló, alig egy ívnyi terjedelmű elemzés. Különösen az feltűnő, hogy a kötet tanulmányai nem egyforma mértékben építenek a közös nemzetközi kutatás eredményeire, sőt, egyes tanulmányok a kötet más tanulmányaira sem reflektálnak. Kétségtől azok a tanulmányok bizonyulnak „kiérleltebbnek”, az olvasó figyelmére érdemesebbnek, amelyek a közös nemzetközi kutatásra is reflektálnak, használják a kutatás egy-egy workshopjában a nemzetközi partnerek által saját országaikból hozott eseteket.

Abból adóan, hogy a kötet a francia szakirodalomra alapoz, a közpolitika sajátos értelmezése tükröződik a tanulmányokból. Franciaországban máig szokás a közpolitikát „sociologie politique”-nak nevezni, ami jelentősen eltér a diszciplína angolszász megközelítésétől. Patrick Hassenteufel, a közpolitika-tudomány egyik legismertebb kortárs francia művelőjének a kézikönyve (*Sociologie politique: l'action publique*. Paris, Armand Colin, 2008) a közpolitikai ciklus koncepcióját (feltöltve francia példákkal és kutatásokkal) dinamikus, a társadalmi, politikai szereplőket is figyelembe vevő, a szervezetszociológia belátásait is hasznosító, a civil szervezetek, lobbik, érdekcsoportok, politikai folyamatok logikáját is beépítő szemléletmódban mutatja be. Véltetően ebből az orientációból következik a „közcselkvés”, mint a közpolitika folyamatait szociológiai megközelítésben leírni képes paradigma megteremtésének ambíciózus igénye a kutatócsoport részéről.

Elfogadva a kötet francia orientációját és ambícióját, mégsem lehet elmenni szó nélkül amellett a részben már említett probléma mellett, hogy a téma nemzetközi, főként az angolszász szakirodalmának kritikai feldolgozására a kötetben kevés jel utal. Nem csupán más, a franciától eltérő kortárs empirikus nemzetközi és hazai kutatásokra nem történik utalás, de a közpolitika „klaszszikusai” is épp csak az irodalomjegyzékben kapnak helyet – ha egyáltalán megjelennek a könyvben. A paradigmateremtés igénye kétségtől legitim célkitűzés, ám a paradigma mibenlétének meghatározásához szükség volna arra, hogy a kötet reflektáljon arra, a szerzők megközelítése miben különbözik más, már érvényben lévő közpolitikai paradigmáktól. A reflexió egyúttal kiküszöbölhetővé tenné a mainstream, angolszász közpolitika bevett fogalmával párhuzamos fogalomalkotást és kutatási megközelítések hosszas (ám a domináns angolszász paradigmától való eltérést nem tisztázó) leírását.

Összességében a számos új nemzetközi és hazai kutatási eredményt ismerető tanulmánykötet kétségtől érdemes arra, hogy megállapításai a tudományterületek közötti párbeszéd keretében a közpolitika hazai diskurzusába beépüljenek, alapot szolgáltatva az egyébként gyakran hiányzó reflexióra. Mindez feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a mind a hazai közpolitika-alkotás-

ban, mind az arról szóló tudományos diskurzusban kiértelt „közpolitikai tudás” lehessen az újra és újra felmerülő változási igényekre adott „közpolitikai cselekvés” kiindulópontja, tudományterületen és politikai célokon átívelő mindenkori közös alapja.

A kötet feltétlenül ajánlott a hazai szociológia és politikatudomány oktatói és hallgatói számára valamint egykori, mai és leendő politikacsinálóknek: politikai tanácsadók, politikusok számára ahhoz, hogy tanuljanak a kötetben részletesen elemzett közpolitikai kudarcokból.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2014. 2. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva

Lezárva: 2014. május 16.

ÁLLAM ÉS JOGTUDOMÁNY

BÁRÁNDY Gergely: Centralizált Magyarország – Megtépázott jogvédelem. A hatalommegosztás rendszerének változásairól (2010–2014)
Scolar Kiadó, 2014. 544 p.

HAJAS Barnabás: Utcák, terek szabadsága
Századvég, 2014. 360 p.

JUHÁSZ Ágnes: A közbeszerzésről másképpen. Közjog és magánjog határán
Lectum Kiadó, 2014. 368 p.

NÓTÁRI Tamás: Jogi regulák és szentenciák latinul és magyarul
Lectum Kiadó, 2013. 208 p.

SZABÓ Annamária Eszter: A kulturális örökség joga
Bíbor Kiadó, 2013. 224 p.

KÖZGAZDASÁGTAN

BOROS IMRE: Árulkodó háttérképek pénzügyekről
Kairosz, 2014. 326 p.
(...és mégis élünk!)

CSABA László: Európai közgazdaságtan
Akadémiai K., 2014. 198 p.

TEMESI József; VARRÓ Zoltán: Operációkutatás
Akadémiai K., 2014. 370 p.
(Menedzsment)

WAPSHOTT, Nicholas: Keynes és Hayek. Az összecsapás, amely meghatározta a modern közgazdaságtant – A nagy válságtól a nagy recesszióig
Napvilág, 2014. 308 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

ARUTUNYAN, Anna: A Putyin-varázs. Isten, hatalom, korrupció Oroszországban
Európa, 2014. 512 p.

BELKOVSKIJ, Sztaniszlav: Putyin. Az ember, aki nem létezett
Athenaeum, 2014. 376 p.

BURAI Petra [et al.]: A lobbijelenség
Napvilág, 2014. 252 p.

CSIZMADIA Ervin: Miért „alaptalan” a magyar demokrácia? Pártok, konfliktusok, társadalmi kohézió és állampolgári nevelés
Gondolat, 2014. 320 p.

GATI, Charles: ZBIG. Zbigniew Brzezinski, a stratégia
Noran Libro, 2014. 360 p.

KÁNTOR Zoltán (szerk.): Nemzetpolitikai alapismeretek. Közzolgálati tisztviselők számára
Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó, 2013. 220 p.

KENDE Péter: Nemzetek és népek Közép-Kelet-Európában
Kalligram, 2014. 321 p.
(Kende Péter válogatott művei)

MCADAMS, A. James (szerk.): A modernitás válsága
Századvég, 2014.

PETŐCZ György: Béke sose volt. Az LMP egy története
Aura Kiadó, 2014. 244 p.

TÓTH GY. László (szerk.): Háború a jobboldal ellen. Politikailag korrekt gyűlöletbeszéd
Kárpátia Stúdió, 2014. 240 p.

POLITIKATÖRTÉNET

APPLEBAUM, Anne: Vasfüggöny. Kelet-Európa megtörése 1944-1956
Európa, 2014. 616 p.

BÁLINT László: A kommunista párt öklei. Államvédelmi és állambiztonsági
tisztek Szegeden és Csongrád megyében 1944–1990
Kárpátia Stúdió, 2014. 304 p.

HAVAS Ágnes: „Elmondom hát mindenkinek” Ági és Juci emlékei a deportá-
lásból
Sanoma, 2014. 132 p.

KALMÁR Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a
szovjetrendszer 1945–1990
Osiris, 2014. 776 p.

PAPP Gábor (főszerk.): Magyarország a második világháborúban (DVD mel-
léklettel)
Kossuth, 2014. 146 p.

PÖLÖSKEI Ferenc: Tisza István és kora
Éghajlat Könyvkiadó, 2014. 260 p.

RIGÓ Róbert: Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)
Virágmandula Kft.; Kronosz Kiadó, 2014. 432 p.
(Közelmúltunk hagyatéka)

SZABÓ Kálmán: Mórtól a Kispesti Wekerletelepig. Wekerle Sándor öröksége
Ímea Kiadó, 2013. 248 p.

SZITA Szabolcs: A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945. A Német
Titkos Államrendőrség Magyarországon a II. világháború idején
Corvina, 2014. 288 p.

TAKÁCS Tibor: Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-kor-
szakban
Jaffa Kiadó, 2014. 256 p.

TURBUCZ Dávid: Horthy Miklós
Napvilág, 2014. 294 p.

VONYÓ József: Gömbös Gyula
Napvilág, 2014. 296 p.

ZINNER Tibor: „A nagy politikai affér” a Rajk-Brankov-ügy II.
Saxum Kiadó, 2014. 704 p.

PUBLICISZTIKA

CSÚCS László: Pénz és média
Kairosz, 2014. 392 p.

G. FODOR Gábor: GFG blog
Századvég, 2014. 234 p.

KONDOROSI Ferenc: Jog és kereszt
Publicisztikák
Bíbor Kiadó, 2014. 104 p.

KOVÁCS Orsolya Zsuzsanna: Lengyel mozaik
Magyar Napló, 2014. 96 p.

KŐBÁNYAI János: A nem cselekvés büntudata. Nem zsidók zsidókról – Kő-
bányai János interjúi
Múlt és Jövő Alapítvány, 2014. 208 p.

L. SIMON László: Polgári kultúrpolitika. Eredmények és dilemmák
Ráció Kiadó, 2014. 336 p.

ORBÁN Viktor: Út a győzelemhez – minden hangszeren
Kairosz, 2014. 196 p.

ABSTRACTS

Balázs Kiss–Gabriella Szabó–Anna Antal
POLITICAL MASS RALLIES AS RITUALS OF INTERACTION

Rallies play an important role in strengthening or weakening political communities and movements. The crowd present at a street event has autonomy in its activities and emotional or cognitive reactions. The autonomy may surprise, even shock the politicians and organizers who tend to instrumentalize rallies, emotions as well as the crowds themselves. The paper is based on a field research close to ethnography carried out at the rallies of the three most important political forces of Hungary: Fidesz-KDNP, Jobbik and the grouping of leftist parties on the same day, the 23rd of October 2013. Using psychodynamics and micro-sociology the approach is able to explain why the leader of the biggest leftist party was hindered to start his speech for surprisingly long at a leftist rally.

Keywords: Political rallies, emotions, interaction ritual, community, political parties in Hungary, Randall Collins

Zsombor Bódy
PARLIAMENTARISM OUTSIDE THE WALLS OF THE PARLIAMENT. REMARKS
ON THE SOCIAL EMBEDDEDNESS OF HUNGARIAN PARLIAMENTARISM IN
THE FIRST PART OF THE 20TH CENTURY

The article examines the political features of the Hungarian society in the first half of the 20th century, in the framework of Stein Rokkan's cleavages-theory. On the basis of historical analyses of voting behaviour the article identifies some great and quite stable groups of voters, having borders which correspond to the cleavages observed by Rokkan in the West European societies. The essential finding of the research is that the social conditions needed for a parliamentary system, were given in the Hungarian society, independently from the institutional restrictions preferring the governmental party. The politically mobilized strata of the population participated in politics through the institutionalized political parties of the parliament. The parties penetrated the society to such an extent that the well-structured party system had ensured a solid social embedding for the parliamentary system.

Keywords: Parliamentarism, social embeddedness, voting behaviour, parties

András Hajdú

TWO GENERATIONS OF THE HUNGARIAN RADICAL RIGHT MPS.
A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE MPS OF MIÉP AND JOBBIK

Since the beginning of the 1990s, the academic literature discussing the strengthening and the success of the radical right has been continuously expanding. The bulk of the research concentrates on parties that have achieved electoral success and in line with this they focus on voters and electoral behaviour. According to Herbert Kitschelt, besides books and journal articles that deal with terminological questions, the literature consists mainly of books and studies that try to understand the radical right's success through demand-oriented approaches. So far research on the supply side has remained in the background; few researches have been carried out on the radical right parties themselves (Kitschelt 2007). An exception is Cas Mudde who has looked at these aspects in his book published in 2007. He examines the ideological profile of the radical right parties, their manifestos, leadership style, organizational characteristics, international contacts, as well as the role of the female politicians (Mudde 2007).

After the electoral successes of the Jobbik in 2009 and 2010, a number of papers have been published on the Hungarian radical right in academic journals, making attempts to understand the success of Jobbik and to draw some comparisons between European and Hungarian developments. In-depth researches investigate the compositions and the motivations of the party's voters (Karácsony – Róna 2010; Tóth – Grajczjár 2011; Róna – Sós 2011), the web networks of the supporters of Jobbik (Jeskó – Bakó – Tóth 2012), the wider political movement background of the Hungarian radical right parties (Mikecz 2012), and the link between the strengthening of Jobbik and the European crisis phenomena (Tóth – Grajczjár 2012). Looking at these papers we can say that, similarly to the international trend, Hungarian researches have also focused mainly on voters. The supply side has been definitely neglected. An exception is a study written by András Bíró Nagy and Dániel Róna who point out that the organization building wave in 2009 and 2010 played an important role in the success of Jobbik. Further, they compare the positions of the party supporters and of the MPs of Jobbik with regard to the main policy topics (Bíró Nagy – Róna 2011).

The goal of my paper is to broaden the academic literature about the Hungarian radical right with a new aspect. I will study politicians who became parliamentary representatives of those parties which were at the right edge of the Hungarian party system after the system change. I will compare the members of the parliamentary groups of the Hungarian Justice and Life Party (Magyar Igazság és Élet Pártja – MIÉP) between 1993–1994 and 1998–2002 to the MPs of the Jobbik Movement for a Better Hungary (Jobbik Magyarországért

Mozgalom – Jobbik) after the parliamentary election 2010. Finally, I will suggest an answer to the question of whether we can consider the Jobbik to be continuous with the MIÉP in terms of their elites.

Keywords: Radical right, supply side, parliamentary elite, MIÉP, Jobbik

Márton Kaszap

IS THERE LIFE BEYOND THE EU? ALTERNATIVES TO THE EU MEMBERSHIP
OF THE UNITED KINGDOM

The paper analyses the alternative relationships between Britain and the EU after a withdrawal. While the issue is quite relevant nowadays, there is a lack of real calculations about the consequences. Moreover, if the withdrawal alternatives prove to be unrealistic, there will be less room for credible withdrawal rhetoric, too. In this paper, two categories are made according to withdrawal alternatives: first, there are those countries outside the EU that already have more or less well functioning relationships with the EU (Norway, Switzerland, and Turkey). Second, there are those imaginary options that try to build a brand new relationship with the EU (Associated European Area, EU+1, NAFTA, Commonwealth, and WTO). At the end, we come to realise that life outside the EU is not necessarily easy. Sometimes it is even more complicated than inside. Thus, analysing Britain's withdrawal alternatives help us better understand the dilemmas of leaving the EU.

Keywords: United Kingdom, European Union, alternatives to EU membership, referendum, David Cameron

CONTENTS

POLITICAL ANTHROPOLOGY

- *Kiss, Balázs–Szabó, Gabriella–Antal, Anna*: Political Mass Rallies as Rituals of Interaction. 23 October 2013 at Heroes' Square, at Deák Square and in front of the Technical University 7

PARLIAMENTS AND MPS

- *Bódy, Zsombor*: Parliamentarism outside the Walls of Parliament. Remarks on the Social Embeddedness of Hungarian Parliamentarism in the First Part of the 20th Century 33
- *Hajdú, András*: Two Generations of the Hungarian Radical Right MPs. A Comparative Analysis of the MPs of MIÉP and Jobbik 59

EUROPEAN POLITICS

- *Kaszap, Márton*: Is There Life beyond the EU? Alternatives to the EU Membership of the United Kingdom 91

DISCUSSION

- *Illés, Gábor*: Commentary on a Discussion. Contribution to Márton Szabó's paper the Discourse Analysis of Public Policy 111
- *Szabó, Márton*: Science and Public Policy. Closing the Discussion 122

REVIEW

- *Karácsony, András*: An Experiment of Reviving a Tradition (András Láncki: On Political Knowledge) 139
- *Oross, Dániel*: Knowledge and Politics (Berényi Eszter–Erőss Gábor–Neumann Eszter, eds.: Knowledge and Politics. The Practice of Creating Public Policy) 149

BOOK WATCH 156

ABSTRACTS 160

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.

2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000, legfeljebb 50 000 karakter, kivételes esetekben a felső határ 60 000 karakter. Recenziók esetén a terjedelem 15-25 000 karakter lehet.

3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@mtapti.hu* címre elküldeni. A kéziratnak tartalmaznia kell egy magyar és egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót, a kulcsszavakat, valamint a szerző titulusát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

5. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknévét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalaikat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).

6. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

7. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

8. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. Könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:
Mickiewicz, Ellen (2000): „Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia”. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.

c. Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): „On the Dimensionality of European Union Legislative”. *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 16., No. 2. April, 203–222. pp.

9. A táblázatok és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket is feltüntetve a szövegbe építve kérjük.

10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

SZAZAD V · É · G

— • ÚJ FOLYAM 71. SZÁM 2014. 1. • —
— • IDEOLÓGIA • —

Lánczi András: Értelmisségek, cinizmus és a valóság

Lévai Csaba: Az amerikai és a francia forradalom között. Állandó és változó elemek John Adams politikai gondolkodásában az 1770-es évek végétől az 1790-es évek elejéig

Kiss Viktor: Marx újratöltve: hegemonia-elmélet a Kommunista kiáltványban

Nyirkos Tamás: Kommunizmus a harmadik évezred számára?

Pogonyi Szabolcs: Túl a nacionalizmuson?

Golden Dániel: Lakatos Imre és a tudományos felfedezés dialektikus logikája

Pápay György: Zongoralecke botfűlűeknek: Richard Rorty és a vallás

Rózsa Erzsébet: Modern állam, hatalom, participáció – kortárs német elméleti viták tükrében

W W W . S Z A Z A D V E G . H U

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 750 forint,
előfizetőknek 650 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*Budapest, Pf. 694/115*),
valamint a *posze@mtapti.hu* e-mail címen.

Az előfizetés ára egy évre: 2600 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT, Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT, Bp., VIII., Horánszky u. 20.

ELTE TÁTK HALLGATÓI BOLT, Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt, Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ, Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA, Bp., VI., Andrássy út 45.

NYITOTT MŰHELY, Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT, Bp., I., Országház u. 30.

ANTI-KFT., Pécs, Ferencesek utcája 1.

*A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg*

